

IZMIR DEMOCRACY UNIVERSITY

**SOCIAL
SCIENCES JOURNAL**

IDUSoS

E-ISSN: 2651-5458

Year: 2020

Volume: 3, Issue: 2

İzmir Demokrasi Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER

İzmir Demokrasi Üniversitesi Rektörü

Editör - Editör Yardımcısı

Prof. Dr. Cevdet Alptekin KAYALI – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Filiz YÜKSEL – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Alan Editörleri

Doç. Dr. Musa GÖK – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Dilek KARAMAN – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Oğuzcan AKDEMİR – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Yayın Kurulu Sekreteri

Arş. Gör. Oğuzcan AKDEMİR – İzmir Demokrasi Üniversitesi

“IDUSOS” dergisi elektronik ortamda kör hakemlik sistemi ile yayın yapan, Türkçe ve İngilizce çalışmalara yer veren akademik ve hakemli bir dergidir. Haziran ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez Ulakbim Dergipark sistemi üzerinden yayınlanmaktadır. Dergide yayınlanan çalışmaların içerikleriyle ilgili tüm sorumluluk yazara/yazarlara aittir.

Makale gönderim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idusos>

“IDUSOS” is an open-access, double blind peer-reviewed, international online academic research journal published biannually (in June and December). The Journal publishes articles in Turkish and English.

For Manuscript Submission: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idusos>

BUSAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER REFREES AT THIS ISSUE

Prof. Dr. Hüseyin AKAY – İzmir Demokrasi Üniversitesi

Prof. Dr. Julide KESKEN – İzmir Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU – Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL – Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Pınar Süral ÖZER – Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Şafak KAYPAK – Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru SAYGILI – Yaşar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÖZGÜN – Avrasya Üniversitesi

*** Hakemler, unvan ve isim alfabetik sırasına göre listelenmiştir.**

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

1. İçindekiler/Contents

i

AMPİRİK ÇALIŞMA

Dr. Hasan SEZGİN, Doç. Dr. Rabia AKTAŞ

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

INCOME AND CASH FLOW BASED MODEL PREFERENCE FOR FORECASTING FUTURE CASH FLOWS **58**

ÖRNEK OLAY

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

EXAMPLES OF EQUIVALENCE IN MARRIAGE IN THE OTTOMAN STATE **86**

TEORİK İNCELEME

Dr. Tuğba GÜNGÖR İLERLER, Prof. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

A CONCEPTUAL VIEW OF ORGANIZATIONAL RULES AND NORMS CONFORMITY BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF ORGANIZATIONAL CULTURE **104**

DERLEME

Hasan Basri KARTAL, Asiye Nisa KARTAL

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

AN ESSAY ON THE STORY OF THE URBAN SOCIOLOGY, CHANGES AND TRANSFORMATIONS IN TURKEY BEFORE THE 2000S **130**

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ¹

INCOME AND CASH FLOW BASED MODEL PREFERENCE FOR FORECASTING FUTURE CASH FLOWS

Dr. Hasan SEZGİN²

Doç. Dr. Rabia AKTAŞ³

Özet

Nakit akış tablosu verileri, diğer finansal tablo verileri ile birlikte analiz edildiğinde; işletmenin mali yükümlülüklerini yerine getirme gücü, likidite kapasitesi ve net aktiflerindeki değişimi hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Kazançlar ise, muhasebenin tahakkuk temelinde üretilir ve işletme performansının özet bir ölçütü olarak kullanılmaktadır. Bu bilgi setlerinin uygun modeller ile araştırılması işletmelerin gelecekteki nakit akışlarının tespit edilmesine imkân vermektedir. Peki gelecekteki nakit akışları tahmin etmede bu iki unsurdan hangisini kullanmak daha doğru sonuçlar verir? Finansal Muhasebe Standartları Kurulu'nun (FASB) 1978 yılında yayınladığı bir tebliğde, tahakkuk bazlı kazançların gelecek nakit akışlarını daha iyi tahmin ettiği ifade edilmektedir. Bu makalede FASB'in önermesinin ülkemizde geçerliliği test edilmiştir. 2005-2017 döneminde BIST-XUTUM Endeksinde işlem gören işletmeler üzerinde OLS Regresyonu kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, tahakkuk bazlı kazançların gelecekteki nakit akışları daha iyi tahmin ettiğini göstermektedir. Ayrıca işletmelerin faaliyet döngü süresi arttıkça nakit akış tahmin kalitesinin düştüğü görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Tahmin, Nakit Akış Tahmini

Jel Sınıflandırması: M41, C15

Abstract

When cash flow table data is analyzed in conjunction with other financial statement data; provides important information about the power of the business to meet its financial obligations, liquidity capacity and its change in net assets. The gains are produced on the accrual basis of accounting and are used as a summary measure of operating performance. Researching these sets of information with appropriate models allows future cash flows of businesses to be identified. So which of these two elements give more accurate results in predicting future cash flows? A communiqué issued by the Financial Accounting Standards Board (FASB) in 1978 states that accrual-based earnings better predict future cash flows.

¹ Bu çalışma, Doç. Dr. Rabia AKTAŞ danışmanlığında Hasan SEZGİN tarafından hazırlanan "Nakit Akış Tahmininin Önemi ve Kullanım Alanları Üzerine Makaleler" adlı yayınlanmamış doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe-Finansman Anabilim Dalı, Muhasebe-Finansman Doktora Programı, hasan.sezgin@yandex.com, ORCID: 0000-0001-9110-6801

³ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, rabia.aktas@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7006-5235

In this article, FASB's inference has been tested in our country. In the period 2005-2017, analyses were carried out using OLS Regression on businesses traded in the BIST-XUTUM Index. The findings suggest that accrual-based earnings better predict future cash flows. In addition, the quality of cash flow forecast has decreased as the operating cycle time of businesses increases.

Keywords: Accounting, Forecasting, Cash-Flow Forecasting

Jel Codes: M41, C15

1. GİRİŞ

Günümüz ekonomi dünyasında teknoloji alanında yaşanan gelişmeler her geçen gün rekabet ortamını daha da zorlu hale getirmektedir. Böylesi bir ortamda karar alıcıların yönetim sürecinin alt yapısını oluşturan güvenilir bilgiye olan ihtiyacı ise göz ardı edilemeyecek bir zorunluluk olarak görülmektedir. Muhasebe sürecinde üretilen bilgilerin sunulduğu finansal tablolarda temel amaç; problemlerin, olası sonuçların, fırsatların tanınması için bilgi sağlamak ve bu yolla en uygun kararın verilmesini temin etmektir. Buna rağmen zaman içerisinde ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerde yaşanan iflasların muhasebe sürecinde üretilen bilgiyle tahmin edilememesi, muhasebenin ürettiği bilginin yeterliliği hakkında soru işaretleri uyandırmıştır. Muhasebenin ürettiği bilgileri kullananlar, muhasebe kurallarını geliştirip uygulatan kurumlara baskı yaparak, yönetim tarafından manipüle edilmesi daha zor olan finansal raporların sunulmasını kendileri için ister hale gelmişlerdir. Bu talep esasında daha güvenilir, doğrulanabilir ve karşılaştırılabilir finansal tablo sunumuna dayanmaktadır. İşletmeler ile finansal bilgi kullanıcıları arasında bir iletişim mekanizması görevi gören finansal tabloların etkinliği bu girişimler neticesinde daha da güçlenmiştir.

Türkiye'de özellikle 1994 yılında uygulanmaya başlanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) ve 2005 yılından sonra uygulamaya giren Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ile finansal tabloların hazırlanması, sunulması gibi işlemler belirli kurallara bağlanmıştır. Buna göre ihtiyaca uygun, güvenilir, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir finansal tablo sunumu zorunlu hale getirilerek, karar vericilerin ya da potansiyel yatırımcıların ihtiyaç duyduğu kaliteli muhasebe bilgisinin sunulması sağlanmaya çalışılmıştır.

Finansal tabloların etkinliğinin artırılması sürecinde göze çarpan en önemli gelişme nakit akışların tablolaştırılması yönündeki çalışmalar olmuştur. Finansal Muhasebe Standartları Kurulu'na göre (FASB) finansal raporlamanın ana hedeflerinden birisi de gelecekteki nakit akışlarının tutarını ve zamanlamasını belirlemede yatırımcılara, alacaklılara ve diğer taraflara yardımcı olacak bilgi sunmaktır (FASB, 1978). Nakit akış tablosu verileri diğer finansal tablo verileri ile birlikte analiz edildiğinde, işletmenin net aktiflerindeki değişimi, mali

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

yükümlülüklerini yerine getirme gücünü, likidite kapasitesini ve nakit akışlarının tutarı ve zamanlaması ile ilgili önemli bilgiler sağladığı bilinmektedir. Bu bilgilerle bir işletme, başka bir işletme ile karşılaştırılabilir ya da işletmenin gelecekte nakit akışları gerçekçi bir şekilde tahmin edilebilir. Zira tarihi nakit akış bilgisi gelecekteki nakit akışlarının tutarları ve zamanlamasını tahmin etmede, değerlendirmelerde, karlılık ve nakit akışları arasındaki ilişkilerin analizinde önemli bir ölçüt olarak kullanılabilir. Diğer yandan kazançlar, muhasebenin tahakkuk temelinde üretilen ve geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından işletme performansının özet bir ölçütü olarak kullanılan önemli bir bilgi olarak görülmektedir (Ertugay, 2013:1). Tıpkı nakit akışlar gibi işletmelerin potansiyel yatırımcılarının, kredi sağlayıcılarının ve yöneticilerinin karar alma sürecinde doğru raporlanmış kazanç bileşenleri de hayati rol oynamaktadır. Öyle ki doğru, anlaşılabilir, güvenilir olarak sunulmuş kazanç bileşenleri; işletmelere yatırım yapılıp yapılamayacağına kararında, işletme ve yönetici performansının belirlenmesinde, gelecekteki nakit akışların tespitinde kullanılabilir. Bu açıdan daha açıklayıcı olması bakımından muhasebede tahakkuk esaslı kazançlar ve bileşenlerine değinmek gerekmektedir.

2. MUHASEBEDE TAHAKKUK ESASI VE KAZANÇLAR

Tahakkuk, nakit dışı olayların ve durumların meydana geldikçe muhasebe kayıtlarına alınması işlemi olarak özetlenebilir. Daha geniş bir ifade ile tahakkuk, hasılatın ve aktiflerdeki artışların; giderlerin ve pasiflerdeki artışların, gelecekte nakit olarak tahsili veya ödenmesi beklenen tutarlar için doğdukları anda muhasebeleştirilmelerini gerektirmektedir (Ertugay, 2013:30). Muhasebede tahakkuk esaslı kazançların muhasebeleştirilmesinde nakit akışlarının gerçekleşme zamanını dikkate almamaktadır (Dechow, 1994:4). Bunu açıklamak gerekirse tahakkuk esasına dayanan muhasebe sisteminde bir gelirin ilgili dönemin geliri olarak muhasebeleştirilebilmesi için aynı dönemde tahsil edilmiş olması gerekmektedir. Aynı şekilde bir giderin ilgili dönemin gideri olarak muhasebeleştirilebilmesi için aynı dönemde ödenmiş olması gerekmektedir. Bu şekilde hasılat ve gelirlerin ilgili dönemin maliyet ve giderleri ile karşılaştırılması sağlanmakta faaliyet kârı ile dönem net kârının tarafsız bir şekilde saptaması yapılmakta ve geçmiş dönem kazançlarının karşılaştırılabilmesine de olanak tanınmaktadır (Yalkın, 2008:406).

2.1. Nakit Akış Bileşeni

Uluslararası Muhasebe Standartları'na göre Nakit Akış Tabloları; diğer finansal tablolarla kullanıldığı zaman, finansal tablo okuyucularına işletmenin net aktiflerindeki değişimi, finansal yapısını (likidite ve borç ödeme gücü dahil) nakit akışlarının tutar ve zamanlamasını, değişen

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

koşullara ve fırsatlara uyum sağlama amacıyla etkileme gücünü değerlendirebilmesi için gerekli bilgiyi sağlamaktadır. Nakit akışı bilgisi işletmenin nakit ve nakit benzeri yaratma yeteneğinin değerlendirilmesi, kullanıcıların gelecekteki nakit akışlarını ölçmek ve başka işletmelerle karşılaştırmak için modeller geliştirmesini sağlamaktadır. Ayrıca işletmeler arasındaki aynı işlem ve olaylar için farklı muhasebe uygulamalarının etkilerini elimine ederek farklı işletmelerin performans raporlamalarının karşılaştırılmasına olanak vermektedir (TMS 7, 2005:2).

Nakit Akış Tabloları “işletme faaliyetlerinden”, “yatırım faaliyetlerinden” ve “finansman faaliyetlerinden”, olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmektedir. İşletme faaliyetlerinden nakit akışları bir performans ölçütü olarak net kâra göre daha az saptmaya maruz kalmaktadır. Bazı araştırmacılar işletme faaliyetlerinden nakit akışların net kâra oranı ne kadar yüksek olursa söz konusu gelirin kalitesinin de o kadar yüksek olduğuna inanmaktadır. Bir işletme yüksek net kâra ve düşük nakit akışı seviyesine sahip ise o işletmenin gelir kalitesi düşük olarak kabul edilebilir (Bernstein, 1993:461, Ertugay,2013:36). Fakat işletmelerin faaliyetleri sürdürmeleri ve günü gelmiş yükümlülüklerini ödeyebilmeleri için kazançlarının yüksek olması yeterli görülmemektedir. İşletmelerin kazançlarına ek olarak nakit yaratma gücüne de sahip olması gerekmektedir. İşletme özellikle ihtiyaç duyduğu nakit akışlarını işletme faaliyetlerinden elde ediyorsa bu durum nakit akışlarını da önemli bir performans göstergesi haline getirmektedir (Karğın ve Aktaş, 2011: 1).

2.2. Tahakkuk Bileşeni

İşletme yöneticileri ile diğer finansal tablo kullanıcıları arasında asimetrik bilgi varlığı işletme performansını belirlemede daha nesnel bir ölçüte ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Bu hususta ele alınabilecek ölçütlerden birisi nakit akışlarıdır fakat o da tahsilâtların ve ödemelerin zamanlamasından etkilenmektedir. Satış gerçekleşmemesine rağmen yapılan ödemeler nakit akışında zaman açığına neden olmaktadır. Geçmiş verilere dayanılarak hazırlanan finansal raporlar bu açıktan etkilenmekte, nakit akışlarının tahmininde bir takım saptmalara neden olmaktadır. Fakat tahakkuk süreci, kazançların muhasebeleştirilme zamanlamasına dair kurallar getirerek, kazançların gerçekleşen nakit akışlarına göre işletme performansının daha iyi bir göstergeye sahip olmasını sağlamaktadır (Ertugay, 2013:38). Ne var ki geçmiş bilgilere dayanan ve işletme yönetiminin muhasebeleştirmede öznel görüşlerini yansıttığı tahakkuk tabanlı kazançların fırsatçı bir şekilde manipüle edilme riski bulunmaktadır (Dechow, 1994:86; Rayburn, 1986:117).

3. NAKİT AKIŞ TAHMİNİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Nakit akış ve tahakkuk bileşenleri arasındaki ilişkiyi belirleyerek işletme nakit akışını ya da performansını tahmin etmeye yönelik çalışmalar günümüzde halen canlılığını korumaktadır. FASB tarafından tahakkuk esaslı kâr tutarının gelecek dönem nakit akışlarının tahmin edilmesinde nakit akışlarının kendisinden daha güçlü bir tahminci olduğu üzerine değerlendirmede bulunması çoğu çalışmanın da gerekçesini oluşturmaktadır. Nakit akış tahmininde tahakkuk bazlı yöntemlerin mi yoksa nakit akış bazlı yöntemlerin mi daha yetenekli olduğuna dair çalışmalara yabancı literatürde daha sık rastlanırken, ülkemizde nicelik bakımından aynı çalışma düzeyine henüz ulaşılmamıştır. Yapılan çalışmalarda ise tam bir fikir birliğine ulaşılmadığı görülmektedir. Görüşlerde ve bulgulardaki bu farklılık elbette araştırma yapılan ülkeye, piyasaya, sektöre ve araştırma dönemine göre değişiklik göstermektedir. Kolaylık olması bakımından literatürde yer alan çalışmalar iki ayrı başlıkta ele alınmıştır.

3.1. Nakit Akış Bazlı Modellerin Daha Güçlü Tahminci Olduğunu Savunan Çalışmalar

Nakit akış ve tahakkuk bileşenleri arasındaki ilişkiyi belirleyerek işletme nakit akışını ya da performansını tahmin etmeye yönelik çalışmalar günümüzde halen canlılığını korumaktadır. FASB tarafından tahakkuk esaslı kâr tutarının gelecek dönem nakit akışlarının tahmin edilmesinde nakit akışlarının kendisinden daha güçlü bir tahminci olduğu üzerine değerlendirmede bulunması çoğu çalışmanın da gerekçesini oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yatırımcılardan işletme sahiplerine, yöneticilerden kredi sağlayıcılara ve devlete kadar pek çok ekonomik çevrenin karar alma aşamalarında faydalı olacak muhasebe bilgisi ihtiyacı had safhada görülmektedir. Bu çerçevede geçmiş verilerden istifade ederek gelecekteki nakit akışları tahmin etmeye çalışmak ve bu yolla işletme performansına dair açıklayıcı bilgiler sağlamak başvurulan işlemlerden birisidir.

Krishnan ve Largay (2000), nakit akış tablolarının hazırlanış yöntemini dikkate alarak yaptıkları çalışmada; 1988 – 1993 yılları arasında nakit akış tablosunun brüt (dolaysız) yönteme göre hazırlandığında, esas faaliyetlerden nakit akışların daha doğru tahmin edilebildiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonucun gerekçesi olarak brüt (dolaysız) yönteme göre hazırlanan nakit akış tablolarında işletme faaliyetlerinden nakit akışların nakit tahsilâtları ve nakit ödemeleri olarak ayrıştırılması gösterilmektedir.

Kısakürek (2005), BİST üretim sektöründe faaliyet gösteren 131 işletmenin 1991 – 2002 yılları arasındaki yıllık verilerinden yola çıkarak işletme faaliyetlerinden nakit akışları, vergi öncesi kâr ve toplam tahakkukların nakit akışları tahmin yeteneklerini araştırmıştır. Tek değişkenli ve

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

çok değişkenli regresyon analizi yapılan çalışmada ortaya çıkan artık değerler ölçüm kriteri olarak kullanılmıştır. En küçük artık değere sahip modelin daha iyi tahminci olduğu öngörüsüne sahip çalışma bulgularına göre; regresyon analizlerinde işletme faaliyetlerinden nakit akışı daha iyi tahminci olarak bulunmuştur.

Cheng ve Hollie (2008), 1988 – 2004 yıllarını kapsayan çalışmalarında literatürdeki diğer çalışmaların aksine işletme faaliyetlerinden nakit akışlarını ana ve yan faaliyetlerden nakit akış olarak ikiye ayırmışlardır. Satışlar, satılan malın maliyeti ve faaliyet giderleri ana faaliyetlerden nakit akışlarını oluştururken; faiz, vergi ve diğer faaliyetlerden nakit akışları ise yan faaliyetlerden nakit akışları olarak gruplandırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre iki ayrı gruba ayrılmış nakit akışların daha iyi tahminci olduğu bu gruplar arasında da ana faaliyetlerden nakit akışların diğerine göre daha kararlı sonuçlar ürettiğini bulmuşlardır.

Lorek ve Willinger (2009), 1989 – 2004 yılları arasında faaliyet göstermiş 1.174 işletmenin işletme faaliyetlerinden nakit akışlarının ve kazançların gelecekteki nakit akışları tahmin etme gücünü test etmişlerdir. Nakit akış tablosundan elde edilen işletme faaliyetlerinden nakit akışların bağımlı değişken olarak kullanıldığı analizde hem çapraz kesitsel hem de zaman serisi modelleri ile testler gerçekleştirilmiştir. Araştırma döneminde her iki analiz yönteminde de nakit akışlarına dayalı model daha iyi sonuçlar vermiştir.

Waldron ve Jordan (2010), 125 işletmenin 1994-2004 yılı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada ekonomik kriz dönemlerinde nakit akış tahmininde kazançların mı yoksa işletme faaliyetlerinden nakit akışların mı daha üstün olduğunu bulmaya çalışmışlardır. Araştırma dönemini kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası olarak üçe ayırdıkları çalışmada aşırı ekonomik belirsizlik koşullarında tahakkuk tabanlı kazançların tahmin gücünü önemli ölçüde yitirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Habib (2010), 1992-2007 yılları arasında Avustralya'da faaliyet gösteren 10.386 işletmenin gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede kazançlar ile işletme faaliyetlerinden nakit akışların tahmin gücünü incelemiştir. Bir, iki ve üç yıllık tahmin penceresinin kullanıldığı çalışmanın temeli kesitsel zamana dayalı zaman serisi modellerine dayanmaktadır. Regresyon sonuçları, nakit akış temelli modellerin gelecekteki işletme nakit akışlarını tahmin etmede kazanç temelli modellerden daha doğru olduğunu ortaya koymuştur.

Nallareddy ve arkadaşları (2020), tarafından gerçekleştirilen araştırmada gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede kazançların ve nakit akışlarının göreceli kabiliyeti incelenmiştir. 1989-2015 dönemi için ABD işletmeleri üzerinde uygulanan analizler neticesinde; gelecekteki

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

nakit akışlarını tahmin etmede nakit akışlarının kazançlardan üstün olduğu tespit edilmiştir. Bu üstünlüğün; işletme döngülerinin kısaltılması, işletme sermayesi tahakkuklarının azalması ve zaman içinde maddi olmayan varlıkların yoğunluğunun artmasıyla ilişkili olabileceğine değinmişlerdir. Ek olarak kazançların gelecekteki nakit akışlarını tahmin etme yeteneğinin ise araştırma dönemi kapsamında zamanla artmakta olduğunu tespit etmişlerdir.

3.2. Tahakkuk Bazlı Modellerin Daha Güçlü Tahminci Olduğunu Savunan Çalışmalar

Dechow vd. (1998), 1963 – 1992 yılları arasında 1.337 işletme verisi üzerinden kazançların ve nakit akışların gelecekteki nakit akışlarını tahmin yeteneği üzerinde çalışmışlardır. Zaman serisi yöntemi ile yapılan çalışmada değişkenler hisse senedi sayısına bölünerek indirgenmiştir. Üç yıla kadar gecikmeli değerlerin kullanıldığı modeller sonucunda kazançların esas faaliyet nakit akışlarına göre daha az değişken olduğunu yani daha iyi bir tahmin edici olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Barth vd. (2001), Dechow vd. (1998)'nin çok değişkenli yıllık nakit akış modeli üzerinde çalışarak toplam tahakkukları altı alt bileşene ayırmışlardır. Çapraz kesitsel havuzlanmış modeli kullandıkları çalışma 1987–1996 yıllarını kapsamaktadır. Belirlenmiş altı tahakkuk bileşeninden tahmin gücü yüksek olanı belirlemede yüksek R^2 değerlerine ve beta katsayılarının anlamlılığına bakılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında geçmiş dönem nakit akış verilerinin, tek değişkenli modellerde geçmiş dönem kazanç verilerine göre daha iyi bir tahmin edici olduğunu, kazançlar bileşenlerine ayrıldığında ise kazançların gelecek nakit akışlarını tahmin etme yeteneğinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kim ve Kross (2005), 1973 – 2000 yılları arasında kazançlar ile gelecek nakit akışları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Kazançların bir sonraki dönemin gelecek nakit akışlarını tahmin yeteneğinin zaman içerisinde artış veya azalış değişimi gösterip göstermediğine bakmışlardır. Analizlerinde hem Dechow vd. (1998)'nin tek değişkenli ve çok değişkenli zaman serisi regresyon modellerini hem de Barth vd. (2001)'nin çapraz kesitsel bakış yöntemini birlikte kullanmışlardır. Çalışmada, kazançların gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ertugay (2013), BİST'de işlem gören tüm şirketler üzerinde 2005-2011 dönemi için nakit akış tahmininde cari kazançların mı yoksa işletme faaliyetlerinden nakit akışların mı daha iyi bir tahminci olduğunu regresyon analizleri ile araştırdığı çalışmasında, elde edilen bulgular FASB'nin görüşü ile aynı doğrultudadır. Buna göre gelecek nakit akışlarını en iyi açıklayan değişkenin toplam kazançlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Toplam kazançların ardından,

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

toplam tahakkuklar ve son olarak da nakit akışları gelmektedir. Modellere iki dönem önceki değerler eklendiğinde toplam kazançların sırasında bir değişiklik olmazken nakit akışları toplam tahakkuklara göre daha üstün bir açıklayıcı konumuna gelmiştir.

Takhtaei ve Karimi (2013), çalışmalarında Tahran Borsasında 2005-2009 döneminde faaliyet gösteren 94 işletmenin nakit akış tahmininde işletme faaliyetlerinden nakit akışların mı yoksa kazançların mı daha güçlü tahminci olduğunu araştırmışlardır. En Küçük Kareler (OLS) regresyon yöntemini kullandıkları çalışmada, analize işletme çalışma sermayesi ve amortismanların eklendiği net gelir oranlarını da dahil etmişlerdir. Çalışmada dönem kârının gelecek dönem nakit akışlarının tahmini konusunda cari dönem nakit akışlarından daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Temiz ve Acar (2018), 2005-2016 döneminde Borsa İstanbul (BIST) İmalat Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal tablolarından elde edilmiş 1495 işletme gözlem setini inceledikleri çalışmada, gelecek dönem nakit akışı tahmininde dönem net karının mı yoksa işletme faaliyetlerinden nakit akışların mı daha güçlü tahminci olduğu üzerine araştırma yapmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, dönem kârının gelecek dönem nakit akışlarının tahmininde dönem nakit akışlarına göre daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nguyenena ve diğerleri (2020), tarafından yapılan bir araştırmada, muhasebe kazançları ve nakit akış bilgileri kullanılarak işletme faaliyetlerinden gelecekteki nakit akışlarının öngörülebilirliği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Veriler 2009'dan 2018'e kadar Ho Chi Minh Borsasında (HOSE) listelenen firmalardan, borsaya kote olmayan 242 işletmeden elde edilmiştir. Sıradan En Küçük Kareler (OLS), Rastsal Etkiler Modeli (REM) ve Sabit Etkiler Modeline (FEM) dayalı regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Bulgular kazançların, nakit akışlarının ve toplu tahakkukların gelecekteki nakit akışlarını tahmin etme konusunda kayda değer bir yeteneğe sahip olduğunu işaret etmektedir.

Ball ve Nikolaev (2020), tarafından yapılan bir araştırmada tahakkuk esaslı muhasebe kazançlarının, yatırımcılara gelecekteki işletme nakit akışları hakkında FASB'in kavramsal çerçevesi tarafından öngörüldüğü gibi, işletme nakit akışlarından daha iyi bilgi sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir. Compustat veri tabanından elde edilen çıktılar ile 1988 yılından günümüze belirli kriterleri taşıyan ve eksik veri içermeyen, ABD'de yerleşik işletmeler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada elde edilen bulgular, FASB'in görüşünü güçlü bir şekilde desteklemektedir. Çalışma aynı zamanda Nallareddy ve diğerleri, (2020) tarafından yapılan araştırmaya da eleştirel yaklaşmaktadır. Yazarlara göre önceki çalışmalarda, kazanç değişkenleri eksik hesaplanmakta, esas olarak incelenen kazanç değişkenlerinin, gelecekteki

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

işletme nakit borçlarıyla ilgisi olmayan faaliyet dışı bileşenleri içerdiği için nakit akış bazlı verilerin daha üstün tahminciymiş gibi görüldüğü savunulmaktadır.

4. ARAŞTIRMA TASARIMI

Bu bölüm, gelecekteki nakit akışları tahmin etmede, nakit akış bazlı verilerin mi yoksa tahakkuk bazlı kazançların mı daha faydalı olduğunu tespitine ilişkin kurulan araştırma modelleri hakkında bilgi içermektedir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Finansal Muhasebe Standartları Kurulu'nun (FASB) 1978 yılında yayınladığı tebliğde nakit akışlarının önemi vurgulanırken, tahakkuk bazlı kazançların cari nakit akışlarına nazaran, gelecek nakit akışlarının daha iyi bir tahmin edicisi olduğunu öne sürülmektedir. FASB'ın bu görüşü pek çok çalışmaya gerekçe oluşturmuş ve bu önermenin geçerliliği geçmiş dönemlerde de analiz edilmeye çalışılmıştır. Literatürde gelecek nakit akışlarını tahmin ederken tahakkuk tabanlı kazançların mı yoksa cari nakit akışlarının mı daha iyi bir tahmin edici olduğu yönünde birçok çalışma yapılmıştır. Hangi yöntemin daha açıklayıcı bilgiye sahip olduğuna dair ortak bir paydaya ulaşılamazken, literatürde kazançların daha iyi bir tahminci olduğuna dair genelleme mevcuttur. Görüşlerde ve bulgularda; araştırma yapılan ülkeye, piyasaya, sektöre ve araştırma dönemine göre değişiklikler görülmüştür. Ne var ki ülkemizde son dönemlerde yapılan çalışmalarda tahakkuk bazlı kazançların gelecek dönem nakit akış tahmininde daha güçlü tahminci olduğuna dair sonuçlara ulaşılmıştır (Ertugay,2013:143, Temiz ve Acar,2018:25).

Buradan hareketle bu çalışmada, Türkiye'de gelecekteki işletme nakit akışlarını tahmin etmede mevcut işletme faaliyetlerinden nakit akışlarının mı yoksa kazançların mı daha güçlü etkiye sahip olduğunu belirlemek amaçlanmaktadır. Literatürde yer alan nakit akış tahmininde tahakkuk bazlı modellerin nakit akış bazlı modellere göre daha doğru sonuçlar verdiği genellemenin Türkiye'de geçerliliği test edilmeye çalışılmıştır. Yapılan ek analizlerde ise gelecekteki nakit akışları tahmin etme yeteneğinde işletmeye özgü unsurların etkili olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırma kapsamında gelecekteki nakit akışları tahmin etmede cari nakit akış bileşenin temsil etmesi bakımından, işletmelerin nakit akış tablolarında sunulan “işletme faaliyetlerinden nakit akışı” tutarı ele alınmıştır. Tahakkuk bazlı kazanç bileşenini temsil etmesi bakımından da işletmelerin finansal tablolarında sunulmuş “işletme dönem net karı/zararı” tutarı literatüre

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

uygun olarak baz alınmıştır. Her iki değişken de ilgili oldukları mali yılın “toplam varlıklar” tutarına bölünerek indirgenmiştir.

Buna ek olarak oluşturulan modellerin gelecekteki nakit akışlarını öngörme kabiliyeti üzerinde işletmeye özgü bazı unsurların etkili olabileceği de göz önüne alınmıştır. Bunlardan ilki; işletme büyüklüğüdür. İşletmeler her yılın sonundaki varlık dağılımına göre küçük ve büyük ölçekli olarak sınıflandırılarak bu kategori gruplarında hangi modelin daha geçerli olduğu test edilmiştir. Bir diğer işletmeye özgü unsur ise faaliyet döngüsüdür. İşletme faaliyetlerinden nakit akışının ve kazançların işletme döngüsü arttıkça gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede daha zayıf kaldığını savunan çalışmalar mevcuttur. Bu gibi işletmeye özgü unsur Düşük-Yüksek olarak kategorileştirilmiş ve her kategori için hangi modelin daha geçerli olduğu test edilmiştir.

4.2. Araştırmanın Kısıtları

Çalışmanın sonuçları üzerine değinirken bir takım kısıtların varlığını da göz önüne almak gerekmektedir. İlk kısıt araştırma dönemine ilişkindir. 2005-2017 dönemini kapsayan analizde, araştırma dönemi literatürdeki benzerlerine göre oldukça kısadır. Türkiye’de Uluslararası Finansal Raporlama Standartları uygulamasının 2005 yılından itibaren zorunlu kılınması sebebiyle daha eski dönemler için ihtiyaç duyulan finansal raporlara ulaşmak mümkün olmamıştır. Bir başka kısıt ise gözlem sayıları üzerinedir. Öyle ki BIST’te yer alan ve İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışı (FNA), Dönem Net Karı/Zararı ve Toplam Varlıklar gibi diğer verileri kesintisiz olarak kamuoyuna sunan işletme sayısı oldukça az görülmektedir. Bu durum analize dahil edilen işletme sayısı üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Bu kısıt aynı zamanda analize dahil edilebilecek başkaca kontrol değişkenlerinin türetilmesine de engel teşkil edebilmektedir.

Gelecekte daha uzun araştırma dönemi ile daha yüksek gözlem sayıları ve yeterince kontrol değişkeninin eklendiği çalışmalarda çok daha etkin analiz sonuçlarına ulaşmak mümkün olabilir.

4.3. Örneklem Seçimi ve Veri Temini

Çalışmanın araştırma kümesi Borsa İstanbul BIST-TÜM Endeksinde (XUTUM) işlem gören işletmelerdir. Araştırma dönemini 2005 – 2017 yılları oluşturmaktadır. Araştırma döneminde XUTUM endeksinde kesintisiz olarak işlem görmüş işletmeler araştırmaya dahil edilirken, farklı ticari teamüller, finansal tablo yapısı ve nakit akış sistemi olan bankacılık sektörü işletmeleri ile finans sektörü işletmeleri analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Analizde kullanılan

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

verilerin tekdüzelik taşıması açısından Türkiye’de finansal tablo sunumu bakımından Uluslar arası Muhasebe Standartları kurallarının zorunlu olduğu 2005 yılı tercih edilmiştir.

Çalışmada işletmelere dair kullanılan Toplam Varlıklar (TV), Dönem Net Karı gibi yıllık mali tablo verileri ile işletmelere özgü Faaliyet Döngüsü (FAAL_DNG) Finnet veri tabanından elde edilmiştir. Veri tabanında bulunmayan İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışlar (FNA) ise Kamuyu Aydınlatma Platformu’nda (KAP) açıklanmış tablolar tek tek incelenerek elde edilmiştir. Analiz döneminde Finnet veri tabanlarında eksik verisi bulunan işletmeler tespit edilerek KAP üzerinden eksikler tamamlanmaya çalışılmıştır. Her iki platformda da yeterli verisi bulunmayan işletmeler ise analiz kapsamı dışında tutulmuştur.

Bu çalışmalar neticesinde 330 işletmeden oluşan XUTUM Endeksini temsilen, araştırmada kullanılan finansal tablo unsurları bakımından 2005-2017 döneminde eksik verisi bulunmayan 166 işletme belirlenmiştir. Bu işletmelere ait 2158 gözlem verisi STATA 12.0 programı kullanılarak En Küçük Kareler (OLS) regresyonu ile analize tabi tutulmuştur.

4.4. Analiz Değişkenleri ve Modeller

İşletme Faaliyetinden Sağlanan Nakit Akışları (FNA): Bu değişken gelecekteki nakit akışların tahmininde nakit akış bazlı modeli temsil etmesi bakımından kullanılmaktadır. İşletme faaliyetinden sağlanan nakit akışları muhasebe finans alanındaki en önemli kalemlerden birisi olarak ele alınmaktadır. Neredeyse tüm değerlendirme teorileri menkul kıymet fiyatının ana belirleyicisi olarak nakit akışlarını kullanmaktadır. Bu teorik öneminin dışında araştırmalarda finansal sıkıntının tahmin edilmesi için faydalı bir bilgi olarak da görülmektedir (Ertugay, 2013: 106).

Literatürdeki pek çok çalışma FNA’yı nakit akışlarının bir temsilcisi olarak kullanmaktadır Lorek ve Willinger (2009), Barth vd. (2001), Dechow vd. (1998), Kim ve Kross, (2005) gibi çalışmalar bunlara örnek verilebilmektedir. Bu makale kapsamında kullanılan FNA'lar doğrudan nakit akış tablolarından alınmış ve Toplam Varlıklara bölünerek indirgenmiştir.

Dönem Net Karı/Zararı (KAZANÇ) : Kazançların temsilcisi olarak kullanılan değişkendir. Geçmiş çalışmaların çoğunda kazançların temsilcisi olarak olağanüstü kalemler ve durdurulan faaliyetlerden önceki kâr değişkeninin kullanıldığı görülmektedir. Ancak ülkemizde UFRS kapsamında sunulan finansal raporlara bakıldığında çoğu işletmede durdurulan faaliyet de bulunmamaktadır. Bu sebeple Dönem Net Karı/Zararı (KAZANÇ) tahakkuk bazlı modelin temsilcisi olarak seçilmiştir. Analizlerde kullanılan KAZANÇ değişkeni doğrudan işletmenin finansal tablolarından alınmış ve Toplam Varlıklara bölünerek indirgenmiştir.

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

Toplam Varlıklar (TV): Finansal tablolardan elde edilmiş TL bazlı FNA ve KAZANÇ gibi bileşenlerin bir orana indirgenmesi için kullanılmıştır. Aynı zamanda işletmeye özgü unsurların varlığı durumunda hangi tahmincinin daha etkin olduğuna dair analizlerde kullanılan BOYUT değişkeninin belirlenmesinde kullanılmıştır.

İşletme Büyüklüğü (BOYUT): Çalışmada oluşturulan modellerin gelecekteki nakit akışlarını öngörme kabiliyeti üzerinde işletmeye özgü bazı unsurların etkili olup olmadığı da test edilecektir. Bu unsurlardan birisi işletme büyüklüğüdür. Bu değişken işletmelerin Toplam Varlık düzeylerinin doğal logaritması alınarak bulunmuştur. Küçük ve Büyük olarak kategorileştirilerek yıllar itibariyle işletmeler analize tabi tutulmuştur.

Faaliyet Döngüsü (FAAL_DNG): Modellerin gelecekteki nakit akışlarını öngörme kabiliyeti üzerinde etkili olabilecek işletmeye özgü unsurlardan bir diğeri de faaliyet döngüsüdür. Faaliyet döngüsü doğrudan hesaplanmayıp Finnet Veri tabanından elde edilmiştir. Düşük ve Yüksek olarak kategorileştirilerek yıllar itibariyle işletmeler analize tabi tutulmuştur.

Tahakkuk bazlı kazançların (KAZANÇ) ve işletme faaliyetlerinden elde edilen nakit akışların (FNA) gelecekteki nakit akışlarını öngörme kabiliyetini belirlemek, bu yolla Türkiye’de araştırma evreni ve dönemi kapsamında hangi modelin daha güçlü bir tahminci olduğunu tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada En Küçük Kareler (OLS) regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Literatüre uyumlu olarak nakit akış tahmininde kazançlar ve nakit akış verilerinin kullanılmasıyla kurulan modeller aşağıdaki Tablo 1’de verildiği gibidir.

Tablo 1: Nakit Akış Tahmini İçin Kurulan Modeller

$FNA_{i,t} = a + \beta_1 FNA_{i,t-1} + e_{i,t}$	(1)
$FNA_{i,t} = a + \beta_1 FNA_{i,t-1} + \beta_2 FNA_{i,t-2} + e_{i,t}$	(1 _a)
$FNA_{i,t} = a + \beta_1 FNA_{i,t-1} + \beta_2 FNA_{i,t-2} + \beta_3 FNA_{i,t-3} + e_{i,t}$	(1 _b)
$FNA_{i,t} = a + \beta_1 KAZANÇ_{i,t-1} + e_{i,t}$	(2)
$FNA_{i,t} = a + \beta_1 KAZANÇ_{i,t-1} + \beta_2 KAZANÇ_{i,t-2} + e_{i,t}$	(2 _a)
$FNA_{i,t} = a + \beta_1 KAZANÇ_{i,t-1} + \beta_2 KAZANÇ_{i,t-2} + \beta_3 KAZANÇ_{i,t-3} + e_{i,t}$	(2 _b)
FNA = İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışlar	
KAZANÇ = Dönem Net Karı/Zararı	

Çalışma kapsamında kullanılan Model 1 Nakit Akış Bazlı Model olarak tanımlanırken, Model 2 ise Tahakkuk Bazlı Model olarak ele alınmıştır. Kurulan bu modellerde amaç her bir model

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

için β katsayılarını elde etmek ve bu katsayıları (FNA_t) ile çarparak (Pre_FNA_{t+1}) verisine ulaşmaktır. Burada elde edilen (Pre_FNA_{t+1}) verisi araştırmada “Tahmin Edilen Nakit Akış Verisi” olarak ele alınmaktadır. Bu veri, modellerin tahmin hatasını hesaplamada kullanılmaktadır.

Hangi modelin daha güçlü tahminci olduğu konusunda sonuca ise Theil’in U istatistiği kullanılarak ulaşılmıştır (Bliemel, 1973:444; Theil, 1966:28). Theil’in U istatistik formülü kullanılarak “tahmin hatası” bulunmaktadır. Tahmin hatası her iki model için ayrı ayrı hesaplanarak üstün model tercihi gerçekleştirilmektedir. Araştırmada sadece bir yıllık gecikmeli veriler yoluyla model tahmini yapılmamış, ayrı ayrı iki yıllık ve üç yıllık gecikmeli veriler kullanılarak da gelecekteki nakit akışlarını öngörmede tahakkuk bazlı kazançların mı yoksa işletme faaliyetlerinden elde edilen nakit akışların mı daha güçlü olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında kurulan hipotezler ise şunlardır;

H_1 : Gelecek nakit akışlarının açıklayıcısı olarak; nakit akışlar ve toplam kazançlar arasında istatistikî olarak anlamlı bir fark vardır.

H_2 : Gelecek nakit akışlarını tahmin etmede; toplam kazançlar nakit akışlarına göre daha açıklayıcıdır.

H_3 : Gelecek nakit akışlarını tahmin etmede; nakit akışlar toplam kazançlara göre daha açıklayıcıdır.

H_4 : İşletme büyüklüğü ile nakit akış tahmini kalitesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_5 : İşletme faaliyet döngüsü ile nakit akış tahmini kalitesi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

5. BULGULAR

Bu bölümde, gelecek nakit akışlarının daha iyi tahmin edilebilmesini sağlayacak modelin ve çalışma kapsamındaki değişkenlerin tespitine yönelik yapılan regresyon analizleri ve elde edilen analiz sonuçları yer almaktadır.

5.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışma kapsamında oluşturulmuş modellerde yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir.

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

Tablo 2 detaylı olarak ele alındığında FNA ve KAZANÇ değişkenlerinin ortalama ve ortanca değerlerinin pozitif olduğu görülmektedir.

Standart sapmalara göz atıldığında ise İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışı (FNA) değişkeninin (0,1291), Dönem Net Kârı veya Zararı (KAZANÇ) değişkeninden (0,1310) daha düşük seviyede sapma göstermiş olmasıdır. Buna göre 2005-2017 döneminde XUTUM Endeksinde yer alan işletmelerin nakit akışları kazançlarına oranla daha istikrarlı gözükmektedir.

Tanımlayıcı istatistik tablosunda yer alan FNA_{t-1} , FNA_{t-2} , FNA_{t-3} değişkenleri ile $KAZANÇ_{t-1}$, $KAZANÇ_{t-2}$, $KAZANÇ_{t-3}$ değişkenlerine göz atıldığında özellikle standart sapma verilerinde değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Buna göre bir yıllık gecikmeli verilerin işlendiği FNA_{t-1} değişkeni ile $KAZANÇ_{t-1}$ değişkeninin birbirine çok yakın standart sapma değerine sahip olduğu, fakat gecikmeli veri yıl süresi uzadıkça bu durumun değiştiği, iki yıllık ve üç yıllık gecikmeye sahip değişkenlerde (FNA_{t-2} , FNA_{t-3} ve $KAZANÇ_{t-2}$, $KAZANÇ_{t-3}$) İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akış verilerinin Dönem Net Kârı veya Zararı üzerindeki göreceli üstünlüğünün zayıfladığı görülmektedir. Bu durum veri setinde gecikme yıl sayısı uzadıkça nakit akış verilerinin kazançlara göre daha istikrarsız hale geldiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Ortanca	Max	Min	Std.Sapma
FNA_t	0,0607	0,5075	2,0169	-0,9616	0,1291
$KAZANÇ_t$	0,3974	0,0392	0,5781	-2,8849	0,1310
FNA_{t-1}	0,6114	0,0511	2,0169	-0,9616	0,1305
$KAZANÇ_{t-1}$	0,0371	0,0379	0,5668	-2,8849	0,1329
FNA_{t-2}	0,0617	0,0521	2,0169	-0,9616	0,1283
$KAZANÇ_{t-2}$	0,3768	0,0388	0,5328	-1,3751	0,1129
FNA_{t-3}	0,0618	0,0521	2,0169	-0,9616	0,1316
$KAZANÇ_{t-3}$	0,0387	0,0397	0,5328	-1,3751	0,1160

Altta verilen Tablo 3’de ise değişkenler arası ilişki düzeyini gösteren korelasyon analiz sonuçları özetlenmiştir. Tabloda hem Pearson hem de Spearman Korelasyon Katsayıları ayrı ayrı sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre KAZANÇ değişkeni ile FNA değişkeni arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmaktadır.

**GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT
AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ**

Tablo 3: Pearson ve Spearman Korelasyon Katsayıları

Pearson Korelasyon Katsayısı	
	KAZANÇ
FNA	0,3947*
<i>Prob> t = 0.0000</i>	
Spearman Korelasyon Katsayısı	
	KAZANÇ
FNA	0,4338*
<i>Prob> t = 0.0000</i>	

5.2. Ampirik Analizler

Gelecekteki nakit akışlarını açıklamada toplam kazançların mı yoksa nakit akış verilerinin mi daha güçlü olduğunu belirlemede ilk olarak, kurulan modellerde yer alan değişkenlerin istatistikî açıdan birbirlerinden farklı olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Araştırma kapsamında kurulan H_1 hipotezi de bu durumu test etmeyi amaçlamaktadır. Hipotezin testinde ilk olarak toplam kazançlar ile nakit akışlar hem tek başlarına hem de iki ve üç yıllık gecikmeli değerleri ile birlikte Havuzlanmış En Küçük Kareler yöntemiyle analiz edilmişlerdir. Elde edilen sonuçlara Tablo 4'te yer verilmiştir. Buna göre Model 1, 1a, 1b ve Model 2, 2a, 2b de kullanılan tüm değişkenlere ait katsayıların istatistikî olarak 0,01 seviyesinde birbirlerinden farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

Tablo 4: Nakit Akış ve Tahakkuk Bazlı Modellere Ait Özet Regresyon Sonuçları

Model 1: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta_1 FNA_{i,t-1} + e_{i,t}$				
	<u>Katsayı</u>	<u>t istatistiği</u>	<u>p> t </u>	
c (sabit)	0.0411	14.04	0.0000*	R ² = 0.1102 p değeri = < 0.01
$FNA_{i,t-1}$	0.3309	16.17	0.0000*	
Model 1a: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta_1 FNA_{i,t-1} + \beta_2 FNA_{i,t-2} + e_{i,t}$				
	<u>Katsayı</u>	<u>t istatistiği</u>	<u>p> t </u>	
c (sabit)	0.0350	11.08	0.0000*	R ² = 0.1316 p değeri = < 0.01
$FNA_{i,t-1}$	0.2467	11.00	0.0000*	
$FNA_{i,t-2}$	0.2030	08.54	0.0000*	
Model 1b: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta_1 FNA_{i,t-1} + \beta_2 FNA_{i,t-2} + \beta_3 FNA_{i,t-3} + e_{i,t}$				
	<u>Katsayı</u>	<u>t istatistiği</u>	<u>p> t </u>	
c (sabit)	0.0316	09.36	0.0000*	R ² = 0.1350 p değeri = < 0.01
$FNA_{i,t-1}$	0.2240	09.56	0.0000*	
$FNA_{i,t-2}$	0.1531	05.97	0.0000*	
$FNA_{i,t-3}$	0.1234	04.94	0.0000*	
Model 2: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta_1 KAZANC_{i,t-1} + e_{i,t}$				
	<u>Katsayı</u>	<u>t istatistiği</u>	<u>p> t </u>	
c (sabit)	0.0188	07.32	0.0000*	R ² = 0.2694 p değeri = < 0.01
$KAZANC_{i,t-1}$	0.5145	28.89	0.0000*	
Model 2a: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta_1 KANAZC_{i,t-1} + \beta_2 KANAZC_{i,t-2} + e_{i,t}$				
	<u>Katsayı</u>	<u>t istatistiği</u>	<u>p> t </u>	
c (sabit)	0.0142	05.35	0.0000*	R ² = 0.2928 p değeri = < 0.01
$KAZANC_{i,t-1}$	0.3696	16.96	0.0000*	
$KANAZC_{i,t-2}$	0.2314	10.68	0.0000*	
Model 2b: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta_1 KANAZC_{i,t-1} + \beta_2 KANAZC_{i,t-2} + \beta_3 KANAZC_{i,t-3} + e_{i,t}$				
	<u>Katsayı</u>	<u>t istatistiği</u>	<u>p> t </u>	
c (sabit)	0.0125	05.50	0.0000*	R ² = 0.3824 p değeri = < 0.01
$KAZANC_{i,t-1}$	0.3212	17.13	0.0000*	
$KANAZC_{i,t-2}$	0.1876	09.79	0.0000*	
$KANAZC_{i,t-3}$	0.1176	06.41	0.0000*	
* 0.01 seviyesinde anlamlı				

İşletme faaliyetlerinden nakit akış verilerinin tek açıklayıcı değişken olduğu Model 1'e ait regresyon sonuçlarına göre t-1 dönemine ilişkin nakit akışların katsayısı 0.3309 olarak bulunurken, toplam kazançların tek açıklayıcı değişken olduğu Model 2'ye ait regresyon sonuçlarına göre t-1 dönemde kazançların katsayısı 0.5145 olarak bulunmuştur. Buna göre geçmiş nakit akış verilerinde bir birimlik artış ya da azalış, nakit akışlarda yüzde 33.9'luk bir artış ya da azalışa neden olacağı tespit edilmektedir. Aynı durumda toplam kazançlarda yaşanacak bir birimlik artış ya da azalışın ise nakit akışlarda yüzde 51.45'lik bir artış ya da azalışa neden olacağı görülmektedir. Bu sonuçlara göre gelecek nakit akışları üzerinde toplam kazançların daha güçlü etkiye sahip olduğu öngörüsü yapılabilir. Modellere iki ve üç dönemlik

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

gecikmeli veriler eklenerek analizler yapıldığında ise şu sonuçlara ulaşılmıştır. İki dönem ve üç dönem gecikmeli veriler analiz edildiğinde (Model 1a, Model 1b, Model 2a ve Model 2b) regresyon sonuçlarına göre gelecek nakit akışları üzerinde kazançlara ait katsayıların işletme faaliyetlerinden nakit akışlar katsayılarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde gelecek nakit akışlarının açıklayıcısı olarak; nakit akışlar ve toplam kazançlar arasında istatistikî olarak anlamlı bir fark olduğu hipotezinin (H_1) reddedilemediğine işaret etmektedir.

H_1 hipotezinin geçerliliğinin ispatı sonrasında H_2 ve H_3 hipotezleri test edilmiştir. Gelecek nakit akışlarını tahmin etmede nakit akışların mı yoksa kazançların mı daha açıklayıcı bilgi içerdiğinin tespit edilmesi için modeller bir yıllık, iki yıllık ve üç yıllık gecikmeli verilerle En Küçük Kareler regresyon analizine tabi tutulmuştur. İlk olarak bu modellere ait β katsayıları vasıtasıyla tahmini nakit akış verisi (Pre_FNA_{t+1}) elde edilmiştir. Bu veri modellerin tahmin hatasını hesaplamada kullanılmıştır. Tahmin hatalarından yola çıkarak XUTUM Endeksinde yer alan işletmelerin 2005-2017 döneminde nakit akışlarını tahmin etmede, kazançların mı yoksa işletme faaliyetlerinden nakit akışların mı daha güçlü tahminci olduğu konusunda sonuçta ise Theil'in U istatistiği kullanılarak ulaşılmaktadır.

Uygulamalı Ekonomi Tahminleri adlı eserinde Henri Theil (1966), tahmin kalitesini belirlemede U katsayısının aşağıdaki gibi hesaplanabileceğini önermektedir (Bliemel, 1973:444; Theil, 1966:28).

$$U = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (P_i - A_i)^2}{\sum_{i=1}^n (A_i)^2}} \quad (1)$$

P_i = Tahmini Gözlemler

A_i = Gerçek Gözlemler

Bu formül çalışma kapsamında şu şekilde tasarlanabilir;

$$U_t = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (PRE_FNA_{i,t+1} - FNA_{i,t+1})^2}{\sum_{i=1}^n (FNA_{i,t+1})^2}} \quad (2)$$

$PRE_FNA_{i,t+1}$ = Tahmini Gözlemler

$FNA_{i,t+1}$ = Gerçek Gözlemler

Buna göre hem tahakkuk bazlı modelin hem de nakit akış bazlı modelin nakit akışları tahmin etme hatasını hesaplamak mümkün gözükmektedir. Theil'in U istatistiğinin bir tür tahmin

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

formu olarak kullanıldığı çalışmalarda elde edilen bulguların şu şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir; Theil'in U katsayısı tipik olarak 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. $U = 0$ ise; Tahmin modeli mükemmel öngörüye sahiptir. Genellikle tahminler sifıra yaklaşmaktadır fakat sifıra eşit olamazlar. $U \geq 1$ ise; Tahmin modelini kullanmak faydasızdır. Tahmin hatası çok yüksektir.

$0 < U < 1$ ise; Tahmin modeli kullanılabilir durumdadır. Karşılaştırma durumunda sifıra en yakın olan modelin hatası daha düşüktür. Bu durumda sifıra en yakın olan, tahmin hatası en düşük olan, model tercih edilmelidir.

Yukarıda bahsedilen modeller ışığında bir yıllık, iki yıllık ve üç yıllık öngörü penceresinden yıllar itibariyle yapılan analizler ve çıktıları aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir. Aşağıda yer verilen Tablo 5'de 1 yıllık tahmin penceresinden analizler yapılarak Theil U katsayıları karşılaştırılmış ve üstün olan model belirlenmiştir.

Her yıl için tahmin hatası, fiili ve tahmin edilen nakit akışları arasındaki fark olarak hesaplanmıştır. Örneğin 1 yıllık tahmin penceresinden sonuçların özetlendiği Tablo 5'de yer alan 2007 yılı için tahmin hatası tespitinde aşağıdaki regresyonlar vasıtasıyla β katsayıları hesaplanmıştır:

$$\text{Model 1 : } FNA_t(2006) = \alpha + \beta_1 FNA_{t-1}(2005) + \varepsilon_i \quad (3)$$

$$\text{Model 2 : } FNA_t(2006) = \alpha + \beta_1 KAZANÇ_{t-1}(2005) + \varepsilon_i \quad (4)$$

Model 1 için elde edilen β katsayısı aşağıdaki gibi $FNA_t(2006)$ ile çarpılarak $Pre_FNA_{t+1}(2007)$ değeri bulunmuştur. Aynı yöntem ile Model 2 için β katsayısı $KAZANÇ_t(2006)$ ile çarpılarak $Pre_FNA_{t+1}(2007)$ değeri bulunmuştur.

$$\text{Model 1: } Pre_FNA_{t+1}(2007) = \beta_1 FNA_t(2006) \quad (5)$$

$$\text{Model 2: } Pre_FNA_{t+1}(2007) = \beta_1 KAZANÇ_t(2006) \quad (6)$$

Her iki model için ayrı ayrı hesaplanan $Pre_FNA_{t+1}(2007)$ değerleri Theil U istatistiğinin yukarıda verilen formülü ile analiz edilmiştir. Burada amaç her bir model için tahmin hata katsayısını bulmak ve karşılaştırmaktır. 2007 yılı için hangi modelin üstün olduğunu belirlemede ilgili formül şu şekilde hesaplanmıştır:

$$\text{Model1; } U_{2007} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (PRE_FNA_{t+1}(2007) - FNA_{t+1}(2007))^2}{\sum_{i=1}^n (FNA_{t+1}(2007))^2}} \quad (7)$$

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

$$Model2; U_{2007} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (PRE_FNA_{t+1}(2007) - KAZANÇ_{t+1}(2007))^2}{\sum_{i=1}^n (KAZANÇ_{t+1}(2007))^2}} \quad (8)$$

Bu formüle göre 2007 yılında Model 1'in Theil U tahmin katsayısı (0,4435) iken Model 2'nin Theil U tahmin katsayısı (0,0720) olarak hesaplanmıştır. Bu iki katsayı karşılaştırıldığında $0 < U < 1$ ise; tahmin modeli kullanılabilir durumdadır, önermesi sağlandığından 2007 yılı için sifira en yakın tahmin katsayısına sahip Model 2'nin daha üstün tahminci olduğu kanısına varılmıştır. Bu hesaplama adımları araştırma döneminin tamamı için tek tek uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5'de özetlenmiştir.

Tablo 5: Bir Yıllık Tahmin Penceresi İçin Model Tahmin Hataları: 2007-2017

<i>Model 1: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta FNA_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$</i>		<i>Nakit Akış Bazlı Model</i>	
<i>Model 2: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta KAZANÇ_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$</i>		<i>Tahakkuk Bazlı Model</i>	
YILLAR	MODEL 1	MODEL 2	ÜSTÜN MODEL
2007	0,4435	0,0720*	KAZANÇ
2008	0,6224	0,2917*	KAZANÇ
2009	0,5094*	0,8820	FNA
2010	1,1115**	1,4469**	-
2011	0,7638	0,3907*	KAZANÇ
2012	0,6618	0,2644*	KAZANÇ
2013	0,7133	0,6706*	KAZANÇ
2014	0,6578	0,3511*	KAZANÇ
2015	0,3548	0,2743*	KAZANÇ
2016	0,4272*	0,4286	FNA
2017	0,5446	0,1905*	KAZANÇ
Havuzlanmış	0,9867*	1,0034	FNA

Araştırma örneği eksik bilgi içermeyen 2005'den 2017'ye kadar 2158 işletme gözleminden oluşmaktadır. Tüm yıllar için hesaplanan β katsayıları 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Tahmin hatası, metinde açıklandığı gibi Theil'in U istatistiği kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplamalar tek değişkenli OLS Regresyonu ile yapılmıştır.

* $0 < U < 1$, küçük U değerine sahip model daha üstündür.

** $U \geq 1$ ise; Tahmin modelini kullanmak faydasızdır.

Tablo5'e göz atıldığında bir yıl gecikmeli veriler ile gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede Model 2'nin 11 yılın 8'inde Model 1'i önemli ölçüde geride bıraktığı görülmektedir. 2010 yılında ise elde edilen tahmin hatası katsayılarının kritik değerden (1,00) büyük olması sebebiyle kullanılan modellerin nakit akış tahmininde yeterli güce sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

Benzer analizler yukarıda örnek gösterimi yapılan 2007 yılına ait hesaplama adımları kullanılarak iki yıllık ve üç yıllık gecikmiş verilerle de gerçekleştirilmiştir. Aşağıda verilen Tablo 6'da 2 yıllık gecikmiş veriler kullanılarak elde edilen model tahmin hata katsayılarına dair bulgular özetlenmiştir. İki yıl gecikmeli verilerin dikkate alındığı bu tabloda tahminler en erken 2009 yılı itibariyle analiz edilebilmiştir. Hatırlanacağı üzere bir yıllık gecikmeli verilerle tahminlerin yapıldığı bölümde de 2005 yılı verileri ile 2006 yılı β değeri hesaplanmış, ardından bu değer 2006 yılı verileriyle çarpılarak 2007 yılına ait sonuçlar elde edilmiş, ardından tahmin seti en erken 2007 yılı itibariyle başlamıştı. Tablo 6'da da tahmin serisi 2009 yılından başlamıştır. Bunun sebebi 2005 yılına ait verilerle 2007 yılının β değeri hesaplanmış ardından bu değer 2007 yılı verileriyle çarpılarak 2009 yılına ait sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 6: İki Yıllık Tahmin Penceresi İçin Model Tahmin Hataları: 2009-2017

<i>Model 1: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta FNA_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$</i>		<i>Nakit Akış bazlı Model</i>	
<i>Model 2: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta KAZANÇ_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$</i>		<i>Tahakkuk Bazlı Model</i>	
YILLAR	MODEL 1	MODEL 2	ÜSTÜN MODEL
2009	0,5347	0,3206*	KAZANÇ
2010	0,6966	0,2897*	KAZANÇ
2011	-	-	-
2012	0,9837	0,6670*	KAZANÇ
2013	0,8029	0,4974*	KAZANÇ
2014	0,7545	0,3618*	KAZANÇ
2015	0,7462	0,3617*	KAZANÇ
2016	0,6880	0,4934*	KAZANÇ
2017	0,3369*	0,4624	FNA
Havuzlanmış	0,9414*	0,9780	FNA

Araştırma örneği eksik bilgi içermeyen 2005'den 2017'ye kadar 2158 işletme gözleminden oluşmaktadır. Tüm yıllar için hesaplanan β katsayıları 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Tahmin hatası, metinde açıklandığı gibi Theil'in U istatistiği kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplamalar tek değişkenli OLS Regresyonu ile yapılmıştır.

* $0 < U < 1$, küçük U değerine sahip model daha üstündür.

Tablo 6 incelendiğinde iki yıl gecikmeli veriler ile gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede Model 2'nin 9 yılın 7'sinde Model 1'i önemli ölçüde geride bıraktığı görülmektedir. 2011 yılı için ise her iki modelde de β katsayılarının istatistiki açıdan anlamsız olması sebebiyle Theil U katsayısı hesaplanamamıştır.

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

Tablo 7'de ise 3 yıllık gecikmiş veriler kullanılarak elde edilen model tahmin hata katsayılarına dair bulgular özetlenmiştir. Bu tabloda da tahmin seti en erken 2011 yılı itibariyle hazırlanmıştır. 2005 yılı verileriyle 2008 yılına ait β katsayısı hesaplanmış ve bu değer 2008 yılı verileriyle çarpılarak 2011 yılına ait tahmin katsayısı elde edilmiştir.

Tablo 7: Üç Yıllık Tahmin Penceresi İçin Model Tahmin Hataları: 2011-2017

<i>Model 1: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta FNA_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$</i>		<i>Nakit Akış bazlı Model</i>	
<i>Model 2: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta KAZANÇ_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$</i>		<i>Tahakkuk Bazlı Model</i>	
YILLAR	MODEL 1	MODEL 2	ÜSTÜN MODEL
2011	0,5986	0,1765*	KAZANÇ
2012	0,7831	0,6842*	KAZANÇ
2013	0,8755*	0,9231	FNA
2014	0,8662	0,5334*	KAZANÇ
2015	0,6810	0,5375*	KAZANÇ
2016	***	***	-
2017	0,8221	0,5012*	KAZANÇ
Havuzlanmış	1,0004	0,9919*	KAZANÇ

Araştırma örneği eksik bilgi içermeyen 2005'den 2017'ye kadar 2158 işletme gözleminden oluşmaktadır. Tüm yıllar için hesaplanan β katsayıları 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Tahmin hatası, metinde açıklandığı gibi Theil'in U istatistiği kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplamalar tek değişkenli OLS Regresyonu ile yapılmıştır.

* $0 < U < 1$, küçük U değerine sahip model daha üstündür.

*** Model 1 ve Model 2 β katsayıları istatistiki açıdan anlamsızdır.

Tablo 7 incelendiğinde üç yıl gecikmeli veriler ile gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede Model 2'nin 7 yılın 5'inde Model 1'i önemli ölçüde geride bıraktığı görülmektedir. 2016 yılında Model 1 için yapılan regresyon analizi sonucu elde edilen β katsayısının istatistiki açıdan anlamsız olması sebebiyle Theil U katsayısı hesaplanamamıştır.

Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7 genel olarak ele alındığında Tahakkuk Bazlı Model'in gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede Nakit Akış Bazlı Model'e göre daha güvenilir sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Ek olarak her ne kadar Tahakkuk Bazlı Model bir yıldan üç yıla kadarki tahmin ufuklarında görece üstünlüğe sahip olsa da tahmin dönemi uzadıkça tahminlere ilişkin hata katsayılarının yükselmekte olduğu görülmektedir. Bu durum tahmin dönemi uzadıkça tahmin kalitesinin azaldığı şeklinde yorumlanabilir. Elde edilen bulgulara göre gelecek nakit akışlarını tahmin etmede; toplam kazançlar nakit akışlarına göre daha açıklayıcıdır önermesine sahip

hipotezin (H_2) geçerli olduğu, nakit akışların toplam kazançlara göre daha açıklayıcı olduğu önermesine sahip hipotezin ise (H_3) geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5.2.1 İşletmeye Özgü Unsurların Tahmin Gücüne Etkileri

Gelecekteki nakit akışlarını öngörmede modellerin kabiliyeti üzerinde işletmeye özgü unsurların etkili olup olmadığı hususunda literatürde yer alan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlara göre işletme büyüklüğü, faaliyet döngüsü gibi unsurlar nakit akış tahmini üzerinde etkili olabilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde işletmeye özgü unsurların araştırma evreni ve döneminde nakit akış tahmini üzerinde ne gibi etkiyle sahip olduğu hakkında araştırma sonuçlarına yer verilmektedir.

5.2.1.1 İşletme Büyüklüğünün Nakit Akış Tahminine Etkisi

İşletme büyüklüğü ve nakit akışı tahmini arasındaki ilişki kazançlar ve nakit akışların düzeyine göre değişebilmektedir. Bu doğrultuda ele alındığında büyük işletmeler için yapılacak nakit akış tahminlerinde hata payının düşük çıkması, küçük işletmeler için ise tam tersi olarak tahmin hatasının daha büyük çıkması beklenebilir. Çünkü elde edilmesi beklenen –tahmin edilen kazançlar ve nakit akışları hakkında daha fazla bilgi, kazanç ilanından önce hisse fiyatlarına yansıtılmaktadır (Charitou vd, 2001:563). Baginski, Lorek, Willinger ve Branson (1999) ise, sıkı denetimin kazancın sürekliliğinde ekonomik belirleyicilerden biri olduğunu savunmaktadırlar. Daha iyi çeşitlendirilmiş, daha istikrarlı büyümeye sahip işletmelerde kazançların kalıcılığı yüksek iken küçük işletmelerde bu kalıcılığın düşük olduğunu savunmaktadırlar. Bu istikrarlı yapının kazançların sürekliliğini arttırarak daha tahmin edilebilir gelecek nakit akışlarına yol açması beklenmektedir.

Buradan hareketle çalışmaya dâhil edilen işletmelerin Toplam Varlık düzeyleri yıllar itibariyle gruplandırılarak doğal logaritması alınmıştır. Bu yolla işletmelerin sahip olduğu büyüklük regresyon analizine uygun hale getirilmiştir. Elde edilen gruplanmış değerlerin yıllara göre ortancası bulunmuş ve ortanca değerinin altında kalanlar “Küçük İşletme” üzerinde kalanlar ise “Büyük İşletme” olarak gruplanmıştır. Ardından her kategori detayları daha önceki bölümlerde verilmiş modeller vasıtasıyla bir, iki ve üç yıllık tahmin penceresinden regresyon analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen analiz sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

**GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT
AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ**

Tablo 8: İşletme Büyüklüğü Unsuruna Göre Model Tahmin Hataları: 2007-2017

Model 1: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta FNA_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$ Nakit Akış bazlı Model

Model 2: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta KAZANÇ_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$ Tahakkuk Bazlı Model

İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ						
	Bir Yıllık Tahmin		İki Yıllık Tahmin		Üç Yıllık Tahmin	
	Model1	Model2	Model1	Model2	Model1	Model2
Küçük İşletme	0,7806	0,6932*	0,8265	0,7131*	0,9642	0,8018*
Büyük İşletme	0,7522	0,6904**	0,8820	0,8244**	0,9618	0,9215**
Üstün Model						
Küçük İşletme	KAZANÇ		KAZANÇ		KAZANÇ	
Büyük İşletme	KAZANÇ		KAZANÇ		KAZANÇ	

Bulgulara göre KAZANÇ modeli tüm tahmin pencerelerinde FNA tahmin modeline kıyasla önemli ölçüde daha küçük tahmin hataları üretmiştir. Bu durum işletme büyüklüğünü göz önüne alarak yapılacak tahakkuk bazlı nakit akış tahminlerinin daha güçlü sonuçlar verdiğine işaret etmektedir. Tablo8’de elde edilen bulgular aynı zamanda bize H₃ hipotezini test etmeye de imkan vermiştir. Küçük ve büyük işletme kategorilerinin üstün modellerinde elde edilen tahmin hatası katsayılarına bakıldığında, işletme büyüklüğü arttıkça nakit akış tahmin kalitesinin de artacağı önermesine sahip H₃ hipotezi kısmen kabul edilmektedir.

5.2.1.2 Faaliyet Döngüsünün Nakit Akış Tahminine Etkisi

Çalışmaya dahil edilmiş bir diğer işletmeye özgü unsur ise faaliyet döngüsüdür. Dechow (1994)’a göre, FNA ve KAZANÇ temelli tahmin modelleri, işletme faaliyet döngüsü arttıkça gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede daha zayıf öngörüye sahip olmaktadır. Buna göre bir işletmenin faaliyet döngüsü yüksek ise o işletme için nakit akış tahminleri daha zayıf olacaktır. Buna gerekçe olarak daha uzun işletme döngülerine sahip işletmelerin, belirli bir işletme faaliyeti için daha büyük işletme sermayesi gereksinimlerine sahip olma beklentisi öne atılmaktadır. Buradan hareketle çalışmaya dâhil edilen işletmelerin faaliyet döngüleri Finnet Veri tabanından elde edilmiştir. Elde edilen değerlerin yıllara göre ortancası bulunmuş ve ortanca değerinin altında kalanlar “Düşük Faaliyet Döngüsüne Sahip İşletme” üzerinde kalanlar ise “Yüksek Faaliyet Döngüsüne Sahip İşletme” olarak gruplanmıştır. Ardından her kategori

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

yıllar itibariyle 1,2 ve 3 yıllık tahmin penceresinden regresyon analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen analiz sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 9: Faaliyet Döngüsü Unsuru Model Tahmin Hataları: 2007-2017

Model 1: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta FNA_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$ Nakit Akış bazlı Model

Model 2: $FNA_{i,t} = \alpha + \beta KAZANÇ_{i,t-1,t-2,t-3} + \varepsilon_{i,t}$ Tahakkuk Bazlı Model

FAALİYET DÖNGÜSÜ						
	Bir Yıllık Tahmin		İki Yıllık Tahmin		Üç Yıllık Tahmin	
	Model1	Model2	Model1	Model2	Model1	Model2
Düşük Faaliyet Döngüsü	0,8570	0,7675*	0,9763	0,7484*	1,0156	0,8348*
Yüksek Faaliyet Döngüsü	0,9427	0,8361**	0,8978	0,8950**	0,8684**	0,8843
Üstün Model						
Düşük Faal.Dng.	KAZANÇ		KAZANÇ		KAZANÇ	
YüksekFaal.Dng.	KAZANÇ		KAZANÇ		FNA	

Bulgulara göre düşük faaliyet döngüsüne sahip işletmelerde KAZANÇ modeli tüm tahmin pencerelerinde FNA tahmin modeline kıyasla önemli ölçüde daha küçük tahmin hataları üretmiştir. Yüksek faaliyet döngüsüne sahip işletmelerde ise KAZANÇ modeli bir ve iki yıllık tahmin pencerelerinde daha iyi tahminci iken üç yıllık tahmin penceresinde FNA modeli daha güçlü tahminci olarak gözükmektedir. Bu durum işletme faaliyet döngüsünü göz önüne alarak yapılacak tahakkuk bazlı nakit akış tahminlerinin daha güçlü sonuçlar verdiği işaret etmektedir. Tablo 9’da elde edilen bulgular aynı zamanda bize H₄ hipotezini test etmeye de imkan vermiştir. Düşük Faaliyet Döngüsü ve Yüksek Faaliyet Döngüsü kategorilerinin üstün modellerinde elde edilen tahmin hatası katsayılarına bakıldığında, işletme faaliyet döngüsü arttıkça nakit akış tahmin kalitesinin azalacağı ya da işletme faaliyet döngüsü azaldıkça nakit akış tahmin kalitesinin artacağı önermesine sahip H₄ hipotezi kabul edilmektedir. Buna göre işletme faaliyet döngüsü azaldıkça nakit akış tahmin kalitesi artmaktadır.

6. SONUÇ

Bu makalede, Türkiye’de gelecekteki işletme nakit akışlarını tahmin etmede mevcut işletme faaliyetlerinden nakit akışlarının mı yoksa kazançların mı daha güçlü etkiye sahip olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürde yer alan nakit akış tahmininde tahakkuk bazlı modellerin nakit akış bazlı modellere göre daha doğru sonuçlar verdiği genellemenin ve FASB’ın önermesinin Türkiye’de geçerliliği test edilmiştir. Bu doğrultuda kurulan hipotezler OLS Regresyonu ile analiz edilmiştir. Çalışmada ayrıca nakit akış tahmininde işletmelere özgü unsurların etkili olup olmadığı da test edilmiştir. Buna göre işletmeye özgü unsur olarak belirlenmiş işletme büyüklüğü ve faaliyet döngüsü unsurları dikkate alınarak ek analizler gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre araştırma döneminde ve evreninde Tahakkuk Bazlı Model’in gelecekteki nakit akışlarını tahmin etmede Nakit Akış Bazlı Model'e göre daha güvenilir sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlar; Dechow vd. (1998), Barth vd. (2001), Kim ve Kross (2005), Ertugay (2013), Takhtaei ve Karimi (2013), Temiz ve Acar (2018), Nguyenena vd., (2018), Ball ve Nikolaev (2020), tarafından ulaşılmış sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Ek olarak araştırma döneminde ve evreninde her ne kadar Tahakkuk Bazlı Model bir yıldan üç yıla kadarki tahmin ufuklarında görece üstünlüğe sahip olsa da tahmin dönemi uzadıkça tahminlere ilişkin hata katsayılarının yükselmekte olduğu görülmektedir. Bu durum tahmin dönemi uzadıkça tahmin kalitesinin azaldığı şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada ele alınan bir diğer husus ise gelecek nakit akışlarını tahmin etmede işletmeye özgü unsurların tahmin gücüne etkisinin araştırılmasıdır. Elde edilen bulgulara göre işletmeler “büyük işletme” ve “küçük işletme” şeklinde sınıflandırılarak analize tabi tutulduğunda Tahakkuk Bazlı Model tüm tahmin pencerelerinde daha güçlü bir tahminci olarak öne çıkmaktadır. Tahmin kalitesinin ise tahmin dönemi uzadıkça azaldığı tespit edilmiştir. Nakit akış tahmin kalitesi ile ilişkisi araştırılan bir diğer işletmeye özgü unsur ise faaliyet döngüsüdür. Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde araştırma dönemi ve evreninde işletme faaliyet döngüsünü göz önüne alarak yapılacak tahakkuk bazlı nakit akış tahminlerinin daha güçlü sonuçlar verebileceği söylenebilir. Buna göre işletme faaliyet döngüsü arttıkça nakit akış tahmin kalitesinin azaldığı değerlendirilmektedir.

Bu makale çalışmasıyla elde edilen bulgular ile nakit akış tahmin çalışmalarının kullanım alanlarını genişletme hususunda literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sınırlı bir zaman dilimiyle ve sınırlı finansal verilerle gözlemlemeye çalıştığı ampirik ilişkiler; daha

GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ

geniş zaman dilimlerinde, farklı sektörler, farklı ülkeler ve çok daha farklı değişkenlerle zenginleştirilmeye açık görülmektedir.

7. KAYNAKÇA

Baginski, S.P., Lorek, K.S., Willinger, G.L. ve Branson, B.C. (1999). The Relationship between Economic Characteristics and Alternative Annual Earnings Persistence Measures. *The Accounting Review*, 74, 1: 105–20.

Ball, R., & Nikolaev, V. V. (2020). FASB was Right: Earnings Beat Cash Flows when Predicting Future Cash Flows. Chicago Booth Research Paper, (20-23).

Barth, M. E., Cram, D. P. ve Nelson, K. K. (2001). Accruals and the Prediction of Future Cash Flows. *The Accounting Review*, 76(1), 27–58.

Bernstein, L. A. (1993). *Financial Statement Analysis: Theory, Application, and Interpretation* (5. Baskı). Homewood: Irwin.

Bliemel, F. (1973). Theil's Forecast Accuracy Coefficient: A Clarification. *Journal of Marketing Research*, 10(4), 444-446.

Charitou, A., Clubb, C. and Andreou, A. (2001). The Effect of Earnings Permanence, Growth and Firm Size on the Usefulness of Cash Flows in Explaining Security Returns: Empirical Evidence for the UK. *Journal of Business Finance & Accounting*, 28, 5 ve 6: 563–94.

Cheng, C. S. A. ve Hollie, D. (2008). Do Core and Non - Core Cash Flows from Operations Persist Differentially in Predicting Future Cash Flows? *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 31, 29–53.

Dechow, P. M. (1994). Accounting Earnings and Cash Flows as Measures of Firm Performance: The Role of Accounting Accruals. *Journal of Accounting and Economics*, 18(1), 3–42.

Dechow, P. M., Kothari, S. P. ve Watts, R. L. (1998). The Relation Between Earnings and Cash Flows. *Journal of Accounting and Economics*, 25(2), 133-168.

Ertugay, E. (2013). *Gelecekteki Nakit Akışlarının Tahmininde Nakit Akışlarının ve Tahakkukların Rolü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

FASB. (1978). *Statement of Financial Accounting Concepts No. 1: Objectives of Financial Reporting by Business Enterprises*.

**GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT
AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ**

- Habib, A. (2010). Prediction of operating cash flows: Further evidence from Australia. *Australian Accounting Review*, 20(2), 134-143.
- Karğın, M. ve Aktaş, R. (2011). Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Raporlanmış Nakit Akış Tablosu ve Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 1–23.
- Kısakürek, M. M. (2005). *İşletme Faaliyet Nakit Akımlarının Tahmin Edilmesi: İMKB’de Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kim, M. ve Kross, W. (2005). The Ability of Earnings to Predict Future Operating Cash Flows Has Been Increasing - Not Decreasing. *Journal of Accounting Research*, 43(5), 753–780.
- Krishnan, G. V. ve Largay III, J. A. (2000). The Predictive Ability of Direct Method Cash Flow Information. *Journal of Business Finance ve Accounting*, 27(2), 215–245.
- Lorek, K. S. ve Willinger, G. L. (2009). New Evidence Pertaining to the Prediction of Operating Cash Flows. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 32(1), 1-15.
- Nallareddy, S., Sethuraman, M., & Venkatachalam, M. (2020). Changes in accrual properties and operating environment: Implications for cash flow predictability. Forthcoming, *Journal of Accounting and Economics*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3054644>.
- Nguyen, H., & Nguyen, T. (2020). The prediction of future operating cash flows using accrual-based and cash-based accounting information: Empirical evidence from Vietnam. *Management Science Letters*, 10(3), 683-694.
- Rayburn, J. (1986). The Association of Operating Cash Flow and Accruals with Security Returns. *Journal of Accounting Research*, 24, 112–133.
- Takhtaei, N. ve Karimi, H. (2013). Relative ability of earnings data and cash flow in predicting future cash flows. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 3(1), 214.
- Temiz, H., ve Acar, M. (2018). Gelecek Dönem Nakit Akışı Tahmininde Dönem Kârı ve Nakit Akışı Karşılaştırması. *Muhasebe ve Denetime Bakış, Accounting & Auditing Review*, 18(54), 113-124.
- Theil, H. (1966). *Applied Economic Forecasting*. Amsterdam North Holland.
- TMS/TFRS. (2005). *Türkiye Muhasebe Standardı 7 - Nakit Akış Tabloları*. Ankara: Kamu Gözetimi Kurumu.

**GELECEKTEKİ NAKİT AKIŞLARINI TAHMİN ETMEDE TAHAKKUK VE NAKİT
AKIŞ BAZLI MODEL TERCİHİ**

Waldron, M. A. ve Jordan, C. E. (2010). The Comparative Predictive Abilities of Accrual Earnings and Cash Flows in Periods of Economic Turbulence: The Case of the IT Bubble. *Journal of Applied Business Research*, 26(1), 85–97.

Yalkın, Y. K. (2008). *Genel Muhasebe İlkeler ve Uygulamalar* (16. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

EXAMPLES OF EQUIVALENCE IN MARRIAGE IN THE OTTOMAN STATE

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK¹

Özet

Osmanlı döneminde aile üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Özellikle namzetlikten başlayarak, nikâh, evlenme, boşanma, velayet, nafaka gibi hususlarda kıymetli bir literatür vardır. Bu çalışmamızda Osmanlı döneminde nikâhta küfüv/denklik uygulamasına dair örnekler üzerinde durulacaktır. Aslında evlenecek tarafların zenginlik/fakirlik, kültürel bakımdan uyuşabilmeleri gibi hususlarda ailelerin vermesi gereken karar olmasına rağmen bu özel alana fetvalarla devletin müdahalesi ile dinî bir nitelik kazandırılmıştır. Bu fetvalar da Peygamberin bazı tavsiyelerine dayandırılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, arşiv kaynaklarından tespit edilen belgelerle konunun nasıl uygulandığı hakkında bir değerlendirme yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Nikah, Denklik

Abstract

Various study have been carried out on the concept of family the Ottoman period. Especially starting from being a candidate, there is valuable literature on issues such as marriage contract, marriage, divorce, custody and alimony. In our study, examples of parity/equivalence practice in marriage in Ottoman period will be emphasized. In fact, although matters such as wealth/poverty and cultural compatibility of the parties to marry were decisions to be made by the families, this special area had been given a religious character with the intervention of the state with fatvas. There fatvas were based on some of the recommendations of Prophet.

The purpose of this study is to make an evaluation about how this subject was applied with the documents determined from archives sources.

Keywords: Ottoman Empire, Marriage, Equivalence

1. GİRİŞ

Bilindiği gibi Osmanlı hukuku örfî ve şer‘î olmak üzere iki yönlüdür. Örfî hukuk, kaynağını geleneksel kültürden, zamanın idarî, iktisadî ve siyasî ihtiyaçlarından alan hukuktur. İdare ilgili tasarruflar, savaş açılması, barış yapılması, iktisadî hayatın düzenlenmesi, vergilerin tarh, tevzi ve oranlarının tespiti büyük çoğunlukla örfî hukuka dayanıyordu. Nitekim Osmanlı iktisat tarihinde düzinelerce vergiler hatırlanacak olursa, bunların büyük çoğunluğunun örfî hukuka

¹ İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafa.ozturk@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6808-8788

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

dayandığı görülür. Şer‘î hukuk ise kaynağını doğrudan kitap ve sünnetten alan hukuktur. Bu itibarla Osmanlı Devleti’nde idarî, siyasî, iktisadî alanda şer‘î hukuk bütünüyle uygulanmamıştır. Aslında şer‘î hukukta olmadığı halde bazı hallerde fetva alınmak suretiyle şer‘ileştirilmiş, meşrulaştırılmıştır. Bundan dolayı fetvalarla İslamileştirilmiş hususların çokluğundan dolayı Osmanlı Devleti’nin şer‘î bir devlet olduğu kanaati yaygınlaşmıştır. Oysa belgeler ve uygulamalar etraflı bir şekilde incelendiğinde böyle olmadığı, pek çok hususun fetvalarla şer‘ileştirildiği görülmektedir. Meselâ; Peygamber zamanının narh yok iken, iktisadî şartlardan dolayı narh uygulanmıştır. Keza İslamiyetin toprak rejimi mîrî toprak rejimi değil iken, Osmanlı’nın iktisadî düzeni mîrî rejime dayanmaktadır. Gümrükler, %10-15 faiz muamelelerinin tescili, pek çok vergiler ve para cezaları da şer‘î değilken, zamanın iktisadî şartları dikkate alınarak şer‘ileştirilmiştir. Özetle Osmanlı Devleti, dünyevî işleri örf, şahsî hukuku şeriate havale etmiştir².

Osmanlı devleti idarî, iktisadî ve siyasî alanlarda daha çok örfi hukuka bağlı kalmıştır. Bu yönüyle devlet bu alanlarda müdahalecidir. Kişilerin/cemaatlerin ahval-i şahsiye dediğimiz medenî hukukunu, bu meyanda evlenme, boşanma, vasi, vekâlet, borç, alacak-verecek, miras taksimi, vakıf tesisi gibi hususlar, milletlerin şer‘î hukuklarına havale etmiştir³. Böyle olmasına rağmen, şahsî hukuka da müdahale etmiştir.

“Hanefî mezhebi imamlarından bir kısmının, bir kızın evlenmesi için velisinin izninin şart olmadığına kani olması yüzünden, bu kanaatlere uyularak verilecek mahkeme kararlarının zamanın ahlâk bozukluğu dolayısıyla, büyük kötülükler meydana vermekte olduğu görülerek 951 (1544) tarihli bir fermanla kadılar, başka bir mezhep imamının reyine uyularak kızın velisinin izni olmadan nikâh etmekten menedilmişlerdir”⁴. Devletin müdahaleciliğinden maksat, her türlü haksızlık ve şikâyeti tespit ederek gereğini yaparak adaleti tesis etmektir. Devletin bu müdahaleciliğinin amacı, idarî, siyasî, iktisadî ve sosyal alanda kurulmuş bulunan düzenin sağlanmasına yöneliktir. Bu husus, Ebu Suud Efendi’nin Risalesinde dönemin ifadesiyle “*nizam-ı din ve devlet ve intizam-ı ahval-i memleket*” olarak özetlenmiştir⁵.

² Osmanlı Devletinde Örfi/Şer‘î hukuk hakkında geniş bir tahlil için bkz. Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Essaları, I. Cilt, Kanunlar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1945, ikinci baskı, İstanbul 2001, özellikle giriş kısmı. Ayrıca aynı müellif, “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, Türk Tarih Kurumu, “Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler, (Ankara, 23-26 Ekim 1973), TTK, Ankara 1975, s. 49-97

³ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten LV/212* (Nisan 1991), TTK, Ankara 1991, s. 91

⁴ Barkan, Türkiye’de Din ve Devlet İlişkileri, s. 62

⁵ Barkan, aynı yer

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

Konumuz olan nikâhta küfüv hususu her ne kadar şahsî hukuk dairesinde bir husus ise de zikredilen kurulu düzenin devamı için mezhep imamlarının ictihatlarına dayanarak hazırlanan fetvalarla müdahale edilmiş, kadılar tarafından kıyılmış olan nikâhlar, İslam'ın ruhuna uygun olmayan sebeplerle feshedilmiştir.

2. İSLAM HUKUKUNDA KÜFÜV/KEFÂET

İslam hukukunun temeli olan Kur'an-ı Kerim'de küfüvle ilgili bir hüküm yoktur. Ama kimin kiminle evlenebileceğine dair açık hüküm vardır. Konuyla ilgili ayetlere bakalım. *“Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, mü'minlere haram kılınmıştır”*⁶.

*“İman etmedikleri sürece, Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de mü'min bir cariye ondan daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece, Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de iman eden bir köle ondan daha hayırlıdır”*⁷.

Hz. Peygamber de insanların içtimai hayatın maslahatlarını göz önünde bulundurarak evlilik konusunda şu tavsiyeyi yapmıştır. *“Kadın dört şey için nikâhlanır. Malı için, soyu için, güzelliği için, dini için. Sen dindarı olanı seç ki hayatın bereketlensin”*⁸. Bu ifadeyi açıklayıcı mahiyette buyurulan şu hadisin de evlilik hususunda dikkate alınması gerekir. *“Kadınları güzellikleri için nikâhlamayınız. Olabilir ki güzellikleri kendilerini tehlikeye atabilir. Malları için de onları nikâhlamayınız. Olabilir ki malları kendilerini şımartır. Ancak dindarlıkları sebebiyle onları nikâhlayınız. Dindar salih bir cariye daha faziletlidir”*⁹.

Buna göre, bir Müslüman bir erkek veya kadın müşrik bir kadınla veya bir erkekle evlenemez. Mümin bir cariye, güzel ve zengin de olsa bir müşrik kadından daha hayırlıdır. O halde Kur'an'a göre Allah'a şirk koşmak, evlilik için en büyük engeldir. Soy-sop, zenginlik ve meslek ile ilgili hiçbir hüküm yoktur. Ancak Peygamberin konuyla ilgili bazı tavsiyeleri bulunmaktadır. Mezhep imamları da bu tavsiyelere dayanarak ictihat yapmışlardır. Bilindiği gibi, Peygamberin sözlerine hadis, davranışlarına da sünnet denir ki sünnet, İslam'ın ikinci kaynağıdır. Buna rağmen Peygamberin hadis ve sünnetinde konumuz olan küfüve esas teşkil edecek kesin ifadeleri, tavsiyeleri yoktur. Hele müctehitlerin denkliğe esas kabul ettikleri asalet, meslek, toplumsal statü gibi hususlara dair bir işareti bile bulunmamaktadır. Ama aşağıdaki örneklerde

⁶ Nur Suresi 3

⁷ Bakara 221

⁸ İbrahim Acar, “Evlenme Engeli Olarak Din Farkı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, 2002, s. 33

⁹ Acar, “Evlenme Engeli Olarak Din Farkı”, aynı yer

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

görüleceği gibi, insanların mesleği, sosyal vaziyeti, nikâhların feshine sebep olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır.

Gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse hadislerde durum bu kadar açık iken sonradan mezhep imamları ve fakihler tarafından küfüv esası getirilmiştir. Ayet ve hadislerde açıkça görüldüğü gibi, zenginlik, soy-sop, güzellikten ziyade dindarlık ön plandadır. Müşriklerle evlilikler yasaktır. Ama iman etmiş bir köle veya cariye asaletli ve zengin birisinden daha faziletlidir.

İslam'da nikâhın şartları bellidir ve bunlar; *karşılıklı rıza, şahitler/ilan ve tescildir*. Görülüyor ki, nikâhta denklik, asalet, soy-sop, meslek gibi hususlar şart olarak ön görülmemiştir. 8-9. yüzyıllar gibi geç bir dönemde ortaya çıkan mezhep imamlarının ictihadları ile denklik meselesi gündeme getirilmiş ve yüzyıllarca uygulanmıştır.

3. KÜFÜV KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLER/TARTIŞMALAR

Sözlükte “eşitlik, denklik, benzerlik ve yeterlik” anlamlarına gelen kefâet, bir fıkıh terimi olarak evlenecek eşler arasında belli hususlarda denkliğin bulunmasını, daha çok da evlenecek eşlerden erkeğin kadına denkliğini ifade eder. Denk olan erkeğe küfüv denilir.

Kur'an'da evlilik birliğinin sağlam temeller üzerine kuruluşunu ve sağlıklı işleyişini hedef alan bir dizi tedbir ve öğüt yer alırsa da kefâet konusu geçmez. Hadislerde ise konu, hukukî bir şart ve gereklilik olmaktan çok eşler arası uyumu ve ailenin devamlılığını sağlayıcı bir tavsiye ya da sosyal realitenin ifadesi olarak zikredilir. Klasik dönem İslâm hukukçularının çoğunluğu, kendi zamanlarındaki sosyal gruplaşmayı ve aristokratik yapılanmayı da göz önüne alarak hem evlilikte uyumu sağlama hem de ilgili şahısların zarar görmesini önleme amacıyla kefâeti nikâh akdinin bağlayıcılık (lüzum), sıhhat veya nefâz şartı olarak görmüş, buna bağlı olarak evlenecek erkeğin kadına denk olmaması halinde kadına veya velilerine nikâhı feshetme hakkı tanımıştır. Azınlıkta kalan ikinci grup ise aynı dinin mensubu olarak bütün Müslümanların eşit olduğundan hareketle kefâetin evlilikte hukukî bir şart ve gereklilik sayılmasını doğru bulmamış, sadece evliliklerde dikkate alınmasının yararlı olacağını söylemekle yetinmiştir¹⁰.

Hukukî bir kurum olarak kefâet, evliliklerde kadın tarafının haklarını koruyucu bir şart olarak gündeme getirilir. Bunun için de esas itibariyle erkeğin belli hususlarda kadına denk olması, erkeğin evleneceği kadından bu yönlerden daha aşağı bir durumda olmaması gerekir. Erkeğin kadından daha iyi bir seviyede bulunması ise kadının lehine bir durum olup denkliğe aykırı

¹⁰ Hamza Aktan, “Kefâet”, TDV *İslam Ansiklopedisi* 25, İstanbul 2002, s. 166

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

sayılmaz. Kefâetin hukukî bir şart olarak gerekip gerekmediği kadar hangi hususlarda aranacağı da fakihler arasında tartışmalıdır¹¹.

Bu konuda iki görüş vardır; birincisi Kur'an'da denklik hakkında hüküm bulunmaması, dahası Peygamber zamanında da soy-sop gibi asalet ünvanlarının kaldırılarak, ırk veya insanların menşesine bakılmadan evliliklerin yapılmasını tavsiye etmesi ile denkliğin aranmamasını savunan görüştür. Hasan el-Basri, İmam Malik, Sevri, Kerhi, bir rivâyete göre Şâfiî, tabiinden Muhammed b. Sirin, Ömer b. Abdülaziz gibi müctehidlere göre evleneceklerin birbirine denk olmaları şart değildir. Buna göre denklik, evliliğin ne sıhhatinin ne lüzumunun şartıdır. Koca kadına ister denk olsun ister olmasın evlilik sahih ve bağlayıcı olur. Bu görüşte olan müctehidlerin dayandıkları deliller Hucurat suresinde geçen “Allah katında en şerefli olan takva bakımından en üstün olanınızdır.” mealindeki on üçüncü ayet ile “İnsanlar tarak dişleri gibi eşittirler. Arabın Arap olmayana üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir.” ve “Arab'ın aceme üstünlüğü takva iledir.” gibi hadislerdir¹².

Kefâetin şart olmadığını savunanların ileri sürdüğü bir diğer delil ise kısasta denkliğin aranmadığı gibi evlilikte de kefaletin şart olmaması gerektiğidir. Cinayetlerde kanlar eşit kabul edilir ve yüksek seviyeli, şerefli olan düşük seviyeli, alim olan da cahil karşılığında öldürülebilir. Evlilikte denkliğin olmayışı da buna kıyas edilir. Kerhi'den rivâyet edilen bir görüşe göre: “Benim nezdimde sahih olan görüş nikâhta kefaete itibar edilmemesidir. Çünkü nikâhtan daha önemli olan kısasta kefaete itibar edilmezken evlilikte de ölçüt kabul edilmemesi gerekir. Hz. Peygamber zamanındaki bazı uygulamalar kefaletin şart olmadığını gösteren delillerden kabul edilir. Söz gelimi Bilal-i Habeşi ensardan bir kız istemiş, denk olmadığı için kız tarafı bu isteği geri çevirmişti. Durumdan haberdar olan Hz. Peygamber (s.a.v): “Ya Bilal, git onlara, Allah Resulü size beni evlendirmenizi emrediyor de.” buyurmuştur. Bu ve benzeri örnekler söz konusu görüşü delillendirmek için getirilir. Bu konuda ifade edilen görüşlerden biri de şudur: “Nikâhta denkliğin şart olduğunu bildiren bir ayet olmadığı gibi, sıhhati üzerinde ittifak edilen bir hadis de yoktur.

Evlilikte denkliğin bulunması gerektiğini savunanlar, Bakara Suresinde geçen “Kadınlarınız sizler için sizler de kadınlarınız için birer elbisesiniz” ayetindeki hükmü eşler arasında tam bir denklik olarak tefsir ederler. Yine bu görüşte olanların Sünnetten getirdikleri deliller şunlardır: Hz. Ömer'den nakledilen “Kadınları ancak velileri evlendirir. Onlar ancak denkleriyle

¹¹ Aktan, *a.g.m.*, aynı yer

¹² Süheyla Akçay Biçen, “Eşler Arasında Denklik (Dindarlık ve Zenginlik Örneği)”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi II/1*, 2018, s. 95

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

evlenirler.” rivâyeti ile “Neslinizi devam ettirin ve denk olanlar ile evleniniz” hadisidir. Hz. Aişe’den Peygamberimizin: “Soylu kadınlar denk olanlardan başkasıyla evlenmelerine mani olurum.” dediği rivayet edilir.

Bu görüşe göre denklik gözetilmeden yapılan bir akit, sahih olarak kurulmuş olmakla beraber denkliği aramada hak sahibi olan kişilerin bu akde itiraz ve fesih hakkı vardır. Bu nedenle bu nikâh lazım değildir. Hak sahipleri denkliğin bulunmadığı evliliğe itiraz haklarını kullanmazlarsa akit lazım hale gelir. Bu görüşteki hukukçulara göre denklik sıhhat şartı olsaydı, hak sahipleri rıza gösterse bile bu akdin geçerliliğinden söz edilemezdi. Zira sıhhat şartındaki eksiklik, hak sahibinin hakkından feragat etmesi ile ortadan kalkmaz. Dolayısıyla bu tür bir akit, mahkemece feshine karar verilene kadar sahih evliğin bütün hukukî sonuçlarını doğurur. Kefâet nikâhın lüzumunda şarttır diyenlere göre mesela ergen bir kız dengi olmayan birisiyle evlenirse velisi razı olduğu takdirde nikâh muteberdir; aksi takdirde veli nikâhı feshedebilir. Ebu Hanife’nin görüşü bu yöndedir. Nikâhın sıhhatinde kefâet şarttır görüşünde olanlara göre ise velinin izni olmadan yapılan böyle bir evlilik akdi, sahih değildir¹³.

4. TÜRK GELENEĞİNDE DENKLİK

Bu konunun Türk kültüründeki yeri hususunda zengin kaynaklar vardır. Bilindiği gibi, İslam öncesinde Türkler arasında Araplarda olduğu gibi bir kabilecilik ve kabileler arasında üstünlük iddiaları yoktu. Her boydan herkes hanlık iddiasında bulunabilir ve eğer kurultay uygun görürse han olabilirdi. Elbette evlilik yoluyla akraba olacak aileler arasında bir uyum ve denklik aranırdı fakat bunun kesin ve katı kuralları yoktu. Hatta kız aparma geleneği yaygın olduğu gibi zengin-fakir gençler arasında evlilikler olurdu. Türk hakan ve şehzadelerinin de yabancı hanımlarla evlendiklerine dair pek çok örnek vardı. Meselâ; Mete’nin bir hanımı Çinliydi. Keza bütün Türk devletlerinde hem hakanlar hem de sıradan insanlar, yabancı kadınlarla evlenmişlerdir. Bu ayrı bir tartışma konusu olduğundan burada konudan uzaklaşmak istemiyoruz.

Osmanlı öncesi sicil kayıtları elimizde olmadığı için o dönemlerde denklik hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Ancak bazı siyasetname ve nasihatname eserlerinde, genel anlayışı temsil eden nasihatlere rastlanmaktadır. Bunların en mühimi Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı meşhur siyasetnamesidir.

Eserinin 62. Babını (4475-4503.beyitler) evlenme konusuna ayıran Yusuf Has Hacib özetle şunları söylemektedir:

¹³ S.A. Biçen, “Eşler Arasında Denklik (Dindarlık ve Zenginlik Örneği)”, s. 95-96. Bu konudaki rivayetler ve tartışmalar hakkında geniş bilgi için bu makaleye müracaat edilebilir.

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara. Alacak kimsenin soyu-sopu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de haya ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et. Alacaksan, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan, bir aile kızı almağa çalış. Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık almayan münasebetsiz hareketlerde de bulunmaz. Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun.

Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; ömrünü huzur içinde geçirirsin. Onda yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu iyi olursa, seni memnun eder. Ey takva sahibi insan, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen. Yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu güzel olursa, o mükemmel demektir. Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen al yanağını boş yere sarartma.

Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni.

Biri zengin kadın ile evlenmek ister biri güzel olmasını ister ve ona göz diker. Bir başkası soyu-sopunun asil olmasını ister ve bu asalet payesi ile iftihar eder. Başka biri de çok takva sahibi olmasını arzular; onu bulunca, kendisini ona derhal kaptırır. Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; evlenmek istersen, bana kulak ver.

Ey seçkin ve bilgili insan, sen zengin bir kadın ile evlenmek isteyerek, kendini onun esiri durumuna sokma. O malına güvenerek, dilini uzatır; o birçok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder. Ey güzellik arayan insanların iyisi, kadında güzellik arama, âleme maskara olursun.

Kadının güzelini herkes arzular; fakat onu ancak Tanrının fazlı koruyabilir. Ey asalet ve büyüklük arayan insan, bu asil aile içinde küçük mevkie düşme. Soyu-sopu büyük olan kimseler yüksekten konuşurlar; sen kadın esiri olma. Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen bey-zâde, böylesine rastlarsan, her dört şeyi de bir arada elde etmiş olursun.

Eğer iyi ve takva sahibi bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçıрма, derhâl evlen, ey iyi insan.

Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür. Ahlâkı dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir, bunu bilen bilir. Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asil demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli insan.

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

Ey hakim insan, takva sahibi olan kadın iste, takva sahibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur¹⁴.

Evlenecek erkekler kadında güzellik, zenginlik, asalet ve ahlak ararlar. Hacib'e göre, yüz güzelliği değil güzel huy aranması lazımdır. İnsanların kendine denk biri ile evlenmesini tavsiye eder. Soy-sop asalet arayan kimse, o aile içinde küçük bir mevkie düşer, zengin kadımla evlenilirse, kadının esiri durumuna düşer. Nihayetinde Hacib, kadında dürüst ahlak ve takva arar. Mesele zenginlik ise takva sahibi kadın tasarruf ederek eşini zenginleştirir. Ahlaklı takva sahibi kadın güzellik, asalet ve zenginliği şahsında birleştirir.

Yusuf Has Hacib'in bu tavsiyelerinin Hz. Peygamberin "*Kadınları güzellikleri için nikâhlamayınız. Olabilir ki güzellikleri kendilerini tehlikeye atabilir. Malları için de onları nikâhlamayınız. Olabilir ki malları kendilerini şımartır. Ancak dindarlıkları sebebiyle onları nikâhlayınız. Dindar salih bir cariye daha faziletlidir*" hadisi ile aynı manayı ifade etmesi ilginçtir. Zaten Kutadgu Bilig yakından incelendiğinde kaynağının Kur'an ve hadis olduğu açıkça görülecektir. Nitekim pek çok beyit, ayet veya hadis mealleridir.

5. OSMANLI DEVLETİNDE KÜFÜV UYGULAMALARI

Osmanlı hukukunda Hanefi fıkhı tercih edildiğinden dolayı pek çok alanda olduğu gibi evlilikte denklik konusunda Hanefi imamların görüşleri tercih edilmiş ve uygulanmıştır. Zaten Osmanlı hukuku, mezhepler arasında geçişe müsaade etmezdi. Meselâ; bir konuda Şafii'nin veya Maliki'nin ve hele Şia imamlarının görüşleri ve icthatları ile amel edilmezdi.

Tespit edebildiğimiz nikâhta denklik ile ilgili davalarda kadılar Hanefi imamların fetvaları ile karar vermişlerdir. Şimdi konuyla ilgili örneklere göz atalım.

İzmit (İzmit) kazasına bağlı Değirmenderesi köyünden olup misafir olarak Kasımpaşa Yahya Kethüda odalarında oturan Havva binti Ahmed adlı kadın, 12 Haziran 1676 (1087 yılı Rebiü'l-Evvelin son günü) İstanbul mahkemesine yaptığı başvuruda; İbrahim bin Ahmed adlı kocası aleyhinde dava açmış, davasında iki yıl önce evlendiğini fakat kocasının Kıptî olduğunu yeni öğrendiğini, bu haliyle kendisine *denk olmadığını* ileri sürerek nikâhının iptalini istemiş, karşılıklı yapılan duruşmada kocası da durumu doğrulayarak boşanmışlardır. Havva ayrıca, evlendiklerinde 2000 akçe mihr-i müecceli olduğunu ve bunun kendisine ödenmesini de talep etmiştir. Ancak kocası, Havva'nın şahitler huzurunda zikri geçen meblağdan vazgeçtiğini ifade

¹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig, II, Çeviri*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), 4. Baskı, TTK Yay., Ankara 1988, s. 324-328

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

edince, Haraccı Muhyiddin mahallesinin imam ve müezzini şahit olarak davet edilmiş, onlar da gerçekten Havva'nın mihrinden vazgeçtiğine dair şahitlik edince, davadan men edilmiştir¹⁵.

Başlangıçta iki tarafın rızasıyla yapıldığı anlaşılan bu nikâh, kadının eşinin kıptî (o dönemlerde çingenelere denirdi) olduğunu öğrenmesi üzerine feshedilmiştir. Halbuki kadının eşi İbrahim Müslümandır, bu haliyle nikâhının önünde bir engel yoktur. Ama imamların sosyal statü esasını ileri sürerek verilen fetvalarına dayanarak nikâh iptal edilmiştir. Öte yandan kocanın da nikâh kıyılmadan önce kimliğini gizlemesi, iki yıl boyunca evliliğini devam ettirmesi dürüst bir davranış olarak kabul edilemez.

Kıbrıs'ta Karpas kazasının Litrankomi köyünden Hasan Odabaşı ibni Fazlı adlı kişi 12 Ekim 1718 (17 Zilkade 1130) tarihinde mahkemeye başvurarak, aynı köyden kızı Hatice adlı bakireyi kendisinin izni olmadan *rençber taifesinden* Yusuf bin Ali adlı genç aleyhine davacı olarak, Yusuf'un *iman ve İslamını ve ilm-i hâlini bilmeyen erâzil takımından* olduğu, kendisinin ise iman ve İslamını, ilm-i halini bilen kaza ahalisi arasında iyi hali ile bir namı olduğunu, salih ve dindar olduğundan dolayı *halkın erazil takımından* olan Yusuf ile kızının arasında halvet olmadığından velayeti hasebiyle bu nikâhı feshettiğini ve bunun mahkeme tarafından feshi hakkında hüküm talep etmiştir. Hasan Odabaşı, Kıbrıs Müftüsü Seyyid Ömer Efendi imzası ile bir de fetva sunmuştur. Fetva "*îmân ve islâmını bilmeyen Zeyd Amr-ı sâlihın kızı Hind'e küfv olur mu? cevâb-ı bâ-savâbında olmaz*" hükmünü vermektedir. Yusuf da söylenenleri tasdik edince nikâh feshedilmiştir¹⁶.

Burada nikâhın iptali için ileri sürülen gerekçeler ilginçtir. Yusuf'un İslam, iman ve ilmihalini bilmediği ve *halkın erazil (reziller/aşağılıklar)* takımından olduğu gerekçe gösterilmektedir. İnsanların mesleklerinden dolayı aşağılanmasının İslam'ın temel değerleriyle ilgisinin olmadığı açıktır. Nitekim Kur'an'da "*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır*"¹⁷ buyurulmaktadır.

Trabzon'un Hacı Kasım Mahallesinden Ali Çelebi ibni Murad, 7 Haziran 1683 (11 Rebiü'l-Âhir 1094) tarihinde mahkemeye başvurarak, anne baba bir kız kardeşinin kızı Rabia binti İsmail adlı kadının kızı Hatice binti Mahmud Efendi adlı küçük kızın işlerini yürütmek üzere

¹⁵ İSAM, *İstanbul Kadı Sicilleri-İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H.1086-1087/M.1675-1676)*, (Haz. Salih Kahrıman-Fuat Recep-Sabri Atay-Hüseyin Kılıç-Yılmaz Karaca-Rasim Erol), İstanbul 2010, s. 446-447

¹⁶ 9 Numaralı Kıbrıs Şer'iyye Sicili, s. 52, hüküm 201

¹⁷ Hucurat Suresi 13

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

daha önce mahkeme tarafından vasi tayin edilen es-Seyyid Hasan Efendi ibni es-Seyyid Ebu Bekir aleyhine dava açmıştır. Ali Çelebi, vasi es-Seyyid Hasan'ın Hatice'yi, köleliği babasından intikal eden ve halâ tam olarak hür olmayan (*mu'taku'l-ba'd*) Hamza bin Abdullah ile nikâhladığını beyan etmiş, Hamza'nın Hatice'nin layığı ve dengi olmadığını, oysa Hatice'nin atadan dededen hür asıllı, ulema neslinden olduğu gerekçesiyle nikâhın feshi ve vasiliğe ihanet eden es-Seyyid Hasan'ın vasilikten azlini talep etmiştir. Vasi es-Seyyid Hasan ise cevabında, Hamza'nın hür olduğunu, dolayısıyla Hatice'ye denk olduğunu iddia etmiştir. Kızın annesi başta olmak üzere hısımlarının ve ileri gelenlerin şهادetleri ile gerçekten Hamza'nın halâ tam olarak kölelikten azat edilmediğini, Hatice'nin hür asıllı ve ulema ailesinden olması hasebiyle kesinlikle denk olmadığına şehitlik etmişlerdir. Bunun üzerine kadı, nikâhı fesh ve es-Seyyid Hasan'ı da vasilikten azletmiştir¹⁸.

1701 tarihinde (1114) Amasya'nın Cami-i Enderun Mahallesinden Fatma binti Mehmet adlı kız, mahkemeye başvurarak, annesinin kendisi küçük iken küfüvü (dengi) olmayan Mehmet bin Şaban ile nikâhladığını, oysa kendisinin mahkeme günü baliğa olduğunu ifade ederek nikâhının iptalini istemiş ve mihrinin de yarısını hibe ettiğini bildirmesi üzerine nikâhı feshedilmiştir¹⁹. Burada küfüv olmamasının sebebi açık değildir. Annesinin kızını verdiği kişinin yaşlı veya herhangi bir surette kendisine denk olmadığı düşünülebilir.

Bütün küfüv davalarında erkeğin denk olmadığından bahisle nikâhın iptal edilmesi söz konusu değildir. Mevcut fetvalara göre bazen erkek kadından faziletli olduğunu iddia edebilir ve kadının velisinin nikâh feshi talebi reddedilebiliyordu. Ayntab (Gaziantep)'te Hacı Aba mahallesinde oturan Ali bin el-Hac Hamza adlı kimse, 28 Haziran 1711 (12 Cemaziyye'l-Evvel 1123) tarihinde es-Seyyid el-Hac Mehmed ibni es-Seyyid Hüseyin hakkında açtığı davada; ana-baba bir kız kardeşi Fatma adlı bakireyi küfüv olmadığı halde kendisinden izinsiz nikâhladığını, kendisinin itirazı olduğunu bildirerek nikâhın feshini istemiştir. Seyyid Mehmed ise cevabında, Fatma'nın babasının *davar alıp-satan bir canbaz* olduğunu, kendisinin *sadât-ı kiramdan* olduğundan başka köşkerlik sanatında olmakla Fatma'ya üstünlüğü olduğunu iddia etmiştir. Mahkemeye davet edilen şahitler, Seyyid Mehmed'in sadât-ı kiramdan olup ve diğer

¹⁸ Trabzon Şer. Sic. 1863, s. 13 (Amasya ve Trabzon'a ait bu belgeleri temin eden Dr. Özcan Tatar'a teşekkür ederim.)

¹⁹ Amasya Şer. Sic. 24, s. 4

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

cihetlerden de Fatma'dan daha faziletli olduğuna ve Fatma'ya denk olduğu hakkında şahitlik etmeleri üzerine, Fatma'nın kardeşi Ali davadan men edilmiştir ve nikâh tescil edilmiştir²⁰.

Gene Ayntab'ta Amu mahallesinden Emir Yusuf-zâde olarak bilinen Hafız es-Seyyid Mehmed Çelebi ibni es-Seyyid Hüseyin adlı kimse, Temmuz 1756 (Şevval 1169) tarihinde mahkemeye müracaatla, Şhreküstü mahallesinden Güllab olarak tanınan Osman bin Ömer huzurunda davacı olarak, Ayşe binti es-Seyyid el-Hâc Mehmed adındaki hatunun amcasının kızı olduğunu, şeref ve nesebinin sahih olduğundan başka babasının attar, dedesinin de beldenin ayanından ve Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı olduğundan bahisle, Güllab Osman'ın ise köşker olduğundan başka *ahalinin hizmetkârlığını yapan süfehâ-yı erâzil-i nasdan ve ednâdan* olduğunu ifade etmiştir. Bundan on iki gün önce bir şekilde amcası kızına nikâh yaptığını ve dokuz gün sonra yine köşker taifesinden Nezilioğlu olarak tanınan Ali bin İbrahim adlı kimseye velisinin izni olmadan nikâh kıymıştır. Her ikisi de küfüv/denk değil iken, Güllap kendi nikâhının daha önce olduğundan bahisle, Nezilioğlu'nun nikâhı feshedilmiştir. Ancak Osman da küfüv olmadığını, bunu kendisine haksız yere utanç verdiğini beyan ile nikâhın feshedilmesinin talebi olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Emir Yusuf-zâde'nin, sunduğu bir fetva huzurda açılıp okunmuştur. Fetvanın mahiyeti "*ulemâ ve şurefâ neslinden olan Hind bilâ izni'l-veli erâzil-i nâsdan olan Zeyd'e akd-i nikâh olunsa Hind'in velisi Amr nikâh-ı merkumu feshettirmeğe kâdir olur mu? Cevab bâ-savabında Allahu a'lem "olur"*" hükmünü ihtiva etmektedir. Buna dayanak olarak da Fetâvâ-yı Ankaravî'den bir fetva sureti ibraz etmiştir*.

Netice olarak, Osman'ın nikâhı Nezilioğlu'nun nikâhından üç gün erken olduğundan, Nezilioğlu davadan men ve Osman da aralarında nikâh olduğunu fakat halvet olmadıklarını ikrar etmiş ancak yazıldığı gibi küfüv olmadığını inkâr edince, şahitler Ayşe Hatun'un nesebinin sahih olduğunu, babasının attar, dedesinin ise Nakibü'l-Eşraf olması hasebiyle Osman'a küfüv olmadığı hususunda şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine ve fetva gereğince söz konusu nikâh feshedilmiştir²¹. (Bkz. Ek 1)

Kayseri'de de küfüvle ilgili olarak iki dava tespit edilmiştir. 21 Mart 1708 tarihinde Kayseri'ye bağlı Çırlavık köyünde, Şerife Rabia ile İbrahim Çelebi'nin şahitlerin huzurunda evlendikleri, bilahere bu evlilikte küfüv olmadığına dair bir ihbarın yapılmasıyla ilgili olarak, Kayseri Kadısı,

²⁰ Ökkeş Narinç, *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (h.1123-1124/m.1711-1712)*, Kilis Yedi Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2010

* Ankaravî'nin fetvası: "İzâ âlem-yekun kufuvven kâne li'l-evliyâ ve hakku'l-i'tiraz ve reddi'l-husun an Ebi Hanife en-lem-lekun kufuvven lâ-yecûzu'n-nikâh asla ve bihi ahaza kesirun mine'l-meşâyih".

²¹ *Ayntab (Gaziantep) Şer'iyye Sicili No: 114*, s. 83

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

evlenen şahısların birbirlerine küfüv olup olmadıklarını yerinde tetkik ettirilmek maksadıyla, Mevlanâ Mehmed Efendi adıyla birisini görevlendirmiştir. Mevlanâ Mehmed Efendi ise yerinde ve şahitler huzurunda yaptığı tetkik sonucunda, isimleri geçen Şerife Saliha ile İbrahim Çelebi'nin küfüv oldukları ve bu kişilerin mihr-i müeccelleri “beynlerinde ma'lûm” ve belgede teferruatı ile kaydedilen “mihr-i mu'accele” ile nikâhları akdedilmiştir. Yine aynı belgede evlenen Şerife Saliha'nın “on yedi yaşını tecavüz idüb bülûğun ma'rûfe olduğu ve akile ve reşide olduğu” da belirtilerek nikâhın sahih olduğu yerinde tespit edilmiştir²².

3 Ocak 1714 tarihinde, Kayseri'nin Hacı Kasım mahallesinde oturan Ataullah Çelebi'nin, Hüseyin adındaki şahıstan şikâyetçi olarak, kız kardeşi Şerife Saliha'nın ulema bir aileden olduğu halde, “bi-garazdan evveli nefsi ehl-i sükdan olub küfüv biri olmayan” Hüseyin'le evlendiğini duyduğu ve boşanmaları hakkında dava açmıştır. Mahkemeye gelen Hüseyin ise nikâh yapılırken “es-Seyyid Ataullah Çelebinin istima' eyledikde tezvic eyledi deyu du'a” ettiğini belirtmiştir. Mahkemede bunu ispat etmesi istendiğinde “bi'l-külliyeye izhar-ı 'aciz” kalmıştır. Bunun üzerine mahkeme bu defa da Ataullah Çelebi'ye “akd-i mezkûr kendi izn ve icâzetinde olmadığına” yemin etmesi istenildiğinde Allah adını zikrederek yemin etmiştir. Mahkeme bunun üzerine “evlâd'ı ulemâ ve şürefadan evlâdın cühelâ ve ehl-i sûka küfüvü olmadığı lede's-şeri' zâhir” olmadığına kanaat getirilerek, “küfüv-i gayrinin nikâhı asıldan mün'akitten olmadığı müftâ-bih olduğu kütüb-i mu'teberân-ı fihriyyede mestûr olmağın mucibince” nikâhın feshine karar verilmiştir²³.

6. KÜFÜV İLKESİNİN TESİRLERİ

Küfüv/denklik meselesi ilk bakışta tarafları ilgilendiren şahsi bir mesele olarak görülebilir. Fakat yüzyıllar içinde toplumsal ayrıştırmının esası olarak müessir olmuştur. İslam'ın temelinde olmayan asalet, zenginlik gibi hususlar yok iken toplumda zadedân sınıfının oluşmasına vesile olmuştur. Toplumdaki iş bölümü, birilerinin hizmet ve benzeri işler yapmaları, onların erazil taifesinden olduğunu asla göstermez.

Bu husus toplumda daha başka ayrılıkların da sebebi olmuştur. İslam dairesindeki farklı bir mezhebin/ekolün mensupları ile dahi evlilikler nadiren yapılmakta, böylece toplumsal bütünleşme bir türlü sağlanamamaktadır. Kan bağı ile sağlanan bağdan başka toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak ve uzun süre devam ettirecek başka bir müessese yoktur. Halk arasında iktisadî iş ortaklıkları kurulabilir ama her halükârda bu ortaklıklar uzun ömürlü olmaz.

²² Mehmet Karagöz, “Osmanlı Aile Hukukunda Küfüvün (Denklik) Tatbikatı ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1, İstanbul 2000, s. 34-35

²³ Karagöz, *agm*, s. 36

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

Ama sıhrî bağlarla kurulacak bir bütünleşme nesilden nesle devam eder, böylece toplumda karşılıklı hoşgörü ve karşılıklı kabul anlayışı gelişir, bu da kuvvetli toplumsal bir bünyeyi oluşturur.

Farkında olunmasa da bu konunun uluslararası boyutu da büyük önem arz etmektedir. İslam ülkelerinin farklı mezheplere mensup oldukları malûmdur. Yıllar boyunca Müslümanlar arasında uluslararası boyutta evliliklere şüphe ile bakılmış, Müslüman ülkeler arasındaki evlilikler sınır bölgelerinde kırsal kesimde yapılan evliliklerden öteye geçmemiştir²⁴. Daha açık bir örnek vermek gerekirse, Osmanlı Devleti, siyasi mülahazalarla Osmanlı kadınları ile İranlı erkeklerin evliliklerini yasaklamıştır²⁵. Buna gerekçe olarak da doğan çocukların İran tebasına girecekleri ve askerlikten muaf olacakları gösterilmiştir.

Konunun başka bir yönü de mezhep ayrılığının denklığe mani olduğu meselesidir. Bu hususta pek çok tartışmalar, risaleler ve fetvalar bulunduğundan, burada ayrıntıya girmeden ilgili kaynaklara havale etmeyi uygun gördük²⁶. Aslında bu durum, İslam ülkelerinin bütünleşmelerinin önünde gözden kaçırılan bir engeldir. Keza Suudi Arabistan hükümeti, halâ kadınlarının Müslüman olsa da başka erkeklerle evlenmelerini yasaklamıştır. Bu anlayışın, eski Arap asabiyesinin günümüze kadar devam eden tezahürü olması muhtemeldir.

²⁴ Fırat Üniversitesinde görevli iken, Suriye’de Şam ve Halep Üniversiteleri ile bilimsel çalışmalar sürdürdüğümüz yıllarda, 2004 yılında Şam’ı ziyaret ettiğimizde Yüksek Eğitim Bakanlığı siyasi büro şefinin verdiği bilgiler, bu konuda ibret verici olduğu için burada zikretmeyi uygun gördük. Bu zatın ifadesine göre, 1974-2004 yılları arasında Suriye’den Sovyetler Birliği’ne öğrenci, subay, mühendis ve diğer alanlardan toplam 30.000 kişi gönderilmiştir. Bunların 7.000’i Rusya’da evlenmişler, bugün binlerce damat, gelin, torun, yeğen mevcuttur. Onun için Suriye’nin Rusya ile zannedildiğinden daha derin bağları olduğunu, aynı sosyal ilişkilerin ortak tarih ve kültüre sahip olan Türkiye ile de gerçekleşmesinin önemini ilave etmiştir.

²⁵ Şam Kadısı Ahmed Esad bin Mahmud Said el-Üryanî’nin 12 Mart 1885 (25 Cumâde’l-Ûlâ 302) tarihinde Suriye Merkez Niyabet-i Şer’iyesine yazdığı şukkasında, “İran Sefareti tarafından bir müddetden beru hâl ve tesviyesi talep olunan mevâdd-ı ma’lûmeye ve ânın üzerine icrâsı lâzım gelen mu’âmeleye dair Hariciye Nezâret-i Celîlesinden vârid olan tezkere melfûf mahzara ile beraber Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâda lede’l-kırâ’a mevâdd-ı mezkûrenin biri teb’a-i İraniye ile izdivâc eden Osmanlı kadınlardan tevellüd eden çocukları askerden muafiyeti kazıyyesi olub Osmanlı kadınlarının İranilerle izdivâcî nizamnâme-i mahsûs ile men edildiği cihetle şimdi ânlardan tevellüd eden çocuklar hakkında tamâmen teb’a-i Devlet-i Aliyye mu’âmelesi icrâsı lâzımeden bulunmasına mebnî hükm-i nizâmın muhâfazası ve idâmesîçün gerek mehâkim-i şer’iyye ve gerek devâ’ir-i belediye ile e’imme-i mahallât taraflarından teb’a-i Osmanîye’den olan bir kadının İran teb’asıyla izdivâcî hakkında izinnâme ve ilmühâber verilmemesine dikkat ve itina olunarak şayed memnu’iyet-i vâkı’a hilâfında hareket edenler olur ise mücâzât-ı şedîdeye düçâr olacaklarının mahâkim-i mezkûr nâ’ibleriyle devâ’ir-i belediye rü’esâsına ve e’imme-i mahallâta kat’iyye tenbîh ve tebliğle ba’dezin hilâf-ı memnu’iyet misüllü münâkehât vuku’a götürülmemesi esbâbının istihsâli tezekkür kılınarak Nezâret-i müşârûn ileyhâ ile Dahiliye Nezâret-i Celîlesine ma’lûmât verildiğini...” ilgilere duyurulduğunu bildirmektedir. *Evâmir-i Sultaniye I/A*, s. 6.

²⁶ Meselâ; Hasan Hüseyin Güneş, “Rafizilerle Nikâhın Geçersizliği Üzerine Gür Bahçeler- 18. Yüzyılda Osmanlı Alimi Ali b. Muhammed el-Muradî’nin yazma Risalesi”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 15, Ankara 2018, s. 203-218

7. SONUÇ

Verilen örneklerde görüldüğü gibi, nikâhta küfûvün şartları arasında öne çıkan husus, erkeğin sosyal vaziyeti ve mesleğidir. Nikâhta küfûvün olmadığı iddia eden kız tarafı/velisi, kendilerinin şerefli bir soydan geldiklerini, nakibü'l-eşraf bir aileden olduklarını, attar mesleğinden olduklarını, oysa davacı oldukları erkeğin *erâzil-i nasdan* (insanların rezil, aşağılık) olduğunu, mesleğinin de hizmetkârlık ve köşkerlik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca iman ve İslamını bilmemek de nikâhın feshi için bir sebeptir. İşin ilginç, bu gerekçelerin aynı şekilde fetvalara girmiş olmasıdır. Zira fetvaların dinî vechesi olduğundan düsturul'l-amel/uyulması gereken kuralları ihtiva eder. Bütün mezhepler çok küçük farklılıklarla bu kuralları benimsemişlerdir. Bu suretle evlenecek kişilerin ve ailelerinin birbirlerine denk olup olmadıklarına, uyum sağlayıp sağlayamayacaklarına karar vermeleri gereken şahsî hukuka devletin/siyasi otoritenin müdahale etmesinin önü açılmış oldu.

Aslında bu meselenin temelinde eski Arap asabiyesi, kabilecilik ve soy-sop şuurunun devam ettirilmesi gayreti vardır. Gerçekte yukarıda zikredilen ayetlerden ve Peygamberin uygulamalarından²⁷ da açıkça anlaşılacağı üzere, küfûv meselesinin dinî vecheye büründürülmesi İslam'ın ruhuna aykırıdır. İslam'ın en önemli özelliği, insanlar arasında üstünlüğün soy-sop, renk ve meslekte değil, takvada olduğu bilincinin ikamesidir.

Pek çok meal ve tefsirde takva terimi çok dar anlamda Allah'a karşı gelmekten sakınmak olarak verilmiştir. Atkâ kelimesi, takva kelimesinin ism-i tafidili yani en yüksek derecesidir. O halde Hucurat suresinde geçen atkâ terimine “*en çok takvaya sahip olanınızdır*” şeklinde mana vermek gerekir. Gerçi *ittika* kelimesinde çekinmek, sakınmak manası vardır ama takva salt olarak Allah'tan sakınmak değil, Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktır. Takva terimi daha geniş mana ifade etmektedir. Takva ehlinin/muttakilerin özellikleri Bakara suresinin ilk beş ayetinde gayet açık bir şekilde anlatılmaktadır. Bu anlatım tarzı Kur'an'ın mucizevî bir üslubudur. Bir yerde geçen bir terim, başka bir yerde izah edilebilir. Buna göre özetle; muttakiler/takva ehli, gaybe (kıyamet) inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine rızık olarak verilenlerden sadaka/zekât verirler, sana ve senden önce indirilenlere (kitaplara) ve ahirete

²⁷ Meselâ, Peygamberin halasının kızı Zeyneb binti Cahş'ın Peygamberin azatlı kölesi Zeyd ile evlendirilmesi bu konuda çok anlamlı bir örnektir. Peygamber kendi akrabasından olan Zeyneb'i kölesi ile evlendirmiş, hiçbir surette denklik aramamıştır. Ancak daha sonra Zeyd ile Zeyneb arasındaki huzursuzluk, onların boşanmaları ile sonuçlanmıştır. Ondan sonra da Peygamber Zeyneb ile nikâhlanmıştır. Burada Cahiliye dönemi Arap geleneklerinden ikisi bizzat Peygamberin şahsı ve ailesi üzerinden yıkılmıştır. Birincisi soylu bir aileden olan bir kadının bir köle ile evlendirilmiş, ikincisi de kölesinin boşadığı bir hanımı kölenin efendisi almıştır. Cahiliye döneminde bir kimse azatlı kölesinin boşadığı bir kadınla evlenemezdi. Bu gelenek Peygamberin şahsı üzerinden yıkılmıştır. Zaten kan davası, faizin yasaklanması örnekleri gibi çoğu Cahiliye adetleri bizzat Peygamber ve ailesi üzerinden gerçekleşmiştir.

OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR ÖRNEKLER

inanırlar, onlar kurtuluşa erenlerdir²⁸. Demek ki İslam'ın bu temel prensiplerine en çok uyanlar takva sahipleridir.

Bu haliyle küfüv hususunda verilen bütün fetvalar ve uygulamalar, Kur'an'ın bu ayetleri ile çelişmektedir. Görüldüğü gibi, renk, asalet, soy-sop, hele meslek temelinde hiçbir üstünlük yoktur. Peygamber Veda Hutbesinde, “Ey insanlar, biliniz ki, rabbiniz birdir, atanız da birdir. Bütün insanlar Adem'den gelmiş, Adem ise topraktan yaratılmıştır. *Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük ancak takva ile*”²⁹ buyurarak kimsenin kimseden üstün olmadığını, bütün insanların Adem'in çocukları olduğunu ifade etmesi de İslam'ın bu konudaki temel prensipleridir.

Buna rağmen bir kısım insanların toplumun reziller takımından olduğuna kim, hangi gerekçe ve yetki ile nasıl karar vermiştir? Bu ifadenin fetvalarda yer alması ve yüzyıllarca onlarla amel edilmesi bile insan haysiyetine yakışmayan ve İslam'ın evrensel ilkeleriyle bağdaşmayan bir ifadedir. Zaten Hz. Peygamberden sonra İslamiyet, siyasî iktidarların baskı ve yönlendirmeleri ile geleneksel hayat tarzının devamı uğruna yapılan ictihadlar ve verilen fetvalar ile mezheplerin siyasî ve sosyal anlayışlarına göre büyük değişikliklere uğramış ve aslından çok şey kaybetmiştir.

8. KAYNAKÇA

114 Numaralı Ayntab (Gaziantep) Şer'iyeye Sicili

9 Numaralı Kıbrıs Şer'iyeye Sicili

Acar İbrahim, “Evlenme Engeli Olarak Din Farkı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, 2002, s. 21-46

Aktan Hamza, “Kefâet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 25, İstanbul 2002, s. 166-168

Amasya Şer'iyeye Sicili 24

Barkan Ö. Lütfi, “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, Türk Tarih Kurumu, “*Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler*, (Ankara, 23-26 Ekim 1973), TTK, Ankara 1975, s. 49-97

²⁸ Bakara 1-5

²⁹ Bünyamin Erul, “Veda Hutbesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 42, İstanbul 2012, s. 592

**OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR
ÖRNEKLER**

Barkan Ömer Lütfi, *XV ve XVIıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları I. Cilt, Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1945, ikinci baskı 2001

Biçen Süheyla Akçay, “Eşler Arasında Denklik (Dindarlık ve Zenginlik Örneği)”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi II/1*, 2018, s. 92-101

Erul Bünyamin, “Veda Hutbesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi 42*, İstanbul 2012, s. 591-593

Güneş Hasan Hüseyin, “Rafizilerle Nikâhın Geçersizliği Üzerine Gür Bahçeler- 18. Yüzyılda Osmanlı Alimi Ali b. Muhammed el-Muradı'nın yazma Risalesi”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi 15*, Ankara 2018, s. 203-218

İSAM, *İstanbul Kadı Sicilleri-İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H.1086-1087/M.1675-1676)*, (Haz. Salih Kahriman-Fuat Recep-Sabri Atay-Hüseyin Kılıç-Yılmaz Karaca-Rasim Erol), İstanbul 2010

Karagöz Mehmet, “Osmanlı Aile Hukukunda Küfuvün (Denklik) Tatbikatı ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1*, İstanbul 2000, s. 127-142

Narınç Ökkeş, *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (h.1123-1124/m.1711-1712)*, Kilis Yedi Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2010

Öztürk Mustafa, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi”, *Bellekten LV/212* (Nisan 1991), TTK, Ankara 1991, s. 87-100

Trabzon Şer'iyeye Sicili. 1863

EK 1. Örnek Belge

Gaziantep Şer‘iyye Sicili, No: 114, s. 83

Medine-i Ayntab’da Amu mahallesi ahâlisinden Emir Yusuf dimekle ma‘rûf râfi‘u’l-hazâ’l-
kitâb Hâfız es- Seyyid Mehmed Çelebi ibni es-Seyyid Hüseyin nâm kimesne meclis-i hâtirü
lâzîmü’t-tevkirde medine-i mezbûrede Şehreküstü mahallesi ahâlisinden Güllâb dimekle
ma‘rûf Osman bin Ömer mahzarında üzerine da‘vâ ve takrîr-i kelâm idub işbu Ayşe binti es-
Seyyid el-Hâc Mehmed nâm hatûn benim emmim kızı olup sahîhi’tensib-i şerefânenen
olduğundan gayri babası sanatı attar ve dedesi dahi a‘yân-ı beldeden kâimakâm-ı nakibü’l-eşraf
olub merkûm Güllâb Osman keşşkâr* olduğundan gayri ahârın hizmetkârı ve süfehâ-yı nâsdan
erâzil ve ednâdan olmağla bir vechle emmim kızı mezbûreye keff-i vekil ile târih-i kitâbdan on
iki gün mukaddem kendü nefsine inkâh ve tezvîc idüb ba‘ehu dokuz (gün) murûrundayine
keşşkâr tâ’ifesinden işbu Nezilioğlu dimekle ma‘rûf erâzil-i nâsdan Ali bin İbrahim nâm
kimesne mezbûreyi bilâ-izni’l-veli kendü nefsine inkâh ve tezvîc idüb mezbûrândan her biri
küfüv değil iken merkum Güllâb Osman benim nikâhım mukaddemdir deyu merkûm
Nezilioğlu ile meclis-i şer‘de müterâfi‘an olup nikâh-ı evveli isbât ve merkûm Nezilioğlu’nun
nikâhını ibtâl ettirmekle merkûm Osman dahi küfüv olmamağla bana ‘ar-ı lâ-hakk olmağın
fesh-i nikâh ve tefrîkiyle hükmolunmak matlûbumdur deyu bir kıt‘a fetvâ-yı şerîfe ibrâz ve bi’l-
cümle muvâcehe feth ve kırâ‘at olundukda mazmûn-ı münîfide *“ulem”a ve şürefâ neslinden
olan Hind bilâ-izni’l-veli erâzil-i nâsdan olan Zeyd’e akd-i nikâh olunsa Hind’in velisi olan
Amr nikâh-ı merkûmu fesheddirmeye kâdir olur mu? cevâb bâ-savâbında Allahu a‘lem olur
deyu buyurulub /izâ-lem-yekûn küfü’ en kâne li’l-evliyâ ve hakku’l i’tirâz ve reddü’l-hüsn ‘an
Ebi Hanîfe en-lem yekûn küfü’ en ve en-lâ-yecûzu’n-nikâh asla ve bihi ahaza kesîr mine’l-
meşâyih”* deyu Fetâvâ-yı Ankaravî’den nakl-i irâd buyurulmağın gibbe’s-su’âl evvelâ
Nezilioğlu cevâbında fi’l-hakîka kendünün nikâhı üç gün mukaddem olub mezbûr Güllâb
Osman’ın nikâhı on iki gün mukaddem olduğu lede’ş-şer‘ sâbit ve kendünün nikâhının
butlanına hükm-i şer‘-i lâhik ve ol-vechle halâ mezbûrede alâka ve medhali olmadığını ba‘de’l-
ikrâr mezbûr Güllâb Osman cevâbında ber-vech-i muharrer on iki gün mukaddem inkâh ve
tezvîc idüb lâkin beynlerinde halvet-i sahîha dahi bulunmadığını ikrâr lâkin ber-vech-i muharrer
gayr-i küfüv olduğunu ikrâr idicek ‘udûl-i ihrâr-ı müslimînden ve ulemâdan es-Seyyid Zeynel
Çelebi ve diğeri es-Seyyid Ali Efendi ibni es-Seyyid Hasan Çelebi nâm kimesneler li-ecli’ş-
şehâde meclis-i şer‘a hâzırân olup eseri’l-iştihâd fi’l-hakîka işbu mezbûre Ayşe nâm hatûn
sahîhu’n-neseb-i şürefâdan olub babası sanatı attar ve dedesi nakibü’l-eşraf-ı a‘yândan ve
mezbûr Güllâb Osman hizmetkâr ve sanatı keşşkâr ve süfehâdan ve erâzil-i nâsdan ol vechle
Ayşe kat‘an Osman’a küfüv olmayub akraba ve evliyasına ‘ardır biz bu husûsa bu vech üzere
şâhidleriz şehâdet dahi eyleriz deyu her biri edâ-yı şehâdet-i şer‘iyye eylediklerinde ba‘de’t-
ta’dîl ve’t-tezkiye şehâdetleri makbûle oldukdan sonra zeyl-i rakamda muharrerü’l-esâmi
ulemâ ve sulahâ ve a‘yân ve eşraf dahi fi-nefsi’l-mezbûre işbu merkûmân Nezilioğlu ve Güllâb
Osman’ın vechen mine’l-vücûh küfüv değildir deyu tevâtüren haber vermeleriyle ber-müceb-i
fetevâ-yı şerîfe mezbûre Ayşe’nin nikâhı fesh ve merkûm Osman’dan terfikiyle ba‘de’l-hüküm
mâ-vak‘a bi’t-taleb ketbolundu. Şevvâli’l-Mükerrerem 1169

* Ayakkabı tamircisi, köşker

**OSMANLI DEVLETİNDE EVLİLİKLERDE DENKLİK UYGULANMASINA DAİR
ÖRNEKLER**

Şuhûdü'l-Hâl

Fahru'l-ulemâ Abdurrahman Efendi

Fahru'l-ulemâ Seyyid Mustafa Efendi

Müfti-yi sâbık

Müfti-yi sâbık

Fahru'l-ulemâ el-Hâc Mahmûd Efendi

Fahru'l-ulemâ el-Hâc Halil Efendi

Müfti-yi sâbık

Fazıl-zâde

Fahru'l- a'yân es-Seyyid el-Hâc Mehmed

es-Seyyid Ali Ağa Kamalak-zâde

Battal Ağa

es-Seyyid Şeyh Mehmed Efendi

es-Seyyid Mehmed Efendi

es-Seyyid Mehmed Efendi

es-Seyyid Ramazan Efendi

Nalçacı-zâde Mustafa Efendi

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ¹

A CONCEPTUAL VIEW OF ORGANIZATIONAL RULES AND NORMS CONFORMITY BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF ORGANIZATIONAL CULTURE

Dr. Tuğba GÜNGÖR İLERLER²

Prof. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA³

Özet

İş yaşamının önemli bir parçası olan örgütsel kurallar ve normlar örgütlerin kurumsallaşma sürecine ve meşruiyet kazanmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Çalışanların uymak zorunda olduğu ve örgütün kültürüne, yapısına ve faaliyetlerine göre değişebilecek bazen örtülü bazen açık birçok kural ve norm bulunmaktadır. Bu çalışmanın iki amacı bulunmaktadır: birincisi, kural-norm kavramlarının ayrımı ve bunların örgütler için anlamına odaklanmak, ikincisi ise örgüt kültürü ile çalışanların kurallara uyma davranışı arasındaki ilişkiyi kavramsal çerçeveye dayanarak incelemektir. Yazında, örgütsel kuralların uygulanma ve çalışanların uyma biçimlerini anlamaya, kurallara uymanın çalışanlara ve kurumlara katacağı yarara ilişkin çalışmalara sık rastlanılmamaktadır. Bu çalışmada örgütsel kurallar; yazılı kurallar, yazılı olmayan kurallar ve durumsal kurallar olarak üçe ayrılıp kategorileştirilmiştir. Bu bağlamda kurumların örgütsel kural bilincinin oluşturulması, uygulanabilir kuralların varlığı ve uygulanma biçimlerine bir vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, Örgütsel Kurallar, Kural-Norm İlişkisi, Uyma Davranışı

Jel Sınıflandırması: L20, I59, D73, M10

Abstract

Organizational rules and norms, which are an important part of business life make a significant contribution to the institutionalization process of organizations and gain legitimacy. There are many rules and norms that employees have to follow -sometimes implicit and sometimes explicit, and which may change according to the organizational culture, structure and activities. This study has two objectives: The first one is to focus on the separation of rule-norm concepts and their meaning for organizations, the second is to examine the relation between organizational culture and employees' conformity behaviours to the rules based on conceptual framework. In the literature, studies are not frequently encountered such as applying of organizational rules and understanding forms of obeying organizational rules, benefits for organizations and employees when employees follow the organizational rules. In this study, organizational rules are categorized by three headings

1 Bu çalışma, Prof. Dr. Asena Altın Gülova'nın danışmanlığında yürütülen ve 2017 yılında tamamlanan "Örgüt Kültürü İle Çalışanların Kurallara Uyma Davranışı Arasındaki İlişkide Yönetici Desteğinin Rolü: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Devlet Hava Meydanları İşletmesi, Adnan Menderes Havalimanı, tugbagungor@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5904-7853

3 Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, asena.gulova@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2914-0632

as *written rules*, *unwritten rules* and *situational rules*. In this context, an emphasis is made on creating awareness of organizational rules, the existence of applicable rules, and the way of applying rules.

Keywords: Organizational Culture, Organizational Rules, Rule-Norm Relations, Conformity Behaviour

Jel Codes: L20, 159, D73, M10

1. GİRİŞ

Örgüt kültürünün önemli bir yordayıcısı olan örgütsel kurallar, çalışanların örgüt ile anlaşmasını sağlayan yönlendirici ilkeler (Lunenburg, 2011) olarak hem çalışanların davranışlarını düzenler hem de örgütlerin işlevselliğini arttırmaları.

Klasik, neo-klasik, modern tüm örgüt kuramlarında örgütsel kurallar farklı başlıklar altında (politikalar, prosedürler, süreçler, izlenecek yollar) incelenmiş ve örgütsel işleyişin sağlanması için gerekli görülmüşlerdir. Kurallara uyma ise, farklı örgüt tiplerinde örgütsel bir değer olarak da kabul edilmiştir. Örneğin kurallara ve prosedürlere uyma Handy'nin (1985, 1993) çalışmasında "rol kültürü" ile Cameron ve Quinn (1999) çalışmasında "hiyerarşi kültürü" ile tanımlanmıştır. Martin (1992) ise bir örgütün biçimsel kuralların, prosedürlerin ya da biçimsel olmayan davranış kurallarının örgüt kültürünün önemli unsurları olduğunu ifade etmiştir.

Örgüt kültürü kavramının, ulusal ve uluslararası yazında hem teorik hem de ampirik çalışmalarla geniş bir yer bulduğu söylenebilir. Örgüt kültürünün önemli bir parçası olan örgütsel kuralların önemine 20. yüzyılın başlarında Taylor (1911), Fayol (1916), Weber (1921), Gulick ve Urwick (1937), Elton Mayo (1945) gibi kuramcılar dikkat çekmiştir. 20 yüzyılın son çeyreğinde Meyer ve Rowan (1977), Oliver (1997) gibi araştırmacılar Kurumsalcılık yaklaşımı (*institutional theory*) ile örgütlerin dış çevreye uyum sağlamasında örgütsel kuralların önemli bir faktör olduğunu vurgulamışlardır.

Bu çalışmanın amacı, örgüt kültürünün bir parçası olan kural, norm, örgütsel kural kavramları üzerine bir çerçeve çizmektir. Çalışma ayrıca örgüt kültürü ile ilgili yaklaşımlarda örgütsel kuralların yeri ve önemine vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan örgüt kültürünün çalışanların kurallara uyma davranışı üzerindeki etkisini kavramsal bir yaklaşımla inceleyerek Kelman'ın (1958) ve Kağıtçıbaşı'nın (1988, 2013) bakış açısıyla araştırma önerileri de sunmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kural ve Norm Ayrımı

Kurallar toplumsal normlardan beslenir ve insanlar arasındaki iş birliğini sağlamak için toplumsal normlar gereklidir (Fehr & Fischbacher, 2004, s.185). Sosyal çevrelerinden birtakım kuralları kendilerine indirgeyen insanların bunları isteyip istememesi, gerçeğin bilincinde olup olmaması hiç önemli değildir (Sherif, 1985, s.34). Toplumsal yaşamın tüm gerçekliği olan sosyal normlar; kural, düzen, tertip, töreye dönüşmüşlerdir.

Norm, Latince kökenli “norma” kelimesinden türemiştir ve “marangoz gönyesi” anlamına gelmektedir. Norm kavramı, insanların davranışlarını niteleyen ve onların nasıl davranmaları gerektiğini gösteren, yani onları sınırlayan kurallar ve davranış ölçütleridir. Normlar, buyuran olma özellikleriyle kurallara ve düzenlemelere benzerler, fakat resmi veya formel normlar kurallarla aynı anlama gelse de informel normların resmi bir yönü yoktur. Norm; sosyoloji, matematik, hukuk, felsefe disiplinleri ile bu disiplinlerin türevi olan alt disiplinlerde kullanılan bir kavramdır. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “Kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke veya kanuna uygun durum, düzgü” olarak ifade edilen norm kavramı, sosyoloji sözlüğünde “kural, kanun, kaide” anlamında kullanılmaktadır. Kavram hukuk sözlüğünde “kural, ölçü, kaide; bir hususta geliştirilen standartlar, kurallar” şeklinde anlam kazanırken, felsefede ise “belli bir kurala uygun olan” anlamına gelmektedir (Tutar, 2012a, s.180; 2012b, s.9).

Coleman ve Kerbo’ya göre (2003, s.6) norm en basit tarifiyle “belli durumlar karşısında hangi davranışın kabul edilebilir olduğunu gösteren sosyal kurallardır”. Bir norm, “belli bir sosyal davranış kalıbını yöneten bir kuraldır” ve farkına varılması gereken iki anlama sahiptir (Edgar & Sedgwick, 2007, s.246): İlk anlamında normlar toplum içindeki alışılmış davranış kalıplarıdır. Yani normal kabul edilen davranışlardır. İkinci anlamında ise fiili davranış idealle uyusun uyuşmasın, arzu edilen davranış şeklindedir. İkinci anlamda normlara riayet etmeye ödül gibi olumlu yaptırımlar, ihlal etmeye ceza gibi olumsuz yaptırımlar eşlik etmektedir.

Hughes, Kroehler ve Zanden (2002, s.43) normların konuşma dilinde, uygun ve uygunsuz davranışları belirleyen sosyal kurallar olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Bu normlar insanların neleri yapması, neleri yapmaması gerektiğini bildiren emir niteliğinde buyruklar, ya da neleri yapmasa / yapsa daha iyi olacağını bildiren tavsiye niteliğinde ifadeler olabilir.

Thompson ve Hickey (2002) ise normları, “grup üyelerinin davranışlarına rehberlik eden uygun zaman ve uygun yerlerde uyulması beklenen kurallar” olarak tanımlamışlardır. Onlara göre

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

normlar, herhangi bir sosyal ortamda grup üyelerinin nasıl düşünmesi ve hareket etmesi gerektiğini anlatır, grup üyelerine yol gösterici olurlar.

Sabuncuoğlu ve Tüz'e (2003, s.46) göre norm, değerler sistemine bağlı olarak ortaya çıkan doğru ve yanlış, olumlu ve olumsuz belirleyen kurallar, standartlar ve fikirler bütünüdür. Normlar, değerlerin dışında duygu, gelenek ve adet gibi davranışların büyük bir kısmını içine alarak belli bir grubu temsil eden üyelerin iyi durumlarını korumak için onlardan beklenen kurallar ve uygulamaları oluşturur (Erkmen, 2010, s.50). Normlar aslında insanların sosyalleşme sürecinde uymaları beklenen informel kurallardır ve bir grubun tüm üyelerince paylaşılması halinde kolektif bir düzenleme aracı olurlar (Aktan, 2006, s.17).

Koçel (2007, s.475)'e göre normu "grup üyeleri ve grup faaliyetleri ile ilgili olan ve grup mensupları tarafından paylaşılan standartlardır" şeklinde tanımlamıştır. Koçel (2007), ayrıca grup üyeliğinin devamı için bu normlara uyulması beklendiğini, normlara uymayanların çeşitli cezalandırma yöntemlerine (uyarma, yalnız bırakılma, dikkate almama ve gruptan ihraç) maruz kaldıklarına dikkat çekmiştir. Demirkasımoğlu (2015, s.140) norm (*norm*), kural (*rule*) ve ilke (*principle*) sözcüklerinin ayırımına dikkat çektiği çalışmasında ilkelerin; daha soyut ve genel görüşleri yansıttığını, kuralların; ilkeleri somut ve uygulanabilir hale getirdiğini, normların ise kural ve ilkeler gibi unsurları içine alan daha kapsamlı bir sistem olduğunu ifade etmiştir.

107

Norm ve kural kavramlarının ayırımı şu şekilde tanımlanabilir:

"Normlar, bir grup içinde ya da sosyal bir ortamda insan davranışlarının belirli kalıplar içerisinde olması gerektiğini, doğru olanı ya da olması gereken davranış ve hareketleri ifade etmek için kullanılan yazılı olmayan, daha çok sözel değer yarguları, düşünce kalıpları, uyulması beklenen kurallar bütünüdür. Kural ise normların içinden çıkan belli bir duruma, olaya, zamana, ortama göre değişecek davranışlara yön veren ilkelerdir."

Örneğin; sınıfta öğrencilerin uyması gereken kurallar ile trafikte araç sürücülerinin / yayaların uyması gereken kurallar farklıdır. Futbol, basketbol, masa tenisi, karate gibi sporlarda farklı kurallar geçerlidir. Kurallar, haklı ile haksızı birbirinden ayırmak için ya da bir diğerine zararı dokunacak şeyleri önceden belirleyip önlemler almak için koyulurlar. Bazen de sonradan, yanlış bir uygulamayı ortadan kaldırmak için koyulurlar. Kural koyucular genelde birkaç kişiden oluşan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen kural koyucu bir kişi de olabilir. Sınıf öğretmeni gibi...

2.2. Kural Çeşitleri

Günlük yaşamda belli durumlar karşısında insanların nasıl daha doğru davranması gerektiğini belirtmek için birtakım ifadeler kullanılmaktadır. “Her işin bir adabı vardır”, “Her hareketin bir sonucu vardır. Sonucuna katlanacağın davranışlarda bulun”, “Her şey bir yere kadar”, “Buna dayanmanın da bir sınırı var” tarzında kullanılan söz öbekleri aslında davranışlarımızın belli toplumsal normlara bağlı olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Kurallar, toplumsal yaşamda toplu yaşamın sınırlarını belirler ve insanların belli bir düzen içerisinde yaşamalarına yardımcı olur. Ancak, toplumsal kurumlarda bir kimse tarafından kabul edilen bir kural başka bir kimse tarafından kabul edilmeyebilir. Neyin kime göre kural sayılacağı hali kuralların sınıflandırmasını güç kılmaktadır.

Sosyal normlara/kurallara ilişkin çeşitli kaynaklarda farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Dönmezer (1982) toplumsal kuralları; din, ahlak, moda ve hukuk kuralları ile örf ve adet şeklinde beşe ayırmıştır. Doğan (1987, ss.149-151) en genel ayrımla *biçimsel kurallar* (Yazılı kurallardır. Yasal bir güç yapısına dayanır) ya da *biçimsel olmayan kurallar* (zamanla kurala dönüşme özelliği taşıyan “beklentiler” ve töreler, gelenekler, ahlak kuralları) olarak bir ayrıma tabi tutmuştur.

Sınama-yanılma yoluyla ya da rastlantılar sonucu oluşan veya bilinmeyen bir nedenle benimsenen, belli bir gereksinimin karşılanmasıyla oluşan yola olarak kuşaktan kuşağa aktarılan çözümlere gelenek denmektedir. Örneğin Çinliler yemeklerini yerken çatal-bıçak yerine iki çubuktan faydalanırlar. Bu örnekler çoğaltılabilir. Türk geleneklerine göre eve ayakkabı ile girilmez. Asker ya da hacı uğurlama ve karşılama törenleri, birisi vefat ettiğinde evine yemek götürme adetleri de bu grupta sayılabilir. Görgü kuralları da geleneklerin bir parçasıdır. Yüksek sesle konuşmamak veya gülmemek, odaya bir büyük geldiğinde ayağa kalmak/ona yer vermek kapı kapalı ise odaya girmeden önce kapıyı tıklatmak, yerlere tükürmemek görgü kurallarına örnektir. Ahlak kuralları ise, belli davranışları zorunlu kılan, birtakım davranışları yasaklayan, yanlış ve doğru konusundaki güçlü inançlardır.

Davranış düzlemini oluşturan faktörler açısından konuyu değerlendiren Şimşek, Akgemci ve Çelik (2011, ss. 25-26) toplumun genel kurallarını; sosyal normlar, davranış düzlemini oluşturan alt sistemlerin kurallarını ise özel kurallar şeklinde iki kategoride incelemiştir. Yerdelen ve Özkan (2013, s.83) ise bir toplumun yapısında organikleşmiş olan kuralların, bir denetim biçimi olarak oldukça etkili olduğunu ve toplum düzeninin kurallar dizgisiyle sağlandığını belirtmiş ve beş temel toplum kuralı olduğunu ifade etmiştir. Bunlar; Hukuk kuralları, din kuralları, gelenek- görenek kuralları, ahlak kuralları ve görgü kurallarıdır.

2.3. Örgütsel Kurallar

Örgütsel faaliyetlerde işlerin aksamaması, birey-birey, birey-örgüt, örgüt-dış çevre uyumunun sağlanması, istenmeyen sonuçlarla karşılaşmamak, olası risklere karşı önlem almak vb sebeplerle örgütsel kuralların varlığı önemlidir. Literatürde, teorisyenler klasik, neo-klasik, modern tüm örgüt kuramlarında örgütsel kuralları; politikalar, prosedürler, süreçler, izlenecek yollar başlığı altında incelenmiştir. Örgütsel yazına katkıları önemli olan Taylor, Fayol, Weber gibi yönetim kuramcıları işletme içerisinde kuralların önemine dikkat çekmişlerdir. Yönetim konusunu bir bilim olarak inceleyen ilk kişi Taylor (1911) yazmış olduğu “*Bilimsel Yönetim İlkeleri*” eserinde en iyi yönetimin iyi tanımlanmış kanunlara, kurallara, ilkelere dayalı olduğundan bahsetmiştir (Yüksel & Aykaç, 1994, ss.83-84). Bilimsel yönetim hareketine teknik açıdan yaklaşan ve işletme faaliyetlerini altı kısma (*teknik, ticari, finansal, emniyet, muhasebe ve yönetim*) ayıran Fayol (1916) bu faaliyetlerin yürütülmesinde birtakım ilke ve kaidelere uyulması gerektiğini açıklamıştır (Özalp, 1992, ss.75-97). Bürokrasi üzerine çalışmasıyla tanınan Weber (1978; orj.1921) ise, bürokratik örgütlerde, işlemlerin açıkça belirlenmiş kural ve yönetmeliklere dayandığını, kuralların yalnızca örgütsel işleyişi değil aynı zamanda örgütün dış çevresini de kontrol edebileceğini belirtmiştir (Macionis & Plummer, 2002, s.133). Gulick ve Urwick (1937) de örgütsel kural ve prosedürlerin örgütsel yapının oluşumunda önemli faktörler olduğunu savunmuşlardır (Rahim, 2001, ss. 8-9).

Hawtorne araştırmaları ile davranışsal (Neo-klasik) yaklaşımın başlangıcını oluşturan Elton Mayo (1945) yapmış olduğu deneylerde örgütsel verimliliğin artması için işçiye önem verilmesi gerektiğine inanarak bazı hipotezler geliştirmiştir. Deneylerin birinde işçilerin kendi aralarında oluşturdukları gruplarda üretim düzeyinin ne olması gerektiği konusunda bir “norm” belirledikleri, grup üyelerini bu norma uymaya zorladıkları, grup tarafından normal kabul edilen düzeyin üzerinde üretim yapan grup mensuplarını çeşitli şekillerde zorladıkları sonucuna varmıştır (Koçel, 2007, ss.172-173). Bir normun oluşması ve bu norma uyma ile ilgili araştırmalar böylece başlamış olmaktadır.

Modern örgüt kuramlarının örgütsel kurallara olan bakış açısı daha sistematiktir. Klasik ve neo-klasik dönemden farklı gözlemlere dayanmaktadır. Scott ve Mitchell’ye (1972) göre klasik ve neo-klasik yönetim yaklaşımlarının üzerine eğilmediği bazı soruların (*sistemin stratejik bakımdan önemli kısımları nelerdir, bu kısımlar arasındaki karşılıklı bağın özellikleri nelerdir, bu kısımları birleştiren ve birbirine uyumunu kolaylaştıran süreçler nelerdir, sistemin gerçekleştirilmeye çalıştığı başlıca amaçlar nelerdir?*) cevapsız kalması sonucu örgütlerde

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

davranış konusunda ortaya çıkan modern yaklaşımlardan ilki, sistem yaklaşımıdır (Dereli, 1981, s.90).

Sistem yaklaşımı örgütü belirli parçalardan oluşan bir bütün olarak incelemiştir. İnsan unsuru dışında makineler, maddi kaynaklar, görev tanımları gibi parçalarla örgütün karar verme ve iletişim mekanizması birbirine bağlanmaktadır. Örgütsel kurallar da sistemin bir parçasıdır. Modern yaklaşım teorilerinden olan bir diğeri durumsallık yaklaşımı ise işletme yönetiminde içinde bulunan “durumlara” veya “koşullara” ağırlık veren bir yaklaşımdır. Örgüt yapısı çeşitli içsel ve dışsal koşullar arasındaki ilişkilere göre şekil almaktadır (Şimşek, 2005, ss.89-99). Durumsallık yaklaşımında kurallar içinde bulunan duruma/koşula göre şekillenecektir. Belli parçalardan oluşan sistemsel bir yapı olsun ya da örgütün içinde bulunduğu koşullara göre uyum sağlaması gereken örgütsel bir yapı olsun, örgütsel kuralların varlığının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Örgütsel alanda yapılan son çalışmalarda Meyer ve Rowan (1977)’in Kurumsalcılık yaklaşımı (*institutional theory*) “kurumlar” ın dış çevreye uyum sağlamasında örgütsel kuralların önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre örgüt kuralları, örgütsel değişim sürecine bir hareket alanı kazandırmakta ve örgütlerin meşruiyet kazanmasına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Kurumsalcılık alanında örgütsel kuralların önemine dikkat çeken çalışmada Oliver (1997, s.698), sürdürülebilir rekabet avantajı sağlama ve kaynak seçiminin kurumsal içeriğine vurgu yapılmış ve kurumsal içeriğin bireysel, örgütsel ve örgütler arası olmak üzere üç düzeyde gerçekleştiğinden bahsedilmiştir. Kurumsal içerikten kast edilen kurallar, normlar ve inançlardır. Kurumsal içerik bireysel düzeyde karar vericilerin normları ve değerlerini ifade ederken, örgütsel düzeyde örgüt kültürü ve politikalarını, örgütler arası düzeyde ise kamu ve düzenleyici baskıları ifade etmektedir. Aypay (2001) ise çalışmasında örgütlerin örgütsel kuralları, örgütsel süreçleri düzenleyen işlevsel bir araç oldukları için değil, örgütsel alanlara uyum için geliştirdiklerinden bahsetmiştir.

Örgütler genel itibarla birer norm müessesesidirler. Örgütsel yaşamın bir gereği olarak her kademe örgüt üyesi örgütsel kurallarla karşılaşır. Kurallar; kimileri için ahlaki bir değer taşır kimileri için korku yaratır, kimileri için ise içten bir kabul edilmiştir.

Inkeles (1969), örgütsel yapıyı oluşturan mantıklı örgütsel kuralları, düzenlemeleri, iş tanımlamaları, personel politikalarını ve yönetsel düzenlemeleri yansıtan içten kabul edilmiş durumunu örgütsel itaat (obedience) kavramı ile açıklamıştır. Örgütsel itaat, Inkeles’in (1969)

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

“aktif vatandaşlık sendromu” adını verdiği örgütsel vatandaşlık davranışı yapısı içerisinde yer almaktadır. Örgütsel itaat, kurallara ve talimatlara saygıyla, devamlıkla, görev tamamlamada dakiklikle ve örgütsel kaynakların korunmasıyla sağlanmaktadır (Van Dyne, Graham & Dienesch, 1994, ss.766-767).

Kuralların sınıflandırması farklı kaynaklarda çeşitli şekillerde yapılmıştır. Örneğin Reynaud (1992) örgütsel kuralları ikiye ayırmıştır. Bunların ilki denetime tabi kurallardır (*control rules*). Bu tip kurallar örgütsel strateji ile uyumlu olarak bireysel davranışı yönlendirmek için üst ve orta yönetim tarafından belirlenmiş kurallardır. Özerk kurallar (*autonomous rules*) ise örgütün aktörleri yani çalışanları tarafından oluşturulmuş merkezi olmayan bir biçimde ortaya çıkan kurallardır. Aktörler tarafından oluşturulan bu kurallar da örgüt stratejisi ile uyumlu olmak zorundadır. (Richebe & Bensaïd, 2002, s.4).

North (1990) ise örgütsel kuralları resmi ve resmi olmayan kurallar olarak ikiye ayırmıştır. Resmi kurallar, yasalarca açıkça belirlenmiş siyasi otorite tarafından oluşturulmuş kurallardır. Resmi olmayan kurallar ise “kültür dediğimiz mirasın bir parçasıdır” (Greif & Kingston, 2011, s.14). Mills ve Mills (2000, ss.59-60) çalışmasında örgütsel kuralları, örgüt kültürünü şekillendiren kuralları formel-resmi (*formal*) ve formel olmayan-resmi olmayan (*informal*) kurallar olarak ikiye ayırmıştır. Resmi kurallar, örgütün yasal olarak algılanan amaçları, hedefleri ve faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yazılı veya yazılı olmayan gereksinimleridir. Örgütün pazarlama, kurumsal imaj gibi faaliyetlerine ışık tutan bir dizi resmi yazılı kuralları bulunur ve bu kurallardan kaçınmak zordur. Formel kurallar; işe alım uygulamaları, iş tanımları, insan kaynakları uygulamaları, devamsızlık, ücret ve maaş oranları, sağlık yardımları, terfi süreçleri, disiplin ve hatta kıyafet kurallarını kapsar. Formel kurallar, örgütte güç ve otorite el değiştirdikçe değişebilen kurallardır. Ancak bazen bir örgütün örgütsel gelişim sürecinde resmi kuralları ile çelişen formel olmayan kurallar gelişir. Formel olmayan yani gayri resmi kurallar ise örgütün amaçları ve faaliyetleri için tanımlanmış görüşmeleri yansıtmayan örgütsel ilişkilere bağlı ortaya çıkan kurallardır. Yani örgütler tarafından resmi olarak belirlenmiş belli bölümler, departmanlar dışında ortaya çıkan sosyal gruplar, arkadaşlıklar, resmi olmayan baskı grupları gibi resmi olmayan ilişkileri bulunur. Bazen gayri resmi kurallar, kurumsal aidiyet ve kimlik duygusuna katkıda bulunan ilişkilerde resmi kuralları tamamlayabilir, bazen çelişebilir bazen ise gayri resmi kurallar resmi kurallar üzerinde çok az veya hiçbir etkiye sahip olabilir. Özetle örgütsel yaşamda gayri resmi kurallar da resmi kurallar kadar önemli bir etkiye sahiptir. Esas olarak, örgütsel kurallar kurucular ve üst düzey

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

yöneticiler, müdürler, süpervizörler⁴ (Milliyet Gazetesi, 2018) gibi güçlü aktörler tarafından gelişir ve değiştirilir.

Uluslararası yazında son yıllarda örgütsel kurallar ile ilgili teorik altyapının ampirik olarak incelendiği araştırmalara rastlanılmaktadır. Örgütsel kurallar ile ilgili yapılan çalışmalardan daha çok yasal otoritenin belirlediği örgütsel kuralların büyüklüğü ve karmaşıklığının yarattığı etkileri inceleyen (Hale, Borys & Adams, 2015; Lehman, Cooil & Ramanujam, 2020) ve çalışanların örgütsel kuralları hangi durumlarda ihlal ettiğine yönelik (Dahling, Chau, Mayer & Gregory, 2012; Ghosh & Shum, 2019) çalışmalara rastlanılmıştır.

Lehman, Cooil & Ramanujam (2020), Kaliforniya eyaletindeki restoranlar üzerinde yerel gıda güvenliği kurallarını incelemişler ve bir kuralın bileşenlerinin veya bağlantılarının sayısı arttıkça örgütsel kurallara uymama ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmişleridir.

İşyerinde güvenlik kurallarının kullanımı ve yönetiminin analizini yapan Hale, Borys & Adams (2015) yaptıkları çalışmalarında büyük ve karmaşık kurallar kümesinin etkisini analiz etmek için yöneticilerin ve şirketlerin davranışlarını gösteren bir çerçeve çizerek etkili bir kural yönetimi için kural geliştirme, kullanma ve uygulama sürecindeki adımları belirlemişleridir.

Çalışanlar örgüt tarafından tanımlanmış işlerini yürütürken bazen vicdanlarını işe karıştırıp örgüt kurallarını ihlal edebilmektedir. Uluslararası yazında bu konu prososyal davranışlar gösterme eğiliminde bulunarak örgüt kurallarını ihmal etme olarak araştırılmıştır. Dahling, Chau, Mayer & Gregory (2012) çalışmalarında, çalışma arkadaşlarına ve müşterilere yardım etme düşüncesiyle sosyal olarak motive olmuş çalışanların prososyal davranışlar gerçekleştirerek örgüt kurallarını ihlal edebildiklerini ve bu durumun performans derecelendirme gibi önemli örgütsel sonuçlara yol açtıklarını vurgulamışlardır. Çalışanların örgütsel kuralları neden ve hangi durumlarda ihlal ettiğini araştırmaya yönelik bir diğer ilgi çekici çalışma ise Ghosh ve Shum (2019)'ın çalışmasıdır. Bu iki araştırmacının amacı konaklama ve ağırlama sektöründe çalışanların kural çiğneme niyetlerini ve türlerini belirlemek aynı zamanda örgütsel kurallar ihlal edildiğinde karşılaşılan muhtemel sonuçları keşfetmeye yöneliktir. Nitel veriler üzerinde yaptıkları araştırmanın sonucuna göre çalışanların kural ihlali davranışlarını iki kategoriye ayırmışlardır. Sapkın kural kırma davranışı niyeti %45,8 iken

⁴ Supervisor yada süpervizör kelimesi iş dünyasının son yıllarda çok sık kullandığı bir terimdir. Fransızca kökenli bu kelime bir iş yerinde işi ve o işi gerçekleştiren çalışanları denetlemekten sorumlu personellerdir. İşin durumu, maliyet bilgisi, iş ile kimlerin ilgilendiği gibi konulara yoğunlaşan bu kişilere verilen genel ünvanıdır. Kelime anlamı olarak gözetmen, danışman, yönetici ya da şef anlamlarını içermektedir. Kısaca, yapılan işlerin doğruluğunu denetleyip bir üst amirine sunan pozisyon olarak bir üst amiri ile işçi arasındaki kişidir.

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

prososyal kural kırma davranışlarını gösterme niyeti %54,16 (*iş arkadaşlarına yardım etme (%14,58), iş verimliliğini arttırmak (%14,58) ve müşteri hizmetini arttırmak için (%25) yapılan ihlaller*) çıkmıştır.

Bu çalışmada örgütsel kurallar; yazılı kurallar, yazılı olmayan kurallar ve durumsal kurallar şeklinde sınıflandırılmıştır.

a) Yazılı kurallar, örgütün tabi olduğu kanun ve uygulamalardan doğan ya da örgüt idarecileri tarafından belirlenmiş kurallardır. Hukukta normlar hiyerarşisi adı verilen bir düzen vardır. Bir piramide benzetilen normlar, normlar hiyerarşisine göre belli bir sırayı takip eder. Bu sıra kanun> kanun hükmünde kararnameler > tüzükler > yönetmelikler > diğer hukuki metinler şeklindedir (Kuluçlu, 2008). Örgütler iç ve dış eylemlerinde bu sırayı takip ederler.

Kuralların sayısı ile örgütün büyüklüğü doğrudan ilişkilidir. Örgütler büyüdükçe yapılan iş ve eylemler arttığı için kuralların sayısı da artar. Örgütsel yazılı kurallar; genel tebliğ, tarife, yönerge, talimat, emir, form, ilan, duyuru gibi farklı isimler taşıyabilir.

Yazılı örgütsel kurallar belli yaptırımlara tabidir. Ancak, örgütsel yazılı her kural bir yaptırım doğurmayabiliyor. Çünkü örgütsel ilişkiler neticesinde yaptırım doğuracak bazı işlemler görmezden gelinebilmektedir. Örneğin, kapalı alanda sigara içme yasağı kanunlar tarafından belirlenmiş bir kuraldır. Ancak uygulamada bazı iş yerlerinde bu yasağa uyulmadığı görülmektedir. Ancak örgüt dışı bir bireyin bu kurala uyması şart olabilmektedir. Burada örgüt içi çalışana bir “adam kayırma” durumu vardır. Bazen ilgili birimin yöneticisi idari bir yaptırımın uygulanmaması için çaba dahi sarf edebilir. Örgütsel ilişkilerin derecesi ve yöneticilerin çabası örgütün diğer üyelerini rahatsız edici boyutlara ulaştığında çatışma, sürtüşme, anlaşmazlık gibi kötü ve istenmeyen sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.

Devlete, onun hukukuna, koyduğu kurallara karşı gelmek ve bu kurallara uymamak direniş, zorlama, sivil itaatsizlik gibi birçok kavram (Thoreau & Gandhi, 1997, s.114) ile açıklanabilir. Devlet kendi kurallarını belirler ve onlara uyulmasını ister.

Yönetimin verdiği bir kararın veya hukuksal bir işleyişin değişmesi için başkalarının hakkını ihlal etmeden kamuya açık bir alanda, izinsiz ancak barışçıl eylemlere Thoreau ve Gandhi (1997) “*sivil itaatsizlik*” (*civil disobedience*) adını vermiştir. Sivil itaatsizlik, eylem sonucunda birtakım yaptırımlar içerse de bir haktır ve hukuk devleti de bunu kabullenmiştir. Örgütlerin sivil itaatsizliğine “örgütsel kurallara uymama” olgusu ile açıklanabilir. Grev, sendikal yürüyüşler gibi eylemlerle çalışanlar haklarını arama yoluna gidebilmektedir. Ancak, çalışanlar bu tarz yollarla birtakım haklarını aramaya çalışsa da genel olarak örgütlerde yönetimin verdiği

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

bir karara, koyduğu belli kurallara karşı sivil itaatsizlik yapılmasına sık rastlanmaz. Çalışanlar ekonomik korkularla bu tarz direnişlere pek girişmezler.

Örgütün kamu kurumu ya da özel teşebbüs olmasında yaptırım çeşidi açısından bir farklılık gözlemlenebilir. Kamu kurumlarında yazılı bir kurala uymamanın sonucu: uyarı, kınama, maaştan kesme şeklinde olabileceği gibi özel kurumlarda ise yazılı bir kurala uymama direkt olarak işverenin iş sözleşmesinin haklı nedenle fesih hakkını doğurabilmektedir.

Keser (2007) çalışmasında kurallara uyma davranışını hukuki anlamda, çalışanın işverenin talimatlarına uyma borcu kapsamında değerlendirmiş ve olası müeyyideler hakkında bilgi vermiştir. İşveren, yönetim hakkı gereği işçiye işin düzgün yürütülmesi, işyerinin düzeni ve güvenliğiyle ilgili olarak birtakım emir ve talimatlar vermektedir. Talimatlara uyma borcu ise işverenin yönetim hakkının bir karşılığıdır. Bu karşılıklı sınırlar iş sözleşmeleri ile belirlenmektedir.

Keser (2007) çalışmasında, iş sözleşmelerinde yer alan uyulması beklenen talimat veya kurallardan uygulamada en çok sorunla karşılaşılanlarına yer vermiştir. Bunlar; sigara içme yasağı, içki yasağı, kılık-kıyafet düzeni, giriş ve çıkışlarda işçilerin üstlerinin aranması, bilgisayar ve internetin özel amaçlı kullanımıdır.

b) Yazılı olmayan kurallar, örgütsel kuralların görünmeyen yüzüdür. Bu kurallar genellikle kendiliğinden ortaya çıkar ve açıkça ifade edilmezler. Kilmann (2011), örgütlerde üyelerin birbirleri ile etkileşimini sağlayan, işlerin nasıl yürütüldüğünü anlatan bu kuralları “kültürel norm” olarak ifade etmiştir. Çalışanların sorgulamadığı bu kurallar; çalışanların iş hayatında nasıl ilerleme ve gelişme sağlayacağını ve nasıl beladan uzak duracağını, patronun gerçekten ne istediğini ve örgütteki diğer kişi ve gruplara nasıl davranılması gerektiğini gösteren “*burada işler böyle yürür*” durumlarıdır.

Örgütsel kurallar, çalışanlara ne yapmaları gerektiğini anlatır. Ancak onların normalde ne yapacakları (Czarniawska, 2009, s.259) kanunlarca belirlenemez. Yazılı olmayan örgüt kurallarını kanunlar değil çalışanların kendisi belirler (*örn.grup normu*).

Yazılı olmayan örgüt kuralları oldukça çeşitlidir. Bu kuralların bir bölümünü örgütün kültüründen doğan kuralları (resmi merasim ve törenlere katılma, doğum tebrikleri, taziyeye gitme, kendine özgü adetleri, gelenekleri vb.) oluşturmaktadır. Günlü'ye (2010, s.66) göre örgüt kültürü temelde bir örgüt içerisinde var olan normları içermektedir. Söz konusu bu normlar istenmeyen örgütsel davranışlara (örn.sapkın davranış, işyerinde romantizm, duygusal taciz vb.) yönelik oluşturulan yazılı politikalar şeklinde de olabilmektedir. Ahlaksal kurallar (rüşvet

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

almama, adam kayırmama vb.) bu sınıflandırmanın ikinci grubunu oluşturmaktadır. İş yaşamının düzgün ve sağlıklı işleyebilmesi için kanunların düzenleyemediği alanlarda uygulanması gereken kurallar “iş etiği” kapsamında (Öztuğ, 2004) değerlendirilebilir.

İşletmelerde örf haline gelmiş yazılı olmayan kurallar genellikle ahlaki “etik” değerler olarak belirtilmektedir (Uzunçarşılı vd., 2000a, s.21). Etik bir ahlak felsefesi olmakla beraber oluşumunda birçok öge birbirleri ile yakından ilişkilidir. Normlar da bu öğelerden biridir. Etik ilkelerin oluşmasında veya etik kararların alınmasında normlar tamamlayıcı unsurdur. Normların temel yapısında işleyişi kolaylaştırmak yatar. Normların ana amacı ise sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmek ve ayrılıkları deşifre etmektir. Bu amaçtan yola çıkarak etik, karar mekanizması için ivme kazandırıcı özellik taşır (Gül & Gökçe, 2008, s.380). Etik kurallar genellikle yazılı olmayan iş sözleşmelerinde bahsedilmeyen kurallardır. Ancak etik kuralları yazılı olarak belirleyen örgütler de yok değildir.

ABD’de yapılan bir araştırmaya göre, örgütlerin yüzde 72’si etik kuralları yazılı olarak belirlemiştir (Karalar, 2002). Ülkemizde ise TÜBİTAK tarafından, kamu üniversitelerinde görev yapan öğretim üyelerinin akademik etik ilkeleri benimsemesi ve bu ilkelere meslektaşlarının uyma düzeylerine ilişkin bir araştırma yapılmıştır (Aydın v.d.,2011). Aydoğan (2011); Gündüz ve Coşkun (2012) tarafından yapılan çalışmalarda ise orta öğretimde okuyan öğrenci görüşlerine göre öğretmenlerin mesleki etik ilkelere uyma düzeyleri incelenmiştir.

c) Durumsal kurallar, örgütlerce bazen yazılı olarak bazen ise sözel olarak ilgililere duyurulan kurallardır. Örgütün bu kurallara önem verme düzeyine göre durum değişmektedir. Örgütsel kural yapısı içerisinde bazen yazılı bazen sözel olarak yer alır. Bu kuralların ilki davranış kuralları (*display rules*)dır. İlk kez Arlie Hochschild (1983) tarafından “The Managed Heart” isimli çalışmasında kullanılan “Duygusal Emek (*Emotional labor*)” kavramı bir uçak yolculuğu sırasında bir iş adamı ile bir hostes arasında geçen konuşmalardan ortaya çıkmıştır. Hochschild’in (1983) çalışması özellikle hizmet sektöründe çalışanların birtakım duygularını müşterilere yansıtıp yansıtmaması ile ilgili bazı kuralların belirlenmesine yol açmıştır. Uygun olan ve uygun olmayan davranışlar olarak isimlendirilen bu davranışlar örgüt tarafından “duygusal davranış kuralları” ile belirlenmektedir (Öz, 2007, s.3).

Ekman (1972) duygusal davranış kurallarını “belirli iş ortamlarında hangi duyguların uygun olup hangilerinin uygun olmayacağını teşkil eden davranış kalıpları” olarak tanımlamıştır (aktaran Öz, 2007, s.19). Mesleklere göre gösterilmesi beklenen duygulanım kuralları farklıdır. Örneğin ön- ofis çalışanlardan mutlu ve sempatik tavırlar beklenirken (*bütünleyici ya da birleştirici duygular/ integrative emotions*), terapist ve hakim gibi mesleklerin ise kontrollü

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

tavrılar (*maskeleyici duygular/ masking emotions*) sergilemeleri gerekmektedir (Grandey, 2000, s.102).

Belli görevlerde çalışan kişilerden beklenen hissi tavrılar farklıdır. Günümüzde örgütler, çalışanlardan işin gereğine göre birtakım duygularla işini sürdürmesini sağlayacak davranış kuralları belirlemektedir. Colgate- Palmolive, Coface Sigorta A.Ş., Arçelik, Cargill gibi firmalar, şirketlerince benimsenen davranış kurallarını yazılı olarak çalışanlarına ve dış çevresine bildirmektedir.

Durumsal kurallar grubunu oluşturan ikinci grup ise örgütsel vatandaşlık davranışı kapsamında değerlendirilebilecek kurallardır. Podsakoff, Mackenzie, Paine & Bachrach (2000) çalışmasında örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) kapsamında bir literatür çalışması yapmış ve ÖVD ile ilgili tanımlanan neredeyse 30 farklı form olduğundan bahsetmiştir. ÖVD'nin farklı formlarının yedi boyutta indirgendiği Podsakoff vd.'nin (2000) çalışmasında "örgütsel uyma" (*organizational compliance*) bu boyutlardan biri olarak sayılmıştır. Örgütsel uyma, kişinin özenle bağlılık gösterdiği, hatta onu gözetleyen biri olmadığı halde uyduğu, örgütsel kural, düzenleme ve prosedürleri içselleştirmesi ve kabul etmesi anlamına gelmektedir (Podsakoff vd, 2000, s.517).

Örgütün ve devletin kaynaklarını etkin ve verimli kullanmak ile ilgili kurallar ÖVD kapsamında değerlendirilebilir. Aslında bu tip kurallara uyma düzeyi kişisel bilinç ve bireyin ahlaksal temeli ile ilgilidir. Bazen bu bilinç örgütlerde yazılı halde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Özellikle kamu sektöründe; elektrik, su, haberleşme, kırtasiye malzemeleri vb. gibi kullanımlara yönelik tasarruf bilincinin oluşturulması için genelgeler doğrultusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi için yazılı bilgilendirmeler yapılmaktadır.

2.4. Kurallara Uyma Davranışı

Kural bilinci ve ahlak gelişiminin çocuk ve genç yaşlarda verilecek eğitimle olgunlaşacağını ifade eden Pehlivan (2004, s.11); trafikte ışıklara uymayı, kuyruğa girip sıra beklemeyi, başkalarının hakkına saygı göstermeyi, kendi hakkına sahip çıkmayı ve benzeri davranışların hepsini "*fair-play*" olarak adlandırmıştır. Daha çok spor dalında kullanılan bir kavram olan "*fair-play*" oyunun kurallarına göre oynanmasını, rakibe saygıyı, haksız avantajdan kaçınmayı ifade eder. Örgütlerin *fair-play*'i kurallara uymaktan öte kuralları içselleştirmektir. Kurallar çerçevesinde hareket ederken çalışma arkadaşını rakip olarak görmeyip bütünün bir parçası olarak algılamaktır. Örgütsel kuralları centilmenlik ve ahlaki temellere oturtup öyle hareket etmektir. Örgüte zararı dokunacak iş, eylem ve davranış kalıplarından uzak kalmaktır.

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Örgütlerde kurallara uyma davranışını açıklayabilmek için sosyal psikolojideki “Uyma ve Uymama Davranışı”ndan yararlanılabilir. Sosyal psikolojide “*uymama davranışı*” uyma davranışı kadar karışıktır. Uymama davranışının, bağımsız uymama ve ters tepki göstererek uymama gibi iki türü vardır. Dıştan gelen sosyal etkinin bir bilgi olarak değerlendirildiği ve bu bilginin doğruluğuna inanılmadığında ortaya çıkan uymama türüne bağımsız uymama adı verilirken, yapılması gereken norm ya da kurala karşı bir direniş söz konusu olduğunda ortaya çıkan uymama türüne ters tepki davranışı adı verilmektedir. Ters tepki türünde bilginin doğruluğu ya da yanlışlığı önemli değildir. Burada önemli olan sadece direnmedir (Kağıtçıbaşı, 2013, ss.103-104).

Uyma ve uymama davranışının içeriğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için Kağıtçıbaşı (2013) sosyal etkiye çeşitli tepkileri iki faktör üzerinde gruplandırmıştır. İlk faktör uyma – uymama boyutunu ikinci faktör ise bağımlılık- bağımsızlık boyutunu oluşturmaktadır.

Uymama davranışı sosyal grupların istemediği bir davranış türüdür. Sosyal çevrede kurallar yaşamın bir gerçekliğidir ve bu kurallar hayatımızı çember içine almıştır. Hepimiz sosyal hayatta olduğu gibi iş yaşamında da bazı kurallara uymak zorundayız. Bu kurallar işimizi sevmemizde veya soğumamızda oldukça etkilidir. Örneğin; kuralları uygulamanın doğru olduğuna inanan çalışan işine daha bağlı olarak çalışabilir. Diğer taraftan bu kurallara itaat eden yani benimsemeden uygulayan ise daha olumsuz duygular geliştirebilir.

Kağıtçıbaşı’na (2013, s.105) göre algılanan kuralsal (normatif) sosyal etki, yani norma bağımlı davranışın uyma türü; itaat veya özdeşleşme uymama türü ise ters tepki davranışdır. Algılanan bilgisel sosyal etki, yani normdan bağımsız davranışın uyma türü benimseme iken uymama türü bağımsızlıktır. “Benimseme” de birey, bir kurala uyması beklendiği için ya da birilerinden çekince duyduğu, korktuğu ya da onlara benzemek için uymaz, kuralı doğru ve değerli bulduğu için ona uyar. Burada önemli olan norm (kural) değil bireyin kendi görüşüdür. Benimsemede normdan (kuraldan) bağımsız uyma söz konusu iken itaat ve özdeşleşmede norma (kurala) bağımlı uyma söz konusudur. Bağımsızlık boyutunda ise kurala *uymama* davranışı söz konusudur. Ancak, uymama yine kuralı ortaya koyanlara nispet olsun, inat olsun diye v.b durumlar sebebiyle değil, kişinin gerçekten doğru bulmadığı bir şeyi yapmak istemeyişinden kaynaklanmaktadır. Burada normatif etkiden bağımsızlık vardır. Ters tepki davranışında ise kişi kuralın farkındadır ancak kural ne ise onun tersini yapar.

Sosyal çevrede kurallar yaşamın bir gerçekliğidir ve bu kurallar hayatımızı çember içine almıştır. Hepimiz sosyal hayatta olduğu gibi iş yaşamında da bazı kurallara uymak zorundayız. Bu kurallar işimizi sevmemizde veya soğumamızda oldukça etkilidir. Örneğin; kuralları

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

uygulamanın doğru olduğuna inanan çalışan işine daha bağlı olarak çalışabilir. Diğer taraftan bu kurallara itaat eden yani benimsemeyen uygulayan ise daha olumsuz duygular geliştirebilir.

Sosyal yaşamdaki gibi iş yaşamında da kişilerin değerleri, inançları, normları arasında benzer tutum ve davranışlara rastlanmaktadır. Koyulan kurallara uyulmasında en önemli nokta kuralların bireylere uygulattırılmasında yani onlara bu alışkanlığın kazandırılması konusunda fikren kabul sağlamaktır. Çünkü alışkanlıklar düşünsel ve psikolojik hazırlık gerektirir. Çalışanların, yöneticilerine itaat etmesinin onların güçlerinden değil karizmasından kaynaklandığı görüşüyle (Tutar & Erdönmez, 2008, s.37) aynı paralelle kurallara uyma davranışı ise kuralların içeriğinden kaynaklanır.

Örgütlerde işgörenler, birçok kuralın bulunduğu bir ortamda çalışmaktadırlar. Merton (1940) çalışmasında, bu ortamlarda çalışanlardan beklenenin örgütün amaçları doğrultusunda belirlenmiş kurallara uygun eylemlerde bulunulması gerektiğini ve bürokrasilerde, çalışanları normatif emirler ile disipline eden ve yönlendiren güçlerin olduğunu ifade etmiştir. Merton'a (1940) göre örgütsel kurallara uyma konusunda çalışanlar; katı, biçimsel ve hatta ayinsel bir baskı hissederler (aktaran Bolat ve Seymen, 2006, ss.231-232). Merton'un (1940) yazılı kurallara uymanın kişilerde normatif bir baskı yarattığından bahseder. Ancak zaman zaman örgütsel yaşamda ilişkiler yazılı kurallarla saptanan çizgilerin dışına taşabilmektedir (Şimşek vd, 2011, s.317). Bu nedenle, örgütler kurallara uyulması ve düzenin sağlanması bakımından amaçlarına uygun davranışı yerleştirmek için ceza, ücret, yükselme, ödül gibi araçlarla disiplin sağlamaya çalışırlar (Kaplan, 2011, s.s.140-141)

Dejenere ilişkilerin (*çatışma, anlaşmazlık, kıskançlık, bencillik, kendini diğerlerinden farklı görme v.b.*) örgüte yansması "kuralsızlık" olgusu ile açıklanabilir. Kuralsız işgörenler, dinamik bir yapıya sahip olan örgütsel kuralları benimsemeyip kendi benimsediği kurallara göre hareket ederler. Bireylerin kendi kurallarını uygulamasına en uygun açıklama kişilik ve psikolojik etmenlerdir. Bazen de çalışanlar, örgütün diğer üyeleri tarafından kabul görmeyen, alay konusu olmamak, reddedilme, dışlanma gibi olumsuzlukları engellemek, daha doğrusu onaylanma ihtiyacı ile "*uymacı davranışlar*" sergilemek zorunda kalabilirler. Örneğin bir örgüte yeni katılmış bir bireyi ele alalım: Çalışmaya başladığı birim o örgüt için bir gruptur ve o kişi grubun yeni üyesidir. Yeni üye ilk zamanlar ait olduğu grubun özelliklerini anlamaya çalışır ve zamanla o grubun kurallarını kavrar. Kişinin önündeki seçenekler çok da fazla değildir. Kişi, grup normuna uymazsa dışlanma, yalnız kalma gibi sosyal baskı araçları ile karşılaşacak ya da grup normuna uyacaktır. Örneğin; kişi sevmediği halde grubun diğer üyeleri tarafından alınması gerekli görülen yeni kahve makinası için para toplandığında sessiz kalması ve bu

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

harekete katılması sosyal baskı araçlarından birine maruz kalmak istemeyişinden kaynaklanabilir.

Beklenen davranışların nedenlerinin açıklanması gerekliliği, kuralların uygulanabilir olması, uygulanan kuralların herkes için geçerli ve örgütün genel politikasına uygun olması, çalışanların kurallara uyma sonucu elde edeceği kazançların açıklanması, istisnalar koymaktan kaçınılması gibi etmenler çalışanların kurallara uymalarını özendirmek için faydalı olacaktır (Tutar & Erdönmez, 2008, ss. 104-105).

2.5. Örgüt Kültürü ve Kurallara Uyma Davranışı Arasındaki İlişki

Kültür (Scully,1995), “bir grubun veya toplumun yaşam tarzı, genel karakteri söz konusu grup veya toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı etkileşimlerinden oluşan ve genel olarak itaat edilmesi zorunlu belli bir süre geçerliliğini koruyan kurallar, değerler, tavırlar bütünüdür” (Özgener, 2009, s.137). Kültürün temelinde yatan ise insanların kurallarla fikir ve duyguları arasındaki ilişkileridir (Eroğlu, 2004, s.111). İnsanlar birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlerken kendi kültürlerini açığa vururlar. Kurallar, kültür olgusunu meydana getiren elemanlardan biridir.

Zamanla öğrenilen, nesilden nesile aktarılan kültür, bireylerin kendi kurallarının oluşmasına katkıda bulunur. Harris ve Moran’a (1996) göre farklı kültürdeki bireyler değişik şeylere sevinir, üzülür, utanır ve endişelenir. Çünkü durum ve olayları, değişik önerme setlerine bağlı olarak algırlar. Toplum kültüründe olduğu gibi örgüt kültürü, örgüt içerisindeki davranış normlarını belirler ve örgütün değerler sistemini oluşturur (Erkmen, 2010,s.50). Tarde’nin (1969) deyişiyle; örgütün kendisinden çok da karmaşık bir yapısı olan çalışanların (Czarniawska, 2009, s.254) zamanla kendi kuralları oluşur ve bazen kişisel değerler ile örgütün kuralları çatışır. Bir tarafta kurallara uyulmasını arzu eden örgüt diğer tarafta ise kendi duyguları, hisleri, fikirleri, kuralları olan bireyler vardır.

Bugüne kadar örgüt kültürünün birçok tanımı yapılmıştır. Ancak, örgüt kültürü tanımlamaları yapan bazı yazarların (Lois, Schwart & Davis, 1981; Trice & Beyer, 1984; Kilman v.d., 1988; Singh, 1990) yapmış oldukları tanımlama ve açıklamalarda (Şişman, 1994, ss.57-61) norm veya kural ifadelerini özellikle kullandıkları görülmüştür. Bu yazarlar bir örgütte paylaşılan diğer örüntüler dışında var olan örgütsel kuralların bireylerin örgüt içindeki davranışlarının önemli belirleyicisi olduğunu düşünerek bu tanımlamaları yapmış olmalıdır.

Benzer bir ifadeyle Lunenburg (2011) çalışmasında bugüne kadar yapılmış örgüt kültürü tanımlamalarının önemli farklılıklar içerdiği halde bu tanımlamaların ortak birtakım özellikler

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

taşıdığından bahsetmiştir. “Normlar” ve “kurallar” bu sınıflandırma içerisinde ayrı ayrı yer almaktadır. Bu sınıflandırmada normlar, çalışma grupları içerisinde uygun ya da tipik görülen davranış standartları anlamına gelmektedir. Normların grup tarafından onaylanması gerekmektedir ve grup içinde bir mihenk taşı olarak görülürler. Kurallar ise çalışanın örgütü ile anlaşmasını sağlayan yönlendirici ilkelerdir. Yeni bir üyenin kabul edilen bir üye olması için öğrenmek zorunda olduğu ana esaslardır. Bahsedilen diğer özellikler ise gözlenen davranış düzeni, baskın değerler, felsefe ve iklimdir (Lunenburg, 2011, s.2).

Her örgütün bir tür parmak izi gibi farklı kültür yapıları vardır ve öncelikli değerleri farklı olabilmektedir. Örneğin; Bir bilgisayar firması olan Dell’de; verimlilik ve rekabetçilik, yenilikçilik ve estetik değerler üstün tutulurken Apple şirketi yenilikçiliği her şeyin üstünde tutar. Bazı değerler ve öncelikler kategorize edilerek örgütlerin kültürel yapısını anlamak kolaylaşır (Varoğlu, 2013, s.99).

“Kurallara uyma davranışı” örgütsel bir değer görülerek değişik çalışmalarda örgüt kültürü tipinin belirleyicisi sayılmıştır. Örneğin; kurallara ve prosedürlere uyma Handy’nin (1985,1993) çalışmasında “rol kültürü” ile Cameron ve Quinn (1999) çalışmasında “hiyerarşi kültürü” ile tanımlanmıştır. Joanne Martin ve meslektaşlarının yaptığı bir araştırmaya göre örgütlerde; patron hikayeleri, kovulma hikayeleri, düşük seviyedeki çalışanların yükselip yükselmeyeceğine ilişkin hikayelerin yanı sıra örgütsel kurallar ihlal edildiğinde nelerle karşılaşılacağına ilişkin hikayeler anlatılmaktadır. (Nelson ve Campbell, 1997’den aktaran Güçlü, 2003, s. 153).

Martin (1992), bir örgütün biçimsel kurallarını, prosedürlerini ya da biçimsel olmayan davranış kurallarını örgüt kültürünün önemli unsurları olduğunu ifade etmiştir. Genç (2004, s.347), örgüt kültürünün yansıması olan kurallara gönüllülük esası ile uyulmasının beklendiğini şöyle ifade etmiştir:

“Örgüt Kültürü, çalışanların örgütte kendilerini gerçekleştirebilmelerine fırsat veren ve onların inanış, duyuş, düşünüş ve davranış biçimlerini belirleyen ve örgüt üyelerinin gönüllü bir biçimde uymalarının beklendiği, normlar, kurallar ve değerler bütünüdür.”

Kurallar, işgörenleri yönetimden uzaklaştırma ve çalışanların içsel motivasyonlarını kırııcı yönde olmamalıdır. Aksine, koyulan kurallar ile çalışanların bağlılıklarını sağlamak ve işi daha anlamlı kılmak hedeflenmelidir. Örgüte bağlılık güdüsü ile yaklaşan işgörenler, örgüt amaçları ile bireysel amaçlarını özdeşleştirerek örgütün kendilerinden beklediklerine, kendi istekleri ve içsel motivasyonları ile katkıda bulunabileceklerdir (Doğan ve Kılıç; 2007, ss. 56-59). Bazen

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

küçük gruplarda bazı kişiler kendilerine grubun kurallarına uyulmasını sağlamayı misyon edinirler. Grup baskısı böylece ortaya çıkar. Ancak çeşitli çalışmalar, bu baskının dayanılmaz olmadığını ortaya koymuştur. Bu kişiler grubun isteğine göre hareket etmezler, onların onayına lüzum görmeden davranışlarda bulunurlar (Tolan, 1996, s. 428). Genç (2004, s.143) örgütsel kurallara uymayı örgütsel bağlılık kavramı ile örtüştürmüştür. Örgütüne bağlı bir çalışanın örgütsel amaçlara ve hedeflere uymanın ötesinde, örgütsel amaçları ve hedefleri benimseyip, özümseyeceğini, bunun da ancak iş tatmini ile gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Bireyin hayatını idame ettirmek için çalıştığı, emek verdiği ve neticesinde birtakım tasarruflar elde ettiği örgütün paylaştığı değerleri, kültürünün ipuçları, yasal ve hukuki otorite tarafından belirlenen her şey örgüt kurallarını oluşturur.

Mengenci ve Topçu (2011), Türk sivil havayolu sektöründe faaliyette bulunan beş firma üzerinde yaptıkları çalışmada firmaların örgüt kültürü eğilimlerinin oldukça farklılık göstermesine rağmen Ekip Kaynak Yönetimi (EKY) uygulamalarından kurallara uymaya verilen önem konusunda örgüt kültürlerinde olduğu gibi radikal bir farklılık tespit edilmemiştir. Havacılık sektöründe örgüt kültürü ve örgüt kültürünün çalışanların kurallara uyma davranışı üzerindeki etkisini inceleyen İlerler (2017) ise çalışmasında baskın kültürün hiyerarşi eğilimi olduğunu ve bu eğilimin çalışanların kurallara uyma davranışını benimseme yönünde olumsuz etkilerken, özdeşleşme ve itaat yönünde örgütsel kurallara uyma davranışını arttırdığını tespit etmiştir. Örgüt kültürünün oluşmasında kural koyma, kurallara uyma, karşı gelme ve kuralları şekillendirmenin önemli parçaları olduğunu ifade eden Mengenci (2018) ise çalışmasında örgüt kültürünün ve EKY uygulamaları üzerindeki etkisini incelemiştir. Ekip kaynak yönetimi uygulamalarında liderlik, takım yönetimi, stres ve yorgunluk algısı, iletişim boyutlarının dışındaki bir diğer boyut ise kurallara uyumdur. Mengenci'in (2018) çalışmasında örgüt kültürü boyutlarından klan, kuralcılık ve hiyerarşi eğilimleri ile kurallara uyum arasındaki pozitif istatistiksel ilişkiler tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre aile anlayışı ile görev yapan ekibin emniyetli uçuş için olmazsa olmaz kabul edilen kurallara uyacaklarını, örgüt kültürünün kokpit içinde kurallara uyum konusunu destekleyen değerler sistemiyle zenginleştirildiğini ve hiyerarşi eğilimi arttığında kokpitte kurallara uyuma verilen önem düzeyinin de arttığına vurgu yapılmıştır.

Aktan'a göre (2006, s.8) örgütlerde herhangi bir davranış motifinin sık aralıklarla tekrarlanması onu norma dönüştürür. Normlar daha sonra inanç halini alır. İnançlar ise varsayım halini alarak örgütsel kültürü oluşturan önemli unsurlar haline gelir. Tutar'a (2007, ss.101–112) göre çalışanlar örgütsel kurallara karşı "uyma" davranışı ve "bağlanma" davranışı olmak üzere iki

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

tür davranış biçimi göstermektedirler. Tutar (2007) çalışmasında çalışanların örgütsel kuralları, amaç ve hedefleri, örgütsel tüm çıkarları gönüllü olarak benimsemeleri ve bunun gereğini yapmalarını, “bağlanma davranışı” olarak tanımlamıştır. Ona göre örgütsel kuralları benimsemeden gösterilen davranış şekli “uyma davranışı”dır.

Sherif (1935) ile toplumsal kuralların oluşturulması için başlayan ilk çalışmalarda Asch’in (1951) uyma deneyini, Milgram’ın (1961) itaat deneyini takip ederek bir insanın kimin etkisiyle ne için ve hangi amaçla uyma davranışı sergilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Özellikle Asch’in (1951) ve Milgram’ın (1961) deneylerine yönelik farklı kültürlerde araştırmalar yapılmış ve kültürler arası uyma davranışı konusunda farklılıklar yaşanıp yaşanmadığı incelenmiştir (Amir, 1984; Bond & Smith, 1996; Blass, 1999; Burger, 2009; Nicholans, 2011). Kelman’a (1958) göre ise insanlar üç tür uyma davranışı sergilerler. Bunlar; benimseme, özdeşleşme ve itaattir. Kelman’ın (1958) anlayışını benimseyen Kağıtçıbaşı’na göre (1988,2013) uyma davranışının bireylere sağladığı birtakım yararlar bulunmaktadır. Bu yararlar, örgüt-birey ilişkisi içerisinde değerlendirilecek olsa şöyle açıklanabilir:

“İtaat”ın yararı; örgütün diğer üyeleri tarafından kabul edilmek, ödüllendirilmek ya da cezalandırılmamaktır. “Özdeşleşme”nin bireye sağladığı yarar, örgütte değer verdiği diğer bireylere benzemesi şeklinde olabilmektedir. “Benimseme”nin bireye sağladığı yarar ise doğruyu anlayarak uygulama ihtiyacını tatmin etmesi, kişinin doğru bildiği şeyi yapmak istemesi şeklindedir. Böylece itaat, benimseme ve özdeşleşme davranışları örgütte çalışanların farklı gereksinimlerini tatmin edebilir.

3. SONUÇ

Japon yönetim tarzının anlaşılmasına dair başlayan akım neticesinde ortaya çıkan örgüt kültürünü anlama ve tasvir etme çabaları ulusal ve uluslararası yazında farklı yaklaşım tarzlarıyla ele alınıp açıklanmaya çalışılmıştır. Örgüt kültürü çalışmalarında daha çok bir bütünün parçaları üzerinden gidilerek konunun kavramsallaştırılma çabası görülmektedir.

Örgüt kültürü mü çalışan davranışlarını şekillendiriyor yoksa çalışanların davranış biçimi mi örgüt kültürüne etki ediyor sorusu çalışanları, örgüt kültürünün tartışmasız en kıymetli ögesi yapmaktadır. İç içe geçmiş halkalar bütünü olan örgüt kültürü içinde birey-örgüt uyumu en önemli bütünleşme stratejisini oluşturuyor.

Çalışanların kurallara ve prosedürlere uyma eğilimini “rol kültürü” ile tanımlayan Handy (1985) ya da örgüt kültürü sınıflamasında hiyerarşi kültürünün uzun ömürlü işletmelerde görülen bir kültür olduğunu standart kurallar, prosedürlerin ve formalleşme yapısının ileri

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

derecede olduğunu ifade Cameron ve Quinn (1999) gibi bazı örgütlerin ana kaynağını hiyerarşik güç ve yazılı kurallar oluşturmaktadırlar. Aşırı derecede bürokrasinin ve merkeziyetçi yapının görüldüğü örgütlerde belirlenmiş rollerin, bireysel statülerin, hiyerarşinin, kuralların, iletişim prosedürleri önemli bir yere sahiptir. Hofstede'in (1980) çalışmasına göre ülkemiz toplulukçu kültür özelliği taşımaktadır. Uyma davranışı konusunda yapılan çalışmalar toplulukçu kültürlerin daha çok uyma davranışı sergilediğini ve grup onayı alma isteğinin fazla olduğunu göstermektedir.

Örgütlerin yaşam süresi içerisinde zaman, teknoloji, insan unsuru ve önem verilen değerler değiştikçe örgütsel kurallar da değişip şekillenmektedir. Kurumlar yaşam stratejilerini belirlerken örgütsel kuralların içeriği, işleyişi ve uygulanış biçimlerine gereken ehemmiyeti vermezler ise bunu ciddi ölçüde başarısızlık takip edecektir.

Örgütsel kuralları belirleme ve özelliklerine yapılan vurgu hassastır ve gereklidir. Kuralları koyanlar bazen uygulanabilirliğini hesaba katmamaktadır. Örgüt içinde belirlenen her kurala uymak gerekir mi? Bazı kurallara uyulmasa da olur mu? Kurala uyanlar neden uyar? Uymayanların düşünce ve beklentileri farklı mıdır? Kurallara uymanın kişiye kazandırdıkları veya kaybettirdiği şeyler nelerdir? Bu sorulara verilecek cevaplar bir örgütte kural koyucuların dikkat etmesi gereken hususlardır.

123

Örgütü mutlak başarıya götürecektir kurallar belirlenmeli, ikincil, üçüncül vs. dinamikler ile çalışanların motivasyonu kırılmamalıdır. Belli periyodlarla kuralların uygulanabilirliği üst yönetim tarafından kontrol edilmelidir. Diğer taraftan çalışanların hareket alanı da daraltılmamalı, sürekli kontrol hissi uyandırılmamalıdır. İşlerin işleyişinde süreçlerle birlikte sonuç odaklılık benimsenmelidir. Tabii ki çalışanları sonuçlara götürecektir süreçler ahlaki olmalıdır.

Acaba çalışanlar örgütün kurallarını benimsediği için mi o kurallara uyma davranışı göstermektedir? Yoksa cezalandırılmaktan çekindiği için mi kurallara itaat eder? Yoksa örgütte model aldığı birine benzemek istediği için mi kurallara uyar? Çalışanlar hangi kurallara önem atfeder ve onlara uyarlar, uyulmayan kurallar hangileridir? Sıraladığımız bu sorulara yanıt aramak üzere araştırma önerilerimiz şunlardır;

1-Çalışanların kurallara uyma konusundaki seçimi örgütün kamu kurumu ya da özel teşebbüs olmasına göre farklılıklar yaratabileceği gibi sektörel farklılıklar da yaşanabilir. İşletme tipine göre ve sektörel ayırım gözetilerek çalışmalar yapılabilir.

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NÖRMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

2-İşletmedeki üst yönetim ile görüşülerek önem sırası belirlenip çalışanların bu kurallara uyma biçimi araştırılabilir.

3- Yöneticilerin güç eğilimleri ve kişilik özelliklerinin çalışanların kurallara uyma davranış biçimini etkileyip etkilemediği konusu irdelenebilir.

4-Kuşak ayrımlarına göre çalışanların örgütsel kurallara verdiği önem, uyma ve uymama davranışları araştırılabilir.

4. KAYNAKÇA

Aktan, C.C. (2006). Kurumsal Kültür Organizasyonlar, Kurallar ve Kurumlar, Sermaye Piyasası Kurulu Kurumsal Araştırmalar Serisi No:3, Yayın No:195, Ankara.

Aydın, İ., Demirkasımoğlu N. & Alkın S. (2011). Türk Kamu Üniversitelerinde Görev Yapan Öğretim Üyelerinin Akademik Etik İlkeleri Benimseme ve Meslektaşlarının Bu İlkelere Uyma Düzeylerine İlişkin Görüşleri. Tübitak Sobag-109k594 Nolu Proje, Başlangıç Tarihi 01.03.2010, Bitiş Tarihi: 01.03.2011.

Aydoğan, İ. (2011). Öğretmenlerin Mesleki Etik İlkelere Uyma Düzeylerinin Öğrenciler Tarafından Algılanması. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21 (2), 87-96.

Aypay, A. (2001). Örgütsel Analizde Teorik Gelişmeler: Yeni Kuramsalcılık”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. Osman Gazi Üniversitesinde Sunulan Bildiri, Sayı:28. 501-505.

Blass, T. (1999). The Milgram Paradigm After 35 Years: Some Things We Now Know About Obedience to Authority”, Journal of Applied Social Psychology, 29 (5), 955-978.

Bolat, T. & Seymen O. A. (2006). Yönetim ve Örgüt Düşüncesinde Kurumsalcılık, Yeni Kurumsalcılık ve Kurumsal Eşbiçimlilik. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 223-254.

Bond, R. & Smith P.B. (1996). Culture and Conformity: A Meta-Analysis of Studies Using Asch's (1952b, 1956) Line Judgement Task. Psychological Bulletin, 119(1). 111- 137.

Cameron, K.S. & Quinn R. E. (1999). Diagnosing and Changing Organizational Culture, Reading: Addison-Wesley.

Coleman, J. W. & Kerbo H. R. (2003), Social Problems a Brief Introduction (2nd ed.), New Jersey: Prentice Hall.

**ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ
BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ**

Czarniawska, B. (2009). Gabriel Tarde and Organization Theory. In P. S. Adler (Ed), The Oxford Handbook of Sociology and Organization Studie:s Classical Foundation. New York, Usa: Oxford University Press Inc. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199535231.003.0011

Dahling, J.J., Chau, S.L., Mayer, D.M., Gregory, J.B., (2012). Breaking Rules For The Right Reasons? An Investigation of Pro-Social Rule Breaking. Journal of Organizational Behavior. 33 (1), 21–42. DOI: 10.1002/job.730

Dereli, T. (1981), Organizasyonlarda Davranış, Birinci Baskı, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul.

Demirkasımoğlu, N. (2015), “Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi”, Cbü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:1,138-156

Doğan, H. Z. (1987), İnsan Davranışları ve İnsan İlişkileri, Uğur Ofset Matbaacılık ve Ticaret, İzmir.

Doğan, S. & Kılıç S. (2007), Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi. Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı: 29,37-61

Dönmezer, S. (1982), Sosyoloji, 8. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.

Edgar, A. & Sedgwick P. (1999), Key Concepts in Cultural Theory, Routledge, London, England.

Eroğlu, F. (2004), Davranış Bilimleri, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Erkmen, T. (2010), Örgüt Kültürü: İşletmelerin Başarısındaki En Temel Paradigma, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Fehr, E. & Fischbacher, U. (2004). Social Norms and Human Cooperation. Trends İn Cognitive Sciences, 8 (4), 185-190

Genç, Nurullah (2004), Yönetim ve Organizasyon- Çağdaş Sistemler Ve Yaklaşımlar, 2.Baskı, Seçkin Kitabevi, Eylül, Ankara.

Ghosh,A. & Shum, C. (2015). Why Do Employees Break Rules? Understanding Organizational Rule-Breaking Behaviors in Hospitality. International Journal of Hospitality Management. 81,1-10.

Grandey, A.A. (2000). Emotion Regulation in The Workplace: A)New Way To Conceptualize Emotional Labor. Journal Of Occupational Health Psychology, 5(1), 95-110.

**ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ
BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ**

- Greif, A. & Kingston C. (2011). Institutions: Rules Or Equilibria?’, In N. Schofield And G. Caballero (Eds.), Political Economy Of Institutions, Democracy And Voting, Berlin: Springer,13–43.
- Güçlü, N. (2003). Örgüt Kültürü. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:6, 147-159.
- Gül, H. & Gökçe H. (2008). Örgütsel Etik Bileşenleri. Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, 377-389
- Gündüz, Y. & Coşkun Z. S. (2012). Öğrenci Algısına Gore Öğretmen Etik Değerler Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (Kefad), 13 (1), 111-131.
- Hale, A., Borys D. & Adams, M. (2015). Safety Regulation: The Lessons of Workplace Safety Rule Management for Managing The Regulatory Burden., Safety Science, 71, ss.112-122
- Handy, C. (1985), Understanding Organizations (3th ed). London: Penguin.
- Handy C. (1993), Understanding Organizations, London: Penguin.
- Harris, P.R. & Moran R.T. (1996). Managing Cultural Differences: Leadership Strategies For A New World Of Business (4th Ed). Houston:Gulf.
- Hochschild, A.R. (1983), The Managed Heart, University Of California Press, Berkeley.
- Hughes, M., Kroehler C.J. & Zanden J. W.V. (2002), Sociology The Core, Mcgraw-Hill, Sixth Edition, Newyork –Usa.
- İlerler, T., Örgüt Kültürü ile Çalışanların Kurallara Uyma Davranışı Arasındaki İlişkide Yönetici Desteğinin Rolü: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma. Danışman: Doç. Dr. Asena Altın GÜLOVA, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manisa, 2017.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2013). Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş (14.Baskı). İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kaplan, Ç (2011). Kamu Personelinin Disiplin Yönetimi ve Uygulamalara Bakışı. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1), 139-156.
- Kelman H.C.(1958). Compliance, Identification and Internalization: Three Processes of Attitude Change. Journal of Conflict Resolution, 2(1), 51-60.

ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Keser, E. D. (2007). İşçinin İşverenin Talimatlarına Uyma Borcu, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı İnsan Kaynakları Programı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

Kilmann, R. H. (2011). Diagnosing an Organization's Culture For Dysfunctional Behavioral Norms. In Quantum Organizations: A New Paradigm For Achieving Organizational Success And Personal Meaning (Newport Coast, Ca: Kilmann Diagnostics, 2011), 97–107. 08 Mart 2017 tarihinde <https://kilmanniagnostics.com/diagnosing-an-organizations-culture-for-dysfunctional-behavioral-norms/> adresinden erişildi.

Koçel, T. (2007). İşletme Yöneticiliği (11. Baskı), İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.

Kuluçlu, E. (2008). Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi ve Sayıştay Denetimine Etkileri. Sayıştay Dergisi, Sayı:71, 3-22.

Lehman, D.W., Cooil, B. & Ramanujam, R. (2020). The Effects of Rule Complexity on Organizational Noncompliance and Remediation: Evidence from Restaurant Health Inspections, Journal of Management, 46(8), 1436-1468.

Lunenburg, F. C. (2011). Understanding Organizational Culture: A Key Leadership Asset. National Forum of Educational Administration and Supervision Journal, 29 (4), ss.1-12

Macions, J.J. & Pulmmer K. (2002). Sociology A Global Introduction, Pearson Education Limited (2.Edition), England (United Kingdom): Harlow.

Martin, J. (1992). Cultures In Organizations: Three Perspectives, Oxford University Press, Oxford, Uk, 06. Haziran 2015 tarihinde <https://www.amazon.com/Cultures-Organizations-Perspectives-Joanne-Martin/dp/0195071646> adresinden erişildi.

Mengenci, C. & Topçu Ö.G. (2011). Örgüt Kültürünün Ekip Kaynak Yönetimi Uygulamaları Etkisi: Türk Sivil Havayolu Firmalarında Görgül Bir Araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (3), ss.201-232.

Mengenci, C. (2018). Kültür ve Kokpitteki Sonuçları: Sivil Havayolu Firmalarında Görgül Bir Araştırma. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(10), 94-113.

Meyer, J.W., & Rowan B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure As Myth And Ceremony. The American Journal Of Sociology, 83(2), 340-363.

**ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NÖRMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ
BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ**

Mills, H.J. C. & Mills A.J. (2000). Rules, Sensemaking, Formative Contexts and Discourse in the Gendering of Organizational Culture. In Handbook of Organizational Culture & Climate, (Eds. N. Askanasky, C. Wilsholm & Mark Peterson), Thousand Oaks, CA: Sage, 55-70.

Milliyet Gazetesi, 23 Nisan 2018 tarihli habere 02 Ocak 2020 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/gundem/supervisor-un-anlami-nedir-2654089> sitesinden erişilmiştir.

Oliver, C. (1997). Sustainable Competitive Advantage: Combining Institutional And Resource-Based View. Strategic Management Journal, 18(9), 697-713.

Öz, E.Ü. (2007). Duygusal Emek Davranışlarının Çalışanların İş Sonuçlarına Etkisi, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Özalp, İ. (1992). İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon, Eskişehir: Beytaş Yayıncılık A.Ş.

Özgener Ş. (2009). İş Ahlakının Temelleri: Yönetimsel Bir Yaklaşım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Öztuğ, N. (2004). Etik ve İş Etiğine İlişkin Yaklaşımlar: Bir Uygulama, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Pehlivan, Z. (2004). Fair-Play Kavramının Geliştirilmesinde Okul Sporunun Yeri ve Önemi. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2(2), 49-53.

Podsakoff P.M., Mackenzie S. B., Paine J.B. & Bachrach D.G. (2000). Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review Of The Theoretical And Empirical Literature and Suggestions For Future Research. Journal Of Management, 26(3), 513– 563.

Rahim, M.A. (2001), Managing Conflict in Organizations (3th Ed). London, Uk: Quorum Books.

Richebe, N. & Bensaid M. (2002). Organizational Rules, Knowledge Management and Organizational Learning, 3rd European Conference On Organizational Knowledge, Learning and Capabilities, Alba, Athensavril, http://Apollon1.Alba.Edu.Gr/Oklc2002/Proceedings/Pdf_Files/Id263.Pdf, Erişim Tarihi: (10.03.2015)

Sabuncuoğlu, Z. & Tüz M. (2003). Örgütsel Psikoloji (4.Baskı) Bursa:Furkan Ofset.

Sherif, M. (1985). Toplumsal Kuralların Psikolojisi, (Çev. İsmail Fındıkçioğlu). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Şimşek, Ş. (2005). Yönetim Ve Organizasyon (8.Baskı). Seçkin Dağıtım. Konya.

**ÖRGÜTSEL KURALLAR VE NORMLARA UYMA DAVRANIŞINA ÖRGÜT KÜLTÜRÜ
BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ**

Şimşek, Ş., Akgemci T. & Çelik A. (2011). Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış (7.Baskı), Ankara:Gazi Kitabevi.

Şişman, Mehmet (1994). Örgüt Kültürü-Eskişehir İl Merkezindeki İlkokullarda Bir Araştırma, Eskişehir:.T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:732.

Thompson, W.E. & Hickey J. V. (2002). Society in Focus: An Introduction To Sociology (4th Ed), Boston,Usa: Allyn and Bacon (Ab).

Thoreau, H. D. & Gandhi M.K. (1997). Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, (Çev: C. Hakan Arslan & Fatma Ünsal). Ankara: Vadi Yayınları.

Tolan, B. (1996). Toplum Bilimine Giriş (4.Baskı), Ankara: Murat Yayınevi & Adım Yayıncılık.

Tutar, H. (2007). Erzurum’da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 12(3), 97-120.

Tutar, H. & Erdönmez C. (2008). İşletme Becerileri Grup Çalışması, (5.Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.

Tutar, H. (2012a), Sosyal Psikoloji Kavramlar ve Kuramlar. Ankara: Seçkin Kitabevi.

Tutar, H. (2012b). Çalışma Yaşamında Etik Davranışlar ve Yönetimi. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, [Http://Turaniler.Com/Cie14.Pdf](http://Turaniler.Com/Cie14.Pdf) (Erişim Tarihi: 11.11.2014)

Uzunçarşılı, Ü., Toprak M. & Ersun O. (2000a). Türkiye’de Kurumsal Kültürün Yansımaları. 8.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, Kayseri, 17-24.

Yerdelen, B.K. & Özkan A. (2013). Toplum, Toplum Yapısı ve Toplumsallaşma. (Ed) M. Paksoy, Davranış Bilimleri. İstanbul:Elma Basım.

Yüksel, Ö. & Aykaç B. (1994). Frederick Taylor’ın Görüşlerinin Değerlendirilmesinde Yeni Bir Yaklaşım. Amme İdaresi Dergisi, 27(4), 83-96.

Van Dyne, L., Graham, J.W. V & Dienesch, R. M. (1994). Organizational Citizenship Behavior: Construct Redefinition, Measurement, And Validation. Academy Of Management Journal, Vol.37, ss.765–802, <Http://www.Jstor.Org/Discover/> (Erişim Tarihi:16.11.2014).

Varoğlu, A. (2013). Örgüt Kültürü. (Ed) A.Ç. Kırel & O. Ağlargöz Örgütsel Davranış, Anadolu Üniversitesi Yayını No:2847, Eskişehir.

Weber, M. (1987). Sosyoloji Yazıları. (Çev. Taha Parla). İstanbul:Hürriyet Vakfı Yayınları.

**2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN
TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME**

**AN ESSAY ON THE STORY OF THE URBAN SOCIOLOGY, CHANGES AND
TRANSFORMATIONS IN TURKEY BEFORE THE 2000S**

Hasan Basri KARTAL¹

Asiye Nisa KARTAL²

Özet

'Kente' dair her bileşen ve kavramsallaştırma tarih boyunca çeşitli etkilerle değişim ve dönüşüm geçirmişlerdir. Bu makale temel olarak 2000'ler sonrası Türkiye'de hızlanan kentsel değişim ve dönüşümlerin, hangi dinamikler tarafından hazırlandığını göstermeye yöneliktir. Yöntem olarak; kentsel değişim, dönüşüm ve başkalaşmaların Türkiye'deki izdüşümlerini teorik bir anlatı ile çizmeye çalışır. İlk olarak, makalede, 1900'lerden 1980'lere dek geçen süreçteki kırılmalar, Türkiye perspektifindeki aktörler ve yaklaşımları ile çerçevesizdir. Makale daha sonra 1980 sonrası küresel yaklaşımlar ve uygulamaların kısa bir anlatısı ile sunar. Ardından, Türkiye'deki 1980'lerden 90'ların sonuna kadar gelen süreç kentsel değişim ve başkalaşma yansımaları ile tartışılır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentsel değişim, Kentsel dönüşüm

Jel Sınıflandırması: N90,018, P25

Abstract

Every component and conceptualization on 'the urban' have stages changes and transformations due to some different factors throughout history. This article basically tries to disclose by which dynamics of the urban changes and transformations accelerated the period after the 2000s. As the methodological approach, it discusses the reflections of the urban changes, urban transformations, and metamorphosis in Turkey with a theoretical approach. Firstly, it is framed the breaking points of urban transformations and changes in Turkey by the help of the actors and approaches between the period of the 1900s and 1980s. Then the article reveals the narrative briefly of the post-1980 period within global perspectives and applications. Afterwards, the article debates the urban changes and transformations activities and urban metamorphosis reflections of Turkey's after the 1980s until the late 1990s.

Keywords: Urban, Urban changes, Urban transformations

Jel Codes: N90,018, P25

1 Nottingham Üniversitesi, Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, Doktora Öğrencisi, hbasrik@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1586-9596

2 Nottingham Üniversitesi, Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, Doktora Öğrencisi, a.nisa.gunduz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6805-6778

1. GİRİŞ

İlk kentlerin ortaya çıkışından itibaren özellikle doğal afetler (deprem, sel, toprak kayması vb.) ya da insan etkisi (savaş, yangın, yönetimin gücü) kentlerin dönüşümünü şekillendirmiştir. Dinamik bir yapıya sahip olan kentler, sürekli değişip, dönüşüme uğramış, yeni fiziksel ve sosyokültürel bilişenler kazanmıştır. Kentler, dönemlerinin toplumsal, siyasi, ekonomik, kültürel, dini vb. yapılarına paralel olarak evrimleşmiştir (Ragon, 2010). Kentlerin geçirdiği değişim ve dönüşümler XIX. yüzyılın ortalarından itibaren toplumsal, ekonomik ve siyasi yapıdaki büyük değişimlerle birlikte farklı bir boyut kazanmıştır (Richter, 2012). Sanayi Devrimi sonrasındaki yaşanan gelişmeler, XX. yüzyılın ilk yarısındaki Dünya Savaşları ve 1970'lerde başlayan küreselleşme süreçleri kentlerin dönüşümlerinde ve bu dönüşümler üzerine üretilen kuramsal düşüncelerde çok önemli etkilere neden olmuştur. Bu bağlamda XIX. yüzyıldan itibaren kentler, organik bir etki ya da bir yönetsel itki içerisinde dönüşmek yerine, değişen üretim ve tüketim ilişkilerine dayalı olarak başkalaşmaya uğramışlardır. Ortaya çıkan kentsel sorunlar ve bunların düzenlenmesine dayalı rasyonalist yaklaşımlar bu sebeple ortaya çıkmıştır. Nihayetinde, giderek değişen siyasal ve ekonomik ilişkiler içerisinde, kapital üretime dayalı politikalarla gerçekleştirilen kentsel dönüşümler türemiştir. Tarihteki bu gelişmelere paralel olarak kentin üzerine üretilen düşüncelerin ve kentli halk ile siyasi iktidarın kent ile kurduğu ilişkinin analizinin yapılması önem kazanmaktadır (Mumford, 2007).

2. İLK KIRILMALAR: 1900'LERDEN 20. YÜZYILIN İLK YARISINA

Dünya'daki kent, kentsel planlama, kent kuramlarının geçirdiği değişimlerin Türkiye'deki izdüşümlerinin, Tekeli üç farklı özellik içerisinde ve dört farklı aşamada gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Tekeli bu dört aşamayı şu şekilde sıralamaktadır; 1) 19.yy'ın ikinci yarısından Cumhuriyete kadar olan dönem 2) Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lere kadar geçen süreç 3)1950'lerden 80'lere kadarki süreç ve 4) 1980 sonrası dönem. İlk dönem, ekonomisi kapitalist ve sanayiye dayalı devletler ile gerileme devrindeki Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinden şekillenen sosyal durumlar üzerine kuruludur. Osmanlı Devleti sanayileşen devletlerden geri kalmamak adına çeşitli reformlar yapmış, bu yapılan reformlar ile de sosyal yaşam düzenlenmeye çalışılmış, dolayısı ile toplumsal yapı modern anlamda kentlileştirilmeye çalışılmıştır. Çevre ülkelerdeki burjuvazi yaşamı Osmanlı içerisinde denenmiştir. Sanayi toplumlarının üretim ve tüketim alışkanlıkları Osmanlı'da görülmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi ile batılı devletlerdeki kentleşmenin artışına benzer bir şekilde Osmanlı'da da sanayi öncesi %10 olan kentli nüfus miktarı sanayileşme olgusu ile %25'lere çıkmıştır. Kentler içerisinde hızlı büyüme potansiyeli gösterenler özellikle sanayileşmiş ülkeler ile Osmanlı

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

devleti arasında iletişimi sağlayan kentlerdir (Tekeli, 2011, s. 266-268). Ancak Osmanlı kentleşmesini sanayileşen ülkelerdeki kentleşme ile bir tutmak yanlış olur. Osmanlı Devleti'ndeki kentleşme sanayileşmeye bir tepki olarak doğmamış, bu bağlamda XIX. yy'deki sanayileşmiş ülkelerde üretilen ütopyalara benzer yaklaşımlar ortaya çıkmamıştır (Keleş, 1997). Osmanlı'nın bu dönemdeki şehircilik yaklaşımı bazı batılı devletlerdeki planlama yaklaşımındaki pragmatik ilkelere benzetilebilir. Bunun yanında, büyük yangınlar ve felaketlere dayalı olarak kentlerde yaşanan büyük çaplı değişimler çeşitli nizamnamelerin ve düzenlemelerin hazırlanmasına neden olmuştur. Bu nizamnamelerin hazırlanması kentlerin fiziki düzenlemelerini yapacak kurumlar olan belediyelerin oluşturulmasına önayak olmuştur (Tekeli, 2011, s. 266-8). Bu dönemdeki şehircilik yaklaşımı daha çok yasa ve yönetmelikler şehirciliği olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1842 yılında Moltke'nin İstanbul'un ilk imar planını yapması ile başlayan bu süreç 1848'de Ebniye Nizamnamesinin, daha sonra da 1882'de Ebniye Kanununun hazırlanmasıyla devam etmiştir. İlave olarak, harita, tapu kadastro okullarının kurulmasıyla birlikte şehir planlama bu disiplin içerisinden yetişenler tarafından gerçekleştirilmiştir (Erkan, 2002, s.222).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da başlayan bu gelişmeler 1920'lerden itibaren Ankara'nın yeni Cumhuriyet'in başkenti olarak kurgulanması çabaları ile devam etmiştir (Keleş, 1997). Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak ilan edilmesi ile Türkiye'nin yeni yüzü olarak kurgulanması arzulanan bu kent, 1928'de açılan uluslararası bir yarışmada Herman Jansen'in kazanmasıyla bilinçli bir şekilde planlanmaya başlamıştır. Bu planın ana amaçları arasında araç ve yaya dolaşımını ana bir kent omurgası ile belirlemek, kentin esas gelişme yönünü güney olarak tasarlamak ve Eski Ankara bölgesinin çevresinde yeni yapılaşmayı geliştirmek yer almıştır. Ayrıca Ankara Kalesi'ni kentin tacı kabul ederek kale çevresinde yeşillendirilmiş alanlar öngörülmüştür. Bakanlık binalarının yeni oluşturulan şehir bölgesinde konumlanması, Ankara ile Sivas arasında yer alan demiryolu hattının sanayi bölgesi olarak planlanması da bu plan kapsamında düşünülmüştür. Ana ulaşım arteri olarak da Atatürk Bulvarı önerilmiştir (Cengizkan, 2011). Bunlara ilaveten, Jansen küçük bahçeli konutları da Ankara için önermiştir. Bu yaklaşımları ile Jansen, Howard'ın sanayileşen kente karşı ürettiği 'Bahçekent' ütopyasının bir takipçisi olarak nitelendirilmiştir (Erkan, 2002, s.222). Cumhuriyetin ilk yıllarında kurumsal ve mekânsal alanlarda bir değişim yaşanmasına rağmen, sosyal alanda modernleşmenin görülmesi daha sonraki süreçlerde gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki modernist yaklaşımlar kentin fiziksel yapısı üzerinde değişiklikler önermiş ve planlama modern toplumu oluşturmada bir araç konumuna indirgenmiştir.

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

Ankara dışında modernleşme hareketlerinin izlendiği bir başka şehir de İstanbul'dur. Özellikle Ankara'nın başkent olması ile buradaki ticari, bürokratik yapı Ankara'ya göçmüştür. Buna bağlı olarak kentin nüfusunda gerileme olmuş, ancak 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren başlayan kentteki modernleşme hareketleri etkisini yavaş da olsa devam ettirmiş, kent, otomobil ulaşımına uygun olacak şekilde yeniden planlanmıştır (Uğurlu, 2010, s. 200-201). 1923'te Mustafa Kemal tarafından davet edilen Henri Prost'un İstanbul'un kentsel olarak modernleşmesine olan katkıları bu bağlamda büyüktür. Prost, önce İstanbul şehrinin geleceğinin güvence altına alınabilmesi için geçmişinin iyi bilinmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir. Prost, burada korumacı ve modernleşme savunan tavrı bir arada sergilemiştir. Prost, İstanbul için bir imar planı yanında bazı mevzi planlar da hazırlamış, İstanbul'un 1/5.000 ölçekli nâzım planını 1937'de tamamlamıştır. Bu plan 1939'da onaylanmıştır. Prost, 'İstanbul ve Beyoğlu Cihetleri Nâzım Planı'nı İzah Eden Rapor' ve 1950'de İstanbul Belediyesi'nce yayımlanan, 3 ciltlik, İstanbul'un Yeni Çehresi adındaki çalışmalarında da İstanbul'a ilişkin görüşlerini ve planın ilkelerini açıklamıştır. Tarihi yarımada ve Beyoğlu kesimlerini ağırlıklı olarak ele almasına karşılık daha sonra şehrin Üsküdar ve Kadıköy yakası için de planlar hazırlamıştır. Şehrin güzelleştirilmesini öne sürerek estetik kaygıları ağır basan bir şema hazırlayan Prost'un önerileri 1938-1949 arasında vali ve belediye başkanı Lütfi Kırdar'ın gerçekleştirdiği bir dizi imar operasyonuna da kaynak teşkil etmiştir (Akpınar, 2014).

133

1928-56 dönemi Türkiye'de imar planının hazırlanmasının zorunlu olduğu bir dönemdir. 1930'da çıkarılan 158 sayılı kanun ile belediyelere imar planı yapma zorunluluğunun getirilmiştir. 1933'te çıkarılan 2290 sayılı kanun ile de belediyelere planlama yapma zorunluluğunun getirilmesi 1958'e kadar kent planlaması üzerindeki etkisini sürdürmüştür (Erkan, 2002, s. 222-223). Bu süreç 1934'te 2722 sayılı kanun ile, 1935'te 2763 sayılı kanun ile, 1945'te 4759 sayılı kanun ile 1948'de 5237 sayılı kanun ile devam etmiştir. Devletin bu kanunları çıkarmada temel hedefi kentsel planlamayı kendi kontrolünde tutmak ve gecekondulaşmayı engellemektir (Özden, 2008, s.276-277). 1940'lı yıllara kadar, siyasi otorite elindeki kentsel araziye mekânsal modernizasyon için kullanırken diğer taraftan kamuya ait arazilerin özel sektöre hızlı bir şekilde transfer edilmesi de bu devirde yaşanmıştır (Dinçer, 2011).

3. DEĞİŞEN KENT SOSYOLOJİSİ, SANAYİLEŞME VE İLK NEO-LİBERAL ANLAYIŞLAR: 1950 VE 1980 ARASI DÖNEM

Özellikle 1950'lere kadar olan dönemde kent sosyolojisi alanında yapılan incelemeler Osmanlı toplumunun kendi dinamiklerini anlamaya yönelik olarak ortaya çıkmamıştır. Keyder'in

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

belirttiği gibi, batıdaki sosyal dönüşümlerden hareketle ortaya çıkan kuramlar alınıp, Türkiye kentlerinin dönüşmesi gerekliliğini ifade eden bir eleştiri aracı olarak kullanılmışlardır (Keyder, 2000). Cumhuriyet ile güçlenen ulus-devlet düşüncesi entelektüel anlamda da karşılığını bulmaya başlamış, 1933'te Almanya ve Avusturya'dan Nazi zulmünden dolayı kaçan akademisyenlerin üniversitelerde sosyoloji kürsülerini kurmalarıyla birlikte ilk Türk sosyologları yetişmeye başlamıştır. Bu sebeple, mahalle, gecekondulaşma gibi kavramlar Türkiye'nin sosyal yapısını incelemeye yönelik olarak sosyologlar tarafından araştırılmış, üzerine analizler yapılmıştır (Keyder, 1999).

1950'lerde, sanayileşme hızları artan tarım toplumlarında makineleşmeye bağlı olarak insanın emek gücüne ihtiyaç azalmış, tarım işçisi çareyi köyden kente göçmede bulmuştur. Köyden kente göçün hızlı bir biçimde artmasıyla birlikte Türkiye'de hızlı kentleşme başlamış ve buna dayalı olarak çeşitli problemler ortaya çıkmıştır (Dinçer, 2011). II. Dünya Savaşı ile tasarruf politikalarına dayalı olarak, sanayi yatırımları yerini arsa yatırımlarına bırakmış, bu duruma bağlı olarak da arsa spekülasyonlarının ve arazi alım satımlarında hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu dönemde göçlerle birlikte ortaya çıkan gecekondulaşma özellikle siyasal erk tarafından bir anlamda desteklenmiştir. Yükselen sanayi sektörüne ucuz işgücü sağlamak ve bu iş gücünü sağlayacak bireylerin de en ucuz şekilde kendi konutlarını edinmelerini sağlamaya yönelik girişimleri (alt yapıya gerek kalmadan, kamulaştırma ve imar planı süreçleri ile gelen maliyetlerden kurtularak) görmezden gelmek bu durumu açıklamaktadır. Bu dönemde sayfiye yerleri yavaş yavaş kentin büyümesi nedeniyle kentle bütünleşmeye başlamış, kent merkezlerdeki geleneksel mahalleler apartmanlaşma sürecine girmiş, bu durum sosyolojide çarpık kentleşme olarak nitelendirilmiştir (Uğurlu, 2010, s. 208-9). 1945'lerden itibaren çok partili hayata geçiş ile, özellikle 1950'li yıllardan itibaren İstanbul'da modern şehircilik hareketlerine paralel olarak geniş caddeler açılmış, çeşitli tarihi eserler yok edilmiştir. Böylece modern kentin yıkıcı yüzü Türkiye'de ilk defa ortaya çıkmıştır. Özellikle 1960'lara doğru ortaya çıkan planlama yaklaşımlarında modernitenin yıkıcı yüzüne karşı tepkisel bir yaklaşımı bulmak mümkündür. 1950'lerden 60'lara kadar çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır (Özden, 2008, s.277-8; Erkan, 2002, s. 225-6). 1950'lerden 70'lere kadar geçen süreç içerisinde devletin gecekondulaşmaya sessiz kalmasının yanında 60'lı yıllardan itibaren Keynesçi politikalar Türkiye'yi de etkilemiştir. Özel sektör-devlet etkileşimi içerisinde planlamanın geliştirilmeye çalışılması ve yeterli olarak sanayileşemeyen Türkiye'nin ekonomik gelir getirici unsur olarak arsa spekülasyonlarını görmesi 1970'lerden itibaren

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

gecekonduların artık istenmeyen bir noktaya itilmesine, arazi kaynaklı gelir elde etme süreçlerinde alt gelir grubunun dışlanmasına neden olmuştur (Uğurlu, 2010, s.208-9).

Bu dönemde ortaya çıkan kent sosyolojisi çalışmalarında özellikle bu dönemde yaşanan kır-kent ikilemi, kentleşme olgusu, gecekondulaşma önemli yer tutar. Bunun yanında, tarım-sanayi toplumu ikilemi, modern-geleneksel ayrımı, göçmenlerin kentteki sosyal yapı ile olan ilişkileri, kent planlamasında ortaya çıkan sorunlar, modern toplum ve modern kent imgesi, vb. konular ön plana çıkmaktadır (Keyder, 1999). Bu bağlamda gecekondulaşma olgusuna sosyolojik olarak bakışın niteliğine göz atmakta yarar vardır. 1950'lerde ortaya çıkan gelişme teorisinin Türkiye üzerinde ortaya çıkarttığı modern kent ideali perspektifi içerisinde ele alınan gecekondu problemi, sosyal şartları anlamaya yönelik analizlerin yapıldığı bir olgu olmaktan öte, kente yakışmayan, modern kent ülküsü ile bağdaşmayan, sanayileşme ve kalkınmayı zedeleyici bir unsur olarak dışlayıcı yaklaşımlar içerisinde değerlendirilmiştir (Uğurlu, 2010, s.210). Tekeli, bu dönem ortaya çıkan kentin çekiciliği ve köyün iticiliği üzerinden kent ve köyün sosyolojik tanımlarının yapılmaya çalışıldığı söyler, fakat araştırmaların alt yapısını yetersiz bulur. Tekeli'ye göre bu dönemde, temel yaklaşım kentin çekiciliğini azaltmak ve böylece kentleşmeye dayalı olarak ortaya çıkan sorunları ortadan kaldırmaktır. Ancak bu dönemde kentleşme olgusu kendi başına bir değer olarak ele alınmamış, kapitalistleşme süreci içerisinde kentin varlığının önemi çalışmalara yansımamıştır (Tekeli, 2011, s.234-5). 50'lerdeki yaklaşımların kökeninde kenti ayrı bir unsur olarak ele alma ve kır ve kenti birbirinden baskın bir biçimde ayırmaya dayalı yaklaşımlar köyden kente göçenlerin 'kentteki köylüler' olarak tanımlanmasına ve bu doğrultuda bu göçmenlerin bir iki kuşak içerisinde kentlileşmesinin beklenmesine neden olmuştur (Tekeli, 2011, s.269). Daha sonra yapılan çalışmalar içerisinde ise kentlileşme kavramı anlamı değiştirilerek kullanılmıştır (Ersoy, 2007).

Bu yaklaşımlarının benzerlerini Chicago Okulu'nun bu dönemki çalışmalarında da bulmak mümkündür. Matematiksel ve mekanik bir yaklaşımla kentteki homojen bölgeleri inceleyen bu yaklaşımlar, sınıflar arası ilişkileri, kentteki ekonomik farklılıkları, kentteki farklı kültürel ve sosyal tabakadaki grupları ihmal ettikleri için kapsamlı analizler sunamamışlardır. Ancak 1960'larda belirgin olarak ortaya çıkan kent sosyolojisi çalışmalarına önemli altlıklar sağlamıştır (Uğurlu, 2010, s.210). 1960'lardan itibaren ODTÜ Şehir Bölge Planlama, Sosyoloji ve Boğaziçi Sosyoloji bölümlerinde araştırma yapan araştırmacılarla Türkiye'de bilimsel bir nitelik kazanmaya başlayan kent sosyolojisi, özellikle kentlerde ortaya çıkan mekânsal ve sınıfsal ayrışmalar, ortaya çıkan bölgesel eşitsizlikler üzerinde durmuştur. Bu sebeple yeni sosyolojik tartışmalar ortaya çıkmıştır. Frankfurt Okulu'nun yaptığı çalışmaların etkisiyle kent

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

analizleri, ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel vb. açıdan incelenerek kapsamlı yaklaşımlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Kentleşme ve mekânsal dönüşüm süreçleri sanayideki üretim ve emek süreçleri üzerinden ele alınmaya başlanmıştır (Keleş, 1997; Keyder, 2000). Bu dönemin en önemli isimleri arasında Mübeccel Kıray, İlhan Tekeli, Tansı Şenyapılı sayılabilir. 1950'lerdeki konular bu dönemde daha kapsamlı incelenmeye başlamış, mülkiyet ilişkileri, sınıfsal yapı, sosyal ve refah koşulları, emek sağlama işlevleri ele alınır olmuştur. Gecekonular, sanayi toplumlarında bir ara geçiş formu olarak görülmüş, kırsal yapıdaki hızlı dönüşüm, göç ve kentleşme oranları, iş gücü ve üretim arasındaki ilişkiler de incelenmeye başlanmıştır. 1960'lardan itibaren yapılan doktora tezleri ile de Türkiye'de kent sosyolojisi alanında bir literatür oluşturulmaya başlanmıştır (Uğurlu, 2010).

1970'lerden itibaren neo-liberal düzen sanayileşmekte olan Türkiye gibi ülkeleri de etkilemiştir. Kentin, serbest piyasaya metalaştırılacak bir unsur olarak sunulmasını sağlayacak yönetmeliklerin çıkarılması, yerel yönetimlere geniş imar haklarının tanınması ile planlama yaklaşımları da bu yönde geliştirilmiştir. Yerel yönetimlere aktarılan haklar, yerel yöneticiler ile sıkı ilişkileri bulunan bireylerin planlama üzerinde etkilerini artırmış, özel sektöre planlama üzerinde kapı açılmasını, daha çok kazanç ve prestij getiren projelerin (AVMler, lüks konutlar, ofisler vb.) tercih edilmesine neden olmuştur. Bu projelerin uygulanacağı araziler ya boşalan kent merkezlerinin dönüştürülmesi ya kentsel çeperde boş arazilerin kullanılması ile ya da özel mülk arazilerin kamulaştırma yolu ile satın alınması sayesinde elde edilmiştir. 1950'lerde ortaya çıkmış gecekondu bölgeleri, ya da orta sınıfa yönelik oluşturulan kentsel alanlar 1980'lerde postkapitalist süreç ile yüksek gelir grupları için bir gelir alanı olarak görülmeye başlanmış buna bağlı olarak kentte dönüşümler gerçekleştirilmiştir (Keyder, 1999; Keyder, 2000).

4. 1980'LER VE 1990LAR: YENİ LİBERAL SÖYLEMLER, KÜRESELLEŞME

1980'lerle birlikte liberalist söylemlerin katı merkezi devlet anlayışına yaptıkları eleştiriler, neo-kapitalist ekonomik sistemlerin bireylerin tüketimlerini artırmaya yarayan, bireyci, katılımcı, müzakereye dayalı planlama yaklaşımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Uzun, 2003). Modernist ya da yukarıdan aşağıya, otoriteye (Yarı Tanrı mimar) ve hükümet planlama kurumlarına (devlet merkezli yaklaşım) dayanan yaklaşımlar yerini kentteki yaşayan bireyler ile planlama edimini gerçekleştirecek aktörler arasındaki yatay ilişkilere bırakmıştır (Ersoy, 2007, s. 86-92).

1980'lerde kentlerde üretimin örgütlenmesinde ve sermayenin dolaşımı üzerinde, küreselleşme giderek güçlü bir biçimde kendisini hissettirmiştir (Yalçıntan ve diğerleri, 2014). Böylece

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

kentin kendini pazarlayabilmesi geniş bir katılımcı grup ile mümkün olmaya başlamıştır. Bu süreçte, kentsel mekâna sermaye üretiminin aracı olarak yeni gelişen ekonomik perspektiflere dayalı olarak yaklaşılmaktadır. Kentsel dönüşüm projeleri ise, kamu yararı ilkesine bağlı yaklaşımlar yerine yüksek kâr getirecek ve küresel sermayenin kente akmasını sağlayacak bir kimliğe bürünmüş, bu bağlamda otel, alışveriş merkezleri ve lüks konutlar gibi yüksek gelir ve prestij getirici projeler, kentlerdeki dar gelirli sosyal tabakaları dikkate alan sosyal konutçu planlama anlayışlarının yerine tercih edilir olmuştur (Gümüşboğa, 2009, s.44-5).

1980'li yıllar, kentlerin terk edilen merkezi bölgelerinin ve etkisini kaybetmiş durumda olan sanayi tesislerinin, kapital sağlamaya yönelik girişimler ile kentsel dönüşüm projeleri kapsamında kente farklı bir biçimlerde yeniden eklemlendikleri dönemdir (Keyder, 1999).1980'lerle başlayan neo-liberalist dönem diğer dönemlerden farklı olarak devletin özel sektör sermayesini dolaylı olarak değil doğrudan kentsel dönüşüm içerisine aktarmak ve bu alanda piyasa devingenliğini sağlamaya yönelik olarak teşvik unsurlarını doğrudan ortaya çıkarmaya çalıştığı bir zaman dilimi olmuştur (Lees ve diğerleri, 2008). Türkiye, global gelişmelerden etkilenmiş, iç piyasaya yönelik olan siyasetini Dünya'ya açmaya çalışmış, küreselleşme sürecinde geri kalmamak için çeşitli stratejiler üretmiştir (Mulgan, 1995).

Bu bağlamda, 1950'lerden itibaren, İstanbul, bir Dünya kenti olabilme vizyonuna uygun olacak şekilde yeniden işlevlendirilmeye çalışılmış, sanayi alanları Marmara Bölgesi içerisinde dağıtılmıştır. Turizm potansiyelleri açısından zengin bir ülke olan Türkiye'de kıyılaşmaya önem verilmeye başlanmıştır (Tekeli, 2011, s.258-9). Bu dönemde kentsel dönüşümün hızlanması ve alt gelir gruplarının kentsel mekânlardan dışlanarak bu bölgelere daha üst gelir gruplarının dâhil edilmesine dayalı olarak ortaya çıkan soylulaştırma çabaları ile kentteki yoksul grupların yoksulluğu daha da artmış, kentte alt gelir gruplarının yaşadığı gettolar oluşmaya başlamıştır. Gecekondu bölgeleri ya gerçekten kalıcı dönüşümlere uğramış ya da apartmanlaşma sürecine girerek kentteki ötelenmiş bölgeleri oluşturmuştur (Uzun, 2003). Merkezde yerleşmiş üst gelir gruplarının kent merkezinden göçmesi ve bu alanlarda çöküntü bölgelerinin oluşması, belediyelerin yeni stratejiler getirmesine neden olmuştur. Bu arada, belediyeler, düşen arsa gelirlerini yükseltmeye yönelik çeşitli yaklaşımlarda geliştirmişlerdir (Keyder, 2005). Bu bağlamda soylulaştırma çabaları ile bu mekânlar yeniden dönüştürülmekte, kent merkezindeki tarihsel alanlar restore edilerek kente katılmaya çalışılmakta, etkisini yitiren sanayi tesisleri dönüştürülerek kent mekânına aktarılmakta, kıyıları turistleri çekecek şekilde yeniden düzenlenmektedir. Bu şekilde, belediyeler, kent üzerinden en yüksek rantı elde etmenin yollarını aramaktadır (Uğurlu, 2010, s.214-6). İstanbul'un Dünya kenti olma vizyonu, turizm

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

üzerinden çevre ülkeler ile entegre olma gayreti, Anadolu kentlerindeki girişimcilerin Dünya'ya açılma çabaları bu dönemde Türkiye'nin küreselleşme yönünde attığı en önemli adımlardır (Tekeli, 2011, s.259). Küreselleşme süreçleri ile, kent, artık sermaye birikiminin edilgen bir unsuru olmaktan çıkıp, sermayeyi kontrol eden bir aktör konumuna evrilmiştir. Bu dönemde içsel göç ve buna bağlı olarak ortaya çıkan barınma sorunları, büyük kentlerin problemleri içerisinde yer almaktadır. Ayrıca dünyanın yoksul ülkelerinden büyük kentlere yapılan göçler diğer önemli hususlardır. Bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan sosyal problemler ve barınma problemleri de Türkiye'nin küreselleşme iddiasını taşıyan kentlerinin başlıca karşılaştığı sorunlar arasında yer almaktadır (Uğurlu, 2010, s.214-6).

Bu dönemde ortaya çıkan kent sosyolojisi çalışmalarının temelinde 1980'lerde başlayan küreselleşme süreci ve buna bağlı olarak kentlerdeki yaşanan değişimler yatmaktadır (Ergun, 2004). Bu bağlamda kentsel arazi üzerindeki ilişkiler, küresel sermaye akışları, küresel ölçekte ortaya çıkan göçler önemlidir. Buna bağlı olarak yaşanan sorunlar, emek sermaye ilişkileri, kentteki üretim-tüketim edimleri ve sosyal hayata yansımaları dönemin araştırmacıları tarafından inceleme konusu olmuştur (Keyder, 1999; Keyder, 2000).1950'lerden itibaren araştırılan göç, kentleşme, kır-kent ilişkisi gibi konular bu dönemde de güncelliğini korumuş, ancak çalışmalar yaşanan küreselleşme süreci ile derinlik ve çeşitlilik kazanmıştır. Kent sosyolojisi çalışmaları 1980'lerden sonraki dönemde yaşanan küreselleşme süreci ile Dünya'daki kent sosyolojisi çalışmaları ile paralel bir biçimde yürümeye başlamış, Küreselleşme süreçlerine bağlı olarak daha önce kent sosyolojisi çalışmalarında ele alınmayan konular Dünya'da ve Türkiye'de ele alınmaya başlamıştır (Uğurlu, 2010, s.217). Tarihi kent içi alanlarda yaşanan değişim, 1980'lerin başında İstanbul'da da etkisini yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır. İstanbul'da kent içi alanlarda yaşayan, ekonomik durumu iyi olan azınlıklar, özellikle 1950'lerden sonra yaşanan bir dizi olay sonucu yaşadıkları alanları terk etmiştir. Azınlıkların terk ettiği bu konut alanları, alternatif konut alanlarının gelişimi (Nişantaşı, Şişli, Kadıköy) ve kent dışı alanlarda başlayan bahçeli konut alanlarının oluşumu ile zamanla üst ve orta sınıfın da terk ettiği alanlara dönüşmüştür (Uzun, 2003). Kent içi konut alanları, yaşanan bu boşalma ile aynı dönemde, İstanbul'a iş bulmak amacıyla değişik yerlerden gelen birçok göçmen için alternatif konut alanı olmuştur. Göçmenlerin yerleştiği bu alanlar da zamanla fiziksel, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan 'çöküntü bölgeleri' haline gelmiştir. İstanbul'da tarihi kent içi konut alanlarında yaşanan değişim süreci, özellikle 1980 sonrası ekonomik yeniden yapılanma ile oluşan toplumsal ve mekânsal dinamikler çerçevesinde yeni bir biçime dönüşmeye başlamıştır (Keyder, 2000; Mulgan, 1995).

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

1990'lı yıllara gelindiğinde, fiziksel ve ekonomik boyutları dikkate alan 1980'lerdeki yaklaşım, yasal boyutları olan, kurumsal bir yapı içerisinde gerçekleştirilen, çeşitli örgütlenme biçimlerini bünyesinde barındıran aynı zamanda da dönemin yükselen paradigması olan yeşile dayalı ve sürdürülebilirliği temel alan yaklaşımları dönüşüm sürecine dâhil etmeyi hedefleyen kapsamlı bir yapıya dönüşmüştür (Ergun, 2004). Kentsel dönüşüm süreçleri artık sadece ekonomik bir rant aracı olmaktan çıkmış, kentteki yaşamın daha kaliteli bir biçimde sürdürülebilmesinin de bir aracı konumu olmaya doğru evrilmiştir (Gümüşboğa, 2009, s.45). Bununla beraber, 1990'larda, kenti karmaşık bir yapı olarak ele alan postmodern düşüncenin ve küreselleşmenin getirilerinin insan odaklı ve sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde kente nasıl entegre edileceği problemi sıkça tartışma konusu olmuştur (Keyder, 1999).

5. SONUÇ

1980'lerden sonra, dünyanın pek çok kentinde benzer eğilimlerin ortaya çıktığı, özellikle sanayileşme ve tüketime dayalı gelişmenin yaşandığı kentlerde, yeni kent politikasının önemli bir unsuru olarak kentsel dönüşüm olgusunun gündeme geldiği görülmektedir. Dönüşüm sürecinin büyük ölçüde ulusal ve uluslararası gayrimenkul sektörünün kentsel toprak rantını maksimize etme talepleriyle yönlendirilmekte olduğu ve kentsel mekânın kendisinin en önemli sermaye birikim aracı haline geldiği açıktır. Dönüşüm kimi zaman serbest piyasanın işleyişine bırakılmakta ve birtakım tetikleyicilerin varlığı ile, rant potansiyeli yüksek alanların serbest piyasa mekanizması içerisinde kısa zamanda farklılaşmasına olanak tanımaktadır. Kimi zaman ise piyasa içinde dönüşümü kilitlenmiş ya da daha zor görünen alanların, birtakım plan ve proje kararlarıyla dönüşüm alanı ilan edildiği ve çıkarılan yasaların yardımıyla dönüştürülmelerinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de gerçekleşmiş dönüşüm projelerine baktığımızda, çoğunun sosyal, ekonomik ve çevresel koşullar için sürdürülebilir çözümler üretmesinde yetersiz kaldığı ve yere özgü, sorun eksenli öneriler sunmada akılcı bir strateji gösteremediği görülmektedir. Bütün bu süreçler, toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanmada, son dönem Türkiye genelindeki kentsel dönüşüm projelerinin büyük bir kısmının; uzlaşma, beklenti ve benimseme düzleminden uzaklığının bir kanıtı niteliğindedir.

6. KAYNAKÇA

Akpınar, İ. (2014). The rebuilding of İstanbul revisited: Foreign planners in the early Republican years. *New Perspectives on Turkey*, 50, 59-92.10.1017/S0896634600006580.

Behar, D., İslam, T. (Der.). (2006). *İstanbul'da soylulaştırma: Eski kentin yeni sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

**2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN
TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME**

Cengizkan, A. (2011). Türkiye için modern ve planlı bir başkent kurmak: Ankara 1920-1950. L. Alpagut (Ed.) *Bir başkent in oluşumu: Avusturyalı, Alman, İsviçreli mimarların Ankara'daki izleri* içinde (ss. 24-41). Ankara: Goethe-Institut-Ankara.

Dinçer, İ. (2011). The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Re-newal in Istanbul, *International Planning Studies*, 16 (1), 43-60. <https://doi.org/10.1080/13563475.2011.552474>

Ergun, N. (2004). Gentrification in Istanbul. *Cities*, 21(5), 391-405.

Erkan, R. (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*. Ankara: Bilimadamı Yayınları.

Ersoy, M. (2007). *Kentsel Planlama Kuramları*. Ankara: İmge Kitabevi.

Gümüşboğa, B. (2009). *Katılım Ekseninde Kentsel Dönüşüm: Altındağ Aktaş Mahallesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Keleş, R. (1997). *Kentleşme Politikası*. Ankara, Türkiye: İmge Kitabevi.

Keyder, C. (Ed.). (1999). *Istanbul between the global and the local*. Oxford: Rowman and Littlefield.

Keyder, Ç. (2000). *Istanbul: Küresel ile Yerel Arasında*. İstanbul: Metis.

Keyder, C. (2005). Globalization and social exclusion in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1), 124-134.

Lees, L., Slater, T., Wyly, E. (2008). *Gentrification*. London: Routledge

Mulgan, G. (1995). "Kent in Değişen Yüzü" *Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri. Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. Çev. Gürol Koca. Tamer Tosun. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.

Özden, P. P. (2008). *Kentsel Yenileme: Yasal-Yönetmel Boyut, Planlama ve Uygulama*. Ankara: İmge Kitabevi.

Richter, R. (2012). *Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş*. Çev. Necmeddin Doğan. İstanbul, Türkiye: Küre Yayınları.

Ragon, M. (2010). *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*. İstanbul, Türkiye: Kabalcı Yayınları.

Tekeli, İ. (2011). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

**2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN
TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME**

Uğurlu, Ö. (2010). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. İstanbul, Türkiye: Örgün Yayınları.

Uzun, N. (2003). The impact of urban renewal and gentrification on urban fabric: Three cases in Turkey. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 94, 363–375.

Yalçın, M.C., Çalışkan, Ç.O., Çilgin, K. ve Dündar, U. (2014). İstanbul Dönüşüm Coğrafyası. A. B. Candan ve C. Özbay (Ed.), *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar* içinde (ss. 47-70). İstanbul: Metis Yayınları.